
3 1761 08225310 5

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

POLITIKAI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ.

IRTA

II-IK KÁKAI ARANYOS.

1878.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1878.


LIBRARY
JAN 26 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

Az „ellenállhatatlan.“

(Prolog.)

I.

Gróf Andrássy Gyula olyan ember, a kit védeni könynyebb mint vádolni; mentegetni hálásabb mint elitélni. Mert jobban esik róla föltenni a jót, mint elhinni a roszszat. Hasonlit első Károly angol királyhoz, a kit mikor halálra itéltek »honárulás« miatt, nem akadt senki, a ki lefejezze. Végre is, mint a hogy a monda regéli, magának Cromwellnek kellett álarcz alatt leütnie fejét. De maga Cromwell is, a ki őt halálra itélte, a ki a monda szerint sajátkezüleg lenyakazta, meglátogatta holttestét a sirboltban, és mikor senki sem látta, könyet ejte rá.

*

Mily szépen jellemzi Macauly azt a hangulatot, melyet Angliában első Károly pöre keltett. »Ha fölhozták ellene, hogy kalandos vállalatokra fecsérli a nemzet vérét és pénzét; azt válaszolták: van-e angol, a kinek festőibb alakja, délczegebb magatartása volna, mint neki? — Ha fölhozták ellene, hogy kijátszotta a parlamentet, és megszegte az alkotmányra tett esküt; azt válaszolták: van-e, a ki oly kegyes a szegényekhez, és oly elragadó szépen tud solymászni, mint ő? — És ha fölhozták ellene, hogy

a hon ellenségeivel titkos szövetségre lépett saját népe ellen; azt válaszolták: mily jó apa, mily szép gyermekei vannak, s mennyire szereti őket!«

*

Mint az angolok voltak első Károlylyal, ugy volt a magyar, s van talán ma is gróf Andrássy Gyulával. Ha fölhozzák ellene, hogy visszaélt a nemzet bizalmával, és kalandos vállalatokra fecsérli a nemzet pénzét és vérét, azt felelik: van-e Európában »szellemdúsabb« és leereszkedőbb külügyminiszter mint ő? ha fölhozzák ellene, hogy kijátszotta a parlamentet, s megsértette az alkotmányt; azt felelik: van-e, a ki oly elegáns, oly szeretetreméltó gavallér mindenben, mint ő? — és ha fölhozzák ellene, hogy a nemzet ellenségével szövetségre lépett; azt felelik: tud-e oly bájosan lejteni menuettet valaki a királyok termeiben, mint ő?

*

Igen! gróf Andrássy Gyulát a sors, a természet ritka előnyökkel halmozta el. Dús és fürtös fekete haja, és göndör fekete szakálla közt csábitón mosolyog két mélyen fekvő kék szem. Körüle erő, benne szelidség. Egyike a hét szépségnek, s pedig a legritkább. Arczának szabálytalan vonásai imponáló öszhangban olvadnak öszsze. Termete sugár; alakja daliás; tartása délczeg. Megjelenése büszke; társalgása nyájas. Érzi, hogy rendkivüli ember, s ha akarja, nem érezteti senkivel. Egy uj Alkibiades, kibe Görögország minden asszonya szerelmes. Kit Görögország vénei gyönyörködve néztek, s helyet adtak neki a legfelsőbb tanácsban. Magyar mágnás, nagy úr, kinek egyedüli passiója, hogy a közügynek éljen. Ez

néha annyira abstrakt lénynyé teszi, hogy a kormányzati érdeken kivül minden kivész belőle. Hirneve a világra szól; arczképeit minden világváros kirakataiban megbámulják. Barátja a hatalmasoknak, és mint aranygyapjas vitéz »cousin«-je saját fejedelmének. Nymbusa, glória; s glóriája össze van kötve azzal a fogalommal, hogy: magyar. Neve, mint forradalmáré, a bitón függött; s most első támasza a trónnak. Minden szava élcz: hallgatása oraculum. A ki közelében volt, csodálta, a ki távol volt tőle, közelébe vágyott. Ez volt gróf Andrássy Gyula a nemzet szemében.

*

És csodálható-e, ha ilyen tulajdonokkal, ily egyéniséggel gróf Andrássy Gyula »ellenállhatatlan«-ná lett, s hogy nem volt ember nagy Magyarországon, a kit gróf Andrássy Gyula a kiegyezés korszakában el nem bájolt, meg nem igézett? Ha a verőfényes tavaszi napok delén mikor az »egész világ« (no meg a »fél« világ is,) az utczákon ragyogott versenyt a tavaszi verőfénynyel gróf Andrássy Gyula megjelent a váczi utczán, nem volt szem, mely rá ne tapadt volna, s nem volt sziv, (kivéve talán a Tisza Kálmánét, mely Miltiades láttára themistoklesi gyötrelmeket érzett,) hogy ne dobbant volna meg valami rejtélyes gyönyörtől, a minőt csak akkor érzünk, ha az elragadtatás inspiratiója lehelli reánk édes mámorát. Maga Lónyay Menyhért is, a ki későbben oly sokszor keserülte meg gróf Andrássy Gyula »ellenállhatatlanságát,« csaknem rajongott utána. A »számok embere« lelkesedve hirdette 1866. september havában, mikor hire járt, hogy az uj kabinet báró Sennyei elnöklete alatt fog megalakulni, hogy ugy ő, mint báró Eötvös József el vannak tökélve, más miniszter alatt nem vál-

lalni tárczát, csak gróf Andrássy Gyula alatt. Mert őt tartják az egyedül hivatott férfiunak arra, hogy a második magyar miniszterelnök korszakalkotó missióját átvegye. Maga Lónyay bevallja »Közügyeink«-ről irt müvében, (mely 1873. novemberén jelent meg,) hogy a koronázás után gróf Andrássy Gyula társaságában szinte elábrándozott arról a szép jövőről, mely a kiegyezés után Magyarországra mosolygott. Deák Ferencz pedig, a »haza bölcse« providentiális férfiunak hirdette őt, s mikor Ő Felsége fölszólitá Deákot, hogy alakitsa meg a felelős miniszteriumot, az öreg ur Andrássyra mutatott, mint a ki jobban hivatva van erre mint ő. Mint Arthur király udvarában a kilenczedik gyémánt torna után, nem volt más dal »csak Lancelot s az astoláti lány,« ugy a magyar király udvarában, a nemzet palotáiban és a nép kunyhóiban, sőt az ünnepelt delnők boudoirjaiban is, nem zengett más név, csak az Andrássy Gyuláé!

*

Azt a koronát, melyet I. Ferencz Józsefnek Deák Ferencz adott, gróf Andrássy Gyula tette föl a király fölkent fejére. Ő koronázta meg azt az alkotmányt, melyre a fölkent király megesküdött, — s melyre ugyanakkor gróf Andrássy Gyula nem esküdött meg! — De mire való lett volna is ő neki megesküdnie arra? — Hisz ha kell vala, maga a nemzet esküszik meg rá, hogy előbb lehull a csillagos menyboltozat, mintsem gróf Andrássy Gyula megkisértse kijátszani a magyar alkotmányt! Ennyire birta gróf Andrássy Gyula a nemzet bizalmát!

*

És a nemzet boldog volt, hogy e bizalmát gróf Andrássynak adhatta. Boldog volt, mint a szerelmes, a ki legfőbb gyönyörének tartja, ha mindenét odaadhatja kedvesének. Boldog volt, mint Antonius, ki mikor elvesztette az actiumi csatát boldog volt, mert hisz Cleopátra miatt vesztette el. És e bizalmat elvonni Andrássytól a nemzetnek mindez ideig soha sem jutott eszébe. Sohasem ért rá hidegen birálni Andrássy tetteit, mert mindig jött egy ujabb »diadal,« melytől a nemzeti hiuság ujra meg ujra megittasult, s ujra félisteni fényben látta kedvenczét, gróf Andrássy Gyulát. És ha időnkint mégis gyanús lett a nemzet előtt Andrássy politikája, s fölütötte fejét a kétely, — rögtön ott termett nyomában az a biztatás, hogy: ha mi nem is tudjuk, Andrássy jól tudja mit csinál! Bizzunk benne s várjuk a végét! — és e biztatás ujra megölte a kritikát, s Andrássy érdekes homlokán ujból diadalfényben ragyogott »Kuranda homálya.« És ez így ment évről évre. Bármi történt a multban, a nemzet napirendre tért felette, s azt nézte, mit fog csinálni Andrássy a jövőben? A multnak hibái hiába derültek ki, a nemzet meg volt győződve, hogy e hibáknak meg kellett történniök azért, hogy azok árán annál nagyobb eredmények éressenek el. És ha akadt valaki, a ki e nemzeti bálványra, mint Laokoon a trójai fa-lóra dárdát vetett, mondván: »Üres belől! mert kong!« — azt a bécsi és budai Pressbureau kettős kígyója ragadta torkon, s halálra fojtogatta.

*

Valóban Mucius Scaevolának nem volt több elszántságra szüksége, hogy kezét a tűzre tartsa, mint van annak, a ki kezet emel Andrássy nymbusára, hogy szét-

tépje a körül a rózsás ködöt, mely Tanhäuserekké tette egész Magyarországot, s kimondja, hogy: nem templom ez, hanem Vénus barlangja! — Hogy kimondja: gróf Andrássy Gyula csak kéjeket és gyönyöröket nyujtott ti nektek, s ezek által tönkretette egészségteket, és megrontotta politikai erkölcseiteket! Hogy kimondja: az a rajongás, melylyel ti gróf Andrássy Gyula iránt vagytok, nem eszményi szerelem, hanem a politikai érzékiség mámora! — Hogy kimondja: gróf Andrássy Gyula bármennyire brillians egyéniség, ámde épp oly mértékben insolid, s mint ilyen, nem az az ember, a ki méltó lett volna arra a hatalomra, melyet tíz év óta zavartalanúl élvez! Nem az az ember, a ki méltó lett volna arra a bizalomra, mely rabszolgájává tette neki a nemzetet! Hogy kimondja: gróf Andrássy Gyula olyan ember, a ki minden téren, és minden időben, mikor valamely czélt vagy érdeket szolgált, tudott esze, bátorsága és ügyessége által kiváló érdemeket szerezni magának, csakhogy minden időben más téren állván, azon érdemeket, melyeket egyiken szerzett, rendesen ő maga rombolta le más téren később szerzett érdemeivel. (Igy Andrássynak érdemei vannak a forradalomban, melyeket az Ausztriától szándékolt elszakadás ügyének hozott; nagyobb érdemei vannak a 67-ki kiegyezésben, melyeket az Ausztriával való reálúnió és dualismus ügyének tett; s hasonlókép nagy érdemei vannak a bosnyák-politika terén, melyeket a dualismus ellen, s a magyar gyülölő, s az alkotmány ellen törő bécsi katona-pártnak teve.) Hogy kimondja: gróf Andrássy Gyula minden rendkivüli tulajdonainak daczára nem »nagy« ember; mert fényes tehetségei mellett hibáinak oly sötét árnyai vannak, melyeket csak mesterséges galván-világitással rejthetett el.

Geniális de nem genie. És genialitása is azért nem értékes, mert nincs mellette kellő judicium, s azért nem vált a nemzet javára, mert Andrássy geniének képzelte magát s erejénél többet mert. A hol Andrássy férfias észszel nem győzött, ott bájakkal és cselszövényekkel hóditott, mint az asszony. Nem az emberek lelkébe látó, mint a nagy férfiak, hanem megérzi mások érzéseit, mint az ideges aszszonyok. — Önhittebb, mint bármelyik férfi, és hiúbb, mint bármelyik asszony. A hatalom jól áll neki: de ő nem tud jól megállani a hatalomban. S mivel a nemzetet meg tudta nyerni, azt hiszi, neki azt »elveszteni« is szabad. Szerencséjében elbizakodva, nem hiszi, hogy ő okozhat szerencsétlenséget. Egyedül akar állani, s e czélért föláldozta önállóságát. Pompázik, mint egy virágos rét, melynek sok virága van, de egynek sincs mély gyökere. Illata vonz, de a ki szagolja, férget sziv agyvelejébe, mely összedúlja. Eszméket másoktól vesz, s ezekért ötletekkel fizet. Uralkodik mint a divat, és divatban van, mint a divatba jött opera áriák, melyek ilyenkor »ellenállhatatlanok.« Mindenki azokat fütyöli, azokat dúdolja, s ha valaki birálni bátorkodik, vagy nem tetszését fejezi ki, szánakozó megvetéssel tekintenek barbarizmusára. Pedig mikor az ilyen divatos áriák kimennek a divatból, mindenki bámul azon, hogy divatban lehettek. Sokszer el is szalad előle az, a ki legtöbbször dúdolta. Ámde az ilyen divatból kiment áriák, azért, hogy divatban voltak, nem ártanak senkinek: holott a divatos államférfiak sokszor csak akkor és azért mennek ki a divatból, mert be kell zárni a boltot.

*

Hogy a divat mily hatalmas, és annak mily nagy szerepe van mindenütt, azt bővebben fejtegetni, bizonyi-

tani felesleges. Nemcsak az idomok, s a formák érvényesülnek vagy enyésznek el a divat által, hanem az egyéniségnek egyes jellemvonásai, a léleknek egyes tulajdonságai, egészben véve sokszor maguk az egyének, sőt sokszor egész korszakok is. És a politikai életben, csak a multat biráló, nyugodt történetirói szem képes a határvonalat kijelölni a korszellem és a divat közt. Mert a divat nem egyszer a korszellem álarczát veszi magára, s valamint képes ráaggatni a félreértés szégyen-rongyait a valódi nagyra, úgy képes igézővé tenni a közönségest. És bár a divat mámorának részegsége, az előtt, a ki józan szemekkel tudja nézni, hasonlit ahhoz a szerelemhez, melyet a florenczi pestis alkalmával nyiltan űztek az utczákon azok, a kik nem tudták, hogy a következő pillanatban fognak-e élni, — mégis a ki benne van, hatalmával nem daczolhat. És valamint a florenczi pestisnek, mely ilyen undok mámorra kényszerité a kétségbeesést, egy égiháború vetett véget: úgy mindaz olyan politikai korszakoknak, melyeknek teremtő és fenntartó ereje a divat volt, rendes és szükségszerü következménye a vihar. A vihar, mely elsöpri a természet hatalmas árjával a divatos áriákat, s még az uchátius ágyukat is túldörgi a nép szava, mely ha menydörög, akkor csakugyan »vox dei.«

*

Vajjon nem volt-e arra elég eset, hogy az emberek ismertek nőket, a kiknek bájaira noha, nem mondták őket rutaknak, nem sokat adtak? És ime egyszerre csak divatba jön a frisure à la grèc. — Divatba jön a pánczélderék. a szük szoknya, rövid ruha és az átlátszó harisnyákat eláruló chaussure, — és az addiglan nem sokra becsült asszonyság egyszerre csak imponálni kezd — bájaival, melyeket eddig nem vett észre senki.

Pedig azóta sem meg nem telt, sem meg nem karcsúsodott sem meg nem fiatalodott. Szemeiket, melyekkel eddig csak udvariasan nézték, egyszerre csak némi gyönyörrel kezdik legeltetni rajta, — és ha többen vannak körüle gavallérok, egyszerre csak azon veszik magukat észre, hogy kegyeiért versenygenek. Kézszoritása egyszerre csak villanyos lesz, tekintete delejes, s keblének hullámzása olyan, mintha benne Ámor nyilának húrjai rezegnének. Egy szóval bele vannak bolondulva, s örülnek, ha látják. Pedig az előtt csak akkor látták meg, ha kellett.

*

Persze, az ilyen váratlan fordulatnál annyira el van foglalva mindenki vágyaival és érzelmeivel, hogy minden inkább eszükbe jut, mint az, hogy e meglepő átalakulásnak okait fürkésszék, vagy hogy mélyebb pshychologicó-philosófiai elmélkedésekbe ereszkedjenek. Főczéluk a viszony. És ha az asszony, kinek igy hatalmába kerültek, ügyes, és öntudatában van e fordulat okainak, uralkodhatik sokáig rabszolgái felett. Pedig mi tulajdonkép nem is az asszonyba, hanem csak a ruhába, vagyis a divatba vagyunk szerelmesek. A divatba, mely képzeletünket olyannal a mit látunk, ingerelni tudja olyan iránt, a mit nem látunk. S az emberiségben rejlő ama ős természeti vonás: sóvárogni az ismeretlenért, rendesen eltompitja bennünk az önismeretet. — Szívjuk a mérget, mely elbódit, s bár kezünkben az ellenméreg, ezt eldobjuk magunktól. S innen van, hogy a kik nem értik, vagy nem vizsgálják biztos szemekkel a politikai életben a divat hatalmát, vagy ezt csak felületesen fogják fel, s azt hiszik, hogy ennek határai a politikai marchandes de modes-ok, vagy a szabók kirakatainál elvég-

ződnek, azok sem Andrássy Gyulát, sem politikáját, sem carrierjét, sem a nevére keresztelt korszakot nem fogják tudni megérteni soha. Mert azoknak szemét elboritja a rózsaszinü köd, és a dicsőség templomát látják a politikai Orpheumokban. Azok nem tudják: mi a politikai érzékiség? melyre minden nemzetnek erős hajlama van, s minden nemzet közt legerősebb hajlama a magyarnak.

*

A korszellem hatalma és hatása hasonló az áradathoz, mely valamely magasabb pontról, a hegyekből összefolyó és az esőzések által megdagadt viztömeget a lentebb fekvő vidékekre zúditja. Minél nagyobb az ellenállás, mint Francziaországban volt, annál nagyobb dühvel és erővel töri keresztül magát a hömpölygő áradat. Mikor azután elvonul, a lapályos mélyedésekben sok viz marad hátra, melyek tócsákat képeznek, s idővel megposhadnak. Meglepik a békák, s megfertőzik. Mint az ilyen tócsák az áradatnak hatalmas átvonulása után, ugy támadnak a korszellem áradatának átvonulása után a politikai divat tócsái. Ebben is, mint a természet tócsáiban, nem tud megélni a nemesebb lény; s csak a hüllők üzik benne orgiáikat. S ha nem támadnak nagy esőzések vagy erős szelek, melyek a tócsákat vagy fölfrissitik, vagy végleg kiszáritják, döglelletes lég árad belőlük.

*

A korszellem ama hatalmas áradatát, mely Magyarországon az alkotmányosságért, s a népjogért lefolyt harczokban átvonult, s mely a negyvenes években örökre ledöntött sok olyan akadályt, mely utját állta, később a modern eszmék divatja követte. S mert az a viz, mely a közvélemény lapályaiban megülepedett, és

tócsákat képzett, abból az áradatból való volt, mely a középkor falait áttörte, és elsöpörte a modern szabadság és modern társadalom akadályait: a divat majmai azt hitték, hogy ez is oly becses, mint az az áradat volt, mely idehozta. És nem arra törekedtek, hogy e vizeket, melyeknek előbb-utóbb poshadniok kellend, eltávolitsák, hanem ellenkezőleg, még bástyákkal vették körül, nehogy a lég hozzáférhessen, vagy valami erős szél ellophassa.

*

Az ilyen tócsákban eleinte víg élet folyik. A viz olyan tiszta s üde, mintha élő forrásokból táplálkoznék, s nem volna holt tömeg. Fölkeresik a vándor madarak, benne költenek, és hoznak magukkal halpetéket, melyek a vizben megelevenednek, s ezüst hátukat ragyogtatják a napfényben. Fölötte büszkén leng a sas, és talál magának elegendő zsákmányt. Az emberek is meglátogatják, s vadásznak rajta. A vidéknek pedig diszére válik, mert olyan, mintha igazi tó lenne. Hanem egy idő mulva a viznek szélein megjelenik a zöld nyál; kipusztulnak a halak, elszöknek a vándor-madarak, és messze kikerüli a büszke sas. Kezdődik a poshadás, s képződik a posvány. S innen kezdve kezdődik a béka-uralom. A brekegés; és a szunyogok milliárdjai, melyek kiszivják minden élő lény vérét. És a közeli vidéken kiütnek a ragályos, pusztító betegségek.

*

Ujabb alkotmányos korszakunk sokban hasonlit e képhez. A korszellem szerepét átvette a politikai d i v a t, melynek tócsái később ronda állatoknak adtak életet, s megfertőzteték a levegőt. Az ál-liberalismus személyes czéloknak és érdekeknek álarcza lett, s a népszerüség nem eszköz lőn, hanem czél. Azok, a kik absolut igazsá-

gokat és a tökélynek eszményét hirdeték, ugy jártak, mint járna az, a ki Phidiás vagy Praxiteles szoboridomaira hivatkoznék a legujabb párisi divat ellen; szegényt a courtisanok és grisettek kinevetnék! Mindenütt csak a politikai érzékiség ült orgiát. A nemzeti büszkeség szemtelenné lett; az alázat pedig szemessé. Hogy egy nap alatt európai nagyhatalom legyünk, ehhez szükséges vala, hogy gazdagok legyünk. És gazdag akart lenni mindenki; s a ki csak tehette, az állam és a nemzet rovására gazdagodott. Lábra kapott a politikai divat frivolitása, mely büszkélkedni tudott oly dolgokra, melyeket pirulva kellett volna szégyelnie. A corruptió rémes gyorsasággal harapódzott; s azok is, a kik lármáztak ellene, terjesztették.

*

Ennek a korszaknak államférfia gróf Andrássy Gyula. E korszakban semmi sem volt állandó, csak az ő uralma. Mindenben az történt, a mit ő akart; s minden ugy történt, a hogy ő akarta. Ő akarta azt is, hogy ő rajta kivül e korszaknak még egy államférfia legyen, a ki e korszakra épen ugy rányomja egyéniségének bélyegét, mint ő. A kivel megosztozzék e korszakon, mint a világ fölött megosztozik a nappal és az éj. E korszak nappala gróf Andrássy Gyula: éjjele Tisza Kálmán.

*

Gróf Andrássy Gyula és Tisza Kálmán, e korszakot illetőleg, ugy viszonylanak egymáshoz, mint az a két kép, melyet Mephistó mutat Faustnak, mikor birodalmába vezeti őt.

Az egyik kép egy sötét völgy, hol a sziklák a kárhozottak zsolozsmáit éneklik szivrázó öszhangban, a hol a levegő feketesége ijesztő gyászfátyola az örök reménytelenségnek, a hol nincs madárdal, nincs virág, csak

iszony és kárhozat. — És mikor e képet megmutatja a remegő doctornak, ki birta már Margitot, s kinek szerelme bűnt és gyalázatot szült, igy szól hozzá: »ime ez az én birodalmam!«

Faust iszonyodva tekint körül, szivét dermeszti a kárhozat hidege. És ekkor Mephistó megint jelt ád és a sziklák sötét fátyolai lehullanak, és csábos, ingerlő női alakokká változnak át, — a kárhozat sötétsége vakitó csillárok fényétől ragyog, a helyszin átváltozik kéjpalotává, minőt a római caesarok és kelet szultánai nem képzeltek soha, és minden pompa, gyönyör, mámor és báj. — És Mephistó ujra szól: »ime! ez is az én birodalmam!«

*

És a ki megakarja írni gróf Andrássy Gyula politikai élet- és jellemrajzát, annak meg kell írni Magyarország ujabb alkotmányos korszakának történetét. S viszont, a ki eme korszak történetét akarja megírni, annak ismernie kell gróf Andrássy Gyula politikai élet- és jellemrajzát: mert ez a kettő elválhatlanul össze van forrva.

Ebben a korszakban volt gróf Andrássy Gyula »ellenállhatatlan;« s kezdettől fogva övé volt a legfőbb hatalom. A legfőbb hatalom nemcsak a dolgok intézése, hanem az emberek szive felett is. Legendákat zengedeztek hazaszeretetéről, s azt mondták: »gróf Andrássy Gyula jobban szereti a hazát, mint vőlegény szereti menyasszonyát.« (Kivált mikor pénzeért veszi el.) A törvényekkel, melyeket az országgyülés hozott, senki sem törődött, (a képviselők nagy része el sem olvasta,) hanem gróf Andrássy Gyula ötleteit és élczeit betéve tudta minden ember. Bámulták lángeszét, ügyességét, bátorságát, leleményességét és szinte érdemének tudták

be, hogy nincs tudományos képzettsége, hogy nem ért a financziákhoz, nem ért a nemzetgazdasághoz, nem ért az administratióhoz, nem ért a justitiához; — sőt mindezeknek hiányával maga gróf Andrássy Gyula is dicsekedett. — Bámulták, hogy mennyire kegyencze lett az uralkodó-háznak, s azt hitték, elég kegyencznek lenni, hogy Magyarországnak »minden vágya teljesüljön;« mint a hogy Andrássy hirdette, hogy »mindent megnyertünk.« És büszke volt rá minden magyar, hogy gróf Andrássy a legbefolyásosabb államférfiu az egész monarchiában; s mégis akármi történt, a mi hiba volt, ezért senki sem tette gróf Andrássy Gyulát felelőssé, hanem kerestek más bűnbakot. A Deák-párt, melyre a kiegyezés után nagy missió várt, a missiót egészen az Andrásy kezébe tette le. És ez a Deák-párt, mely a nemzet regenerálására volt hivatva, mely magába foglalta a nemzet szinét javát, nem vette észre, hogy mig kivülről Tisza Kálmán tör ellene s bontja fel: addig Andrássy bensőleg dúlja össze. Nem vette észre, hogy mig a hatalom-éhes Tisza ellen küzdött, azalatt ugyanolyan egyéni becsvágynak eszköze volt, mint a milyen egyéni becsvágyat Tisza Kálmánban látott. És most, mikor a nemzet kezdi már sejteni a valót, kezdi látni Andrásy politikájának eredményét, még most sincs tisztában Andrássy Gyulával. Még most is hajlandó másban keresni szerencsétlenségének fő okait, s nem gróf Andrássy Gyulában. És miért van ez? Azért, mert nem tudja megtalálni a logikai összeköttetést gróf Andrássy Gyula egyénisége és az ő politikai carrièreje közt; — mert nem látja be, hogy ez a carrière olyan specialis magyar carrière, melyhez hasonlót más országban nem tehetne senki.

*

Tisza Kálmánban már összetört a nemzet illusiója, s most remeg a nemzet, hogy ez illusiónak Andrássyban is össze kell törnie! — S akkor mi marad neki?

Mert az illusiók nemzete vagyunk. És ha országunk az anyagi és szellemi bukás örvényébe jut, nem fáj nekünk ugy, mintha valamelyik nemzeti bálvány összetörik.

Olyanok vagyunk mint Orgon, a ki mert Tartuffeban csalódott, a másik szélsőségbe vágott, s azt hitte, hogy egyszerre szivtelen, önző, s embergyülölőnek kell lennie.

Innen van, hogy Tisza bukása után elhisszük az özönvizet: Andrássy bukása után pedig talán el vagyunk készülve a végitélet harsonáira.

És honnan van ez? Onnan, mert az Andrássy aera alatt megtanultuk azt, hogy ne a saját erőnkre, hanem kedvencz államférfiaink mindenhatóságába bizakodjunk! — Pedig csak a nemzet maga mindenható! — A kedvencz államférfiak soha!

*

Azt mondjátok, hogy gróf Andrássy Gyula nagy államférfi? — Ha csakugyan az, hát akkor mért törpült el a nemzet?

Azt felelitek, hogy ha Andrássy nem álllana, s nem állt volna a hatalom élén, még rosszabbul állna a dolog?

Ezt a kérdést kell tisztába hozni.

És hogy ezt a kérdést tisztába hozhassuk, ismernünk kell gróf Andrássy Gyula egyéniségét, ismernünk kell a viszonyokat, melyek őt nevelték, melyekben kifejlődött; ismernünk kell a tényeket, melyeknek tényezője volt; ismernünk kell a czélokat, melyekért küzdött; ismernünk kell az eszközöket, melyekkel rendelkezett; ismernünk kell tehetségeit, melyeket a természettől nyert;

ismernünk kell érzelmeit, szenvedélyeit, melyek uralkodtak felette; ismernünk kell szereplésének hátterét, melyek »ellenállhatatlanságának« magyarázatát megadják; ismernünk kell a kulisszák titkait, melyek gróf Andrássy Gyula mesteri forgolódásairól tesznek bizonyságot; ismernünk kell a politikai viszonyok fejlődését kint és bent, s ama államférfiakat, kik vagy Andrássy ellenfelei vagy szövetségesei voltak; ismernünk kell az udvar érdekeit és érzelmeit, s ezeknek politikai hullámzását. És ha mindezeket ismerjük, akkor tisztába hozhatjuk a kérdést, és eldönthetjük, hogy gróf Andrássy Gyula ismeretes, és el nem tagadható érdemei kiegészitik-e, vagy lerombolják egymást? s hogy az ő uralma és »ellenállhatatlansága« az országra és monarchiára nézve áldás volt-e vagy átok?

Gróf Andrássy Gyula ifjusága.

Gróf Andrássy Gyula ifjuságának, és Magyarország megifjodásának közös hajnala volt. Azzal a természetes különbséggel, hogy mig Andrássy Gyula gyermekből lett ifjuvá, a nemzet aggkorából ifjodott meg. Tagadhatatlan, hogy minden ember jellemére, egyéniségére, lelkületére, és érzületére hatással van nemcsak a családi viszony, hanem az a kor is, melyben születik, vagy jobban mondva: melyben öntudatra ébred. Olyan erős az az íz, melyet az ember ilyenkor magába szív, hogy rendszerint bármilyen ellentétes viszonyok közé kerüljön később, megérzik rajta ez. Ebből következik, hogy minden családnak és minden korszaknak meg vannak a maga typusai, melyek más viszonyok közt csak vegyülhetnek, de át nem alakulhatnak. Minden ember hozzájárul ahhoz, hogy a kornak jellemvonásai kidomborodjanak: de csak nagyon kevesen vannak, a kik az igy kidomborodó jellemvonásokat magukban földolgozni tudják. S igy legtöbbnyire subjectiv tényezői ama kornak, melynek gyermekei. Ebből származnak hibáik vagy erényeik. S viszont ebből származik az is, hogy csak azok az államférfiak válnak igazán áldássá nemzetükre, a kik le tudják győzni saját egyéniségüket, s minél kevesebbet vegyitenek ebből az általuk végre-

hajtott cselekményekbe. Ezért nagy államférfi Bismark, mert noha egyénileg teljesen typikus alak, de mint államférfi le tud győzni önmagában minden typikus vonást. És ha kell, éppen úgy kidobja magából a junkert, mint a korzervativ aristocratát. Ezért volt nagy államférfi Pitt Vilmos, a ki mint magán ember nem tagadhatta meg azt a családi vonást, hogy rosz gazda legyen, s örökös pénzzavarokban szenvedjen, de mint államférfi úgy rendbe hozta, s ugy rendben tartotta Anglia pénzügyeit, mint sem előtte, sem utána senki. S azért nem nagy államférfi gróf Andrássy Gyula, mert akármit tett, nagy szerepet játszott abban az egyéni önzés, a genialis felületesség, a passió, a mágnási könnyelmüség és az elkényeztetett becsvágy hiusága.

*

Az a kor, melyben gróf Andrássy Gyula szemei megnyiltak, az a korszak volt, melyben már nyitva valának a nemzet szemei is. A lég, a róna, az erdők és bérczek mind egy bűvös jelszót zengedeztek, azt, hogy »Magyarország nem volt, hanem lesz!« — És mert duzzadtak a megifjodott nemzeti izmok, mert a láz, mely a sziveket elfogta, nem a szervezet gyöngeségének, hanem az erőnek gyorsasága volt, az általános rész nem törődött azzal, hogy miként történhetett az, hogy »annyi szív hiába onta vért, és harczban annyi hű kebel szakadt meg a honért?, hanem csak az lebegett előtte, hogy »még jönni fog, mert jönni kell, egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán.« A »legnagyobb magyar«, mint a Gőthe »Lehrling«-je, megtalálta a bűvös igét, melylyel a nemzeti életerőnek alvó szellemeit fölidézte, de nem találta meg a Prosperó botját, melylyel azokat kormányozni tudta volna. Hanem

ez csak később sült ki, valaminthogy mindig későn sül ki az, hogy miként válhatik az erő tulsága a gyöngeség kutfejévé. És mig ez ki nem sül, addig az erő nem tűr ellentmondást. Igy történt akkor is, hogy az a nagyszerü impressió, mely akkor elfogott minden fogékony szivet, elfojtott minden aggodalmat. És mi volt ez a nagyszerü impressió? Az volt, hogy nehány évtized előtt a nemzet még halott volt, vagy ha az nem is, de oly vén, hogy már mindenki halálát leste: és ime most egyszerre szép, üde erős ifju, a ki Herkulesként vállára veszi Atlász terhét, s nem roskad le alatta. Megifjodott mint Faust, azzal a különbséggel, hogy itjuságát nem az ördögtől nyerte, hanem a magyarok istenétől!

*

Gróf Andrássy Gyula ifjonti eszmélete a negyvenes évekre esik. Sohasem volt Magyarországon erősebb az önbizalom és a nemzeti szellem, mint ebben az évtizedben. Ez az évtized a magyar Nibelungok korszaka. Tele nagyszabásu epikai jellemvonásokkal. Ebben az évtizedben már nem volt senki, a ki kételkedett volna azon, hogy Magyarországon az alkotmány-küzdelemnek győznie kell. E korszak küzdelmeiből négy nagy alak emelkedik ki, mint négy génius, kikben a nemzetek sorsát intéző felsőbb hatalom megtestesül. E négy férfiu Kossuth, Széchenyi, Deák és Dessewffy Aurél.

Kossuth előtt a nép lebeg; Széchenyi előtt a nemzet (s e kettő közt akkor Kossuth szerint »jogtani különbség« vala:) Deák előtt a jog; Dessewffy előtt az állam.

E négy génius harczol eleinte egymásért, utóbb — egymással.

S mert a megye államot képez az államban, s ebben kerestetik az alkotmány garantiája, s ebből következik a politikai érzületnek autonomikus mámora, az első áldozat Dessewffy Aurél.

S mert a democratia indulatai és szenvedélyei erősebbek, mint ama tanoknak erkölcsei, melyeket hirdet, — Deák félrevonul és hallgat.

S mert a nép megittasul önerejének ábrándjaitól, Széchenyi megőrül.

Kossuth legyőzte mind a hármat: de e győzelem az ő bukása is.

E dicső korszak után halotti csönd áll be, melyben a négy génius, abban a sorrendben, a melyben letüntek, éled és visszatér.

Az első életjelt Dessewffy szelleme adja, — s a magyar conservativek tüntetik ki, (»fejükkel játszva«) hogy Magyarország nem halt meg, csak alszik.

Utána megjelenik Deák Ferencz, s maga köré gyűjtve a nemzet legjobbjait, hirdeti, hogy a jogörökre él.

Deák után mint villám ragyog fel még egyszer Széchenyi, s szava menydörgés, mely ujra fölrázza a »nemzetet.«

És most e három szellem egymással szövetkezve győz; s a müvet, melyet e szövetkezet alkot, Kossuth szelleme, mely szintén ujra visszatér, nem döntheti le!

*

És mily csodás játéka a véletlennek, vagy végzetnek, hogy mikor a nagy mű készen áll, s az azt létrehozó géniusok szerepe be van töltve, és uj küzdelem támad, hogy a kivivott alkotmányos szabadság önczélját betetőzze: a küzdelemben ismét négy főalak emelkedik ki.

Andrássy Gyula, Lónyay Menyhért, Sennyey Pál és Tisza Kálmán.

Andrássy szerepe sokban hasonlit Kossuthéhoz, mert Andrássynak is mint Kossuthnak politikai hatalma, s czélja a népszerüség. S ebben annyira megy, hogy még ma is az a szent hite, hogy Magyarországon nincs nála népszerübb ember.

Lónyay sokban hasonlit Széchenyihez, nemcsak azért, mert mikor Széchenyi a lánczhidat tervezte, őt is gyanusitották, rágalmazták azzal, hogy privát üzletet akar csinálni belőle, hanem inkább azért, mert Lónyay is mint Széchenyi, a nemzet anyagi jólétében kereste az alkotmányos szabadság garantiáit.

Sennyey Pál szelleme egészen azonos Dessewffyével.

Ámde a negyediknek hiányzik az, a mi a hajdani »négy« közt Deák Ferencz szelleme volt: a jognak géniusa! — Hiányzik, és e hiány okozta, hogy tiz évi alkotmányos szabadságunknak végeredménye a jogfeladás és az általános politikai erkölcstelenség, melyet képviselni beállott negyediknek — Tisza Kálmán.

Gróf Andrássy Gyula eldobta magától gróf Lónyayt, élet-halál harczot küzdött báró Sennyey Pállal, és véd- és daczszövetséget kötött Tisza Kálmánnal.

És igy a négy közül csak három maradt. Mert gróf Andrásy Gyula és Tisza Kálmán egy lett.

De térjünk vissza az elejére, s ne kezdjük a végén.

*

Semmi sem természetesebb, mint az, hogy mindenki, a ki oly korszakban ébred, mely az ébredés korszaka, s melynek szelleme a remény és önbizalom szárnyain röpül czélja felé, hogy ily korszakban mindenki, ha csak nem betegkedély, s csak egy kis hajlama van az opti-

mismusra: sokkal több optimismust sziv magába, hogysem azt később akár leküzdeni, akár csak egyensulyozni is tudná.

Ha gróf Andrássy Gyula nem született volna optimistának, még akkor is nagy hatással kellett volna lennie életbölcsészetére ama kor lendületének, melyből benső fejlődése az első benyomásokat nyerte. S már maga e benyomásoknak lélektani érvényesülése elég magyarázat lehetne arra, hogy gróf Andrássy Gyulában az optimistikus jellem, a későbbi sikerek társaságában a könnyelmüség határait túllépte, s megkezdte benne azon politikai egyéniség construálását, mely benne ma előttünk áll.

*

Gróf Andrássy Gyuláról, akkor is, ha nem ismernők ama tényeket, melyek e föltevést a posteriori igazolják, — a prióri föl lehetne tenni, hogy az ő optimismusát még a forradalom bukása sem renditette meg. Mert az optimista természet nem részletez, (s ezért nem volt Andrássynak soha, és nincs ma is semmi érzéke a részletek iránt,) hanem általános tapasztalati igazságok képleteivel gondolkozik. És mert általános tapasztaláti igazság gyanánt lebegett előtte, hogy Magyarország már nem egyszer volt halott, és mégis mindannyiszor ujjászületett, ergó lehetetlen, hogy a forradalom bukása után is még egyszer ujjá ne szülessék. És az optimismusnak ezen logikájától csak egy hajszálnyira fekszik ama inger, hogy igy állván a tapasztalati igazságok lánczolata Magyarország időnkénti ujjászületése iránt, jogos legyen a hit, hogy bármi történjék Magyarországgal, akár rosz kiegyezés, akár bosnyák politika, Magyarország el nem veszhet, s bármily catastrófa érje, ujjá kell szü-

letnie. S a kinek optimismusában ez a hit gyökeret ver, az rabja lesz a könnyelmüségnek, — mint a hogyan gróf Andrássy Gyula is ily könnyelmüségnek rabja lett.

*

És mennyivel inkább ki kell fejlődnie a könnyelmüségnek abban, kiben az optimisticus jellem folyvást a szerencse és a siker által kényeztettetik. Az igy elkényeztetett optimismus gyorsan önimádássá fajul, a mi egy neme az elmekórnak. És ha nézzük az életet, azt látjuk, hogy a szerencsétől sokkal több ember veszti eszét, mint a szerencsétlenségtől. Sőt a szerencsétlenségnek legtöbbször az a hatása van, hogy észre térit. Gróf Andrássy Gyulát ilyen szerencsétlenség sohasem érte. Voltak bajai, de ezek csak arra valók voltak, hogy még inkább megerősitsék benne azt a hitet, hogy neki minden sikerül. Már gyermekkorában a szerencse szeszélyeinek játékai vették körül. Atyjának, gróf Andrássy Károlynak kedvencz szavajárása volt, a mit a szerencsétlen költő Zrinyi Miklós is mindig hangoztatott: sors bona, nihil aliud. Vagyis magyarul: egy lat szerencse többet ér egy mázsa észnél. És gróf Andrássy Károlynak volt is oka, hogy az legyen szavajárása. Mert ő is szerencse fia volt, s a véletlen szerencsének sokat köszönhetett. Ennek köszönhette többek közt, hogy házasság által Magyarországnak egyik leggazdagabb főura lett. Mert jómódu volt bár az apai házból is, de nem tett számot Magyarország gazdag mágnásai közt. Aztán híres volt vidám, kalandos életéről. Az ilyen élet pedig Magyarországon mindig drága, kivált ha az illető gróf is hozzá. Andrássy Károly pedig gróf volt, és pedig a javából. Mert ha családfája nem is oly régi, mint azt egy időben a »Reform« vitatta, melyből csaknem az sült ki,

hogy az Andrássy nemzetség régibb, mint az Árpád-ház: de mindenesetre régibb, mint akár a báró Wenckheimé, akár a Tiszáé. És a mellett gróf Andrássy Károly gyönyörü legény volt. Kitünő lovas, kitünő tánczos, és egyike az ugynevezett »veszett hét«-nek, mely híres kompániát eléggé megmagyarázza az, hogy abba tartozott gróf Keglevich Miklós, meg Józsa Gyuri is, a ki a magyar juxok terén mythoszi alak, s kinek később Bernát Gazsi volt az Ossiánja. Lehet tehát képzelni, milyen víg czimbora volt gróf Andrássy Károly, ha ebbe a nevezetes compániába tartozott. De nemcsak vidámnak, hanem szellemdúsnak is kellett lennie, mert máskép ebbe a társágba nem tartozhatott volna. Mert ennek a társasaságnak az volt a fő kultusza, hogy egymást lefőzze. Ezt pedig ész nélkül nem lehetett tenni. És nincs az a diplomatiai iskola, melyben annyi furfangot lehetne tanulni, mint a mennyit azok tanultak egymástól, és elkövettek egymáson. Hogy az ezer közül egyet elmondjak, egyszer morva »szakértők« által főzettek Józsa Gyurival sört az árpaszalmából; (a szakértők persze fölbérelt emberek voltak, a kik serfőzést sohase láttak.) Mikor Józsa megkóstolta, azt jegyezte meg rá: »olyan ez, mint a meleg viz,« — a betanitott serfőző azt felelte rá nagy flegmával: olyan. »Hát ha kihül, milyen lesz?« kérdé Józsa Gyuri. Az pedig felelé: »akkor olyan lesz, mint a hideg viz.« — Puskát! Puskát! orditott Józsa, mire az egész serfőző compánia elrohant, s kisült a tréfa. Hanem Józsa Gyuri nem maradt adós, s a »veszett hét«-nek minden tagja körülbelül egyforma számlával zárhatta le a mérleget, s mindegyiknek volt alkalma nevetni a másikon. Bernát Gazsi tudta ezeket elbeszélni! És bizonyos, hogy mikor gróf Andrássy Károly Bécsben mulatott Józsa Gyurival meg gróf Keglevich Mik-

lóssal, nem hitte, hogy valaha az ő fia fogja abban a rengeteg nagy városban azokat a juxokat, melyeket ők egymáson elkövettek, folytatni a — monarchiával.

*

Általánosan elfogadott elvnek mondják, hogy egy jó vicz kedvéért néha fel szabad áldozni az igazságot is. És ezt azok, a kik viczes embereknek születnek, néha meg is teszik. Benne van ez a dolog természetében. Mennyivel inkább fokozódik ez az inger ott, hol a vicz egy magasabb kategóriába: a juxba csap át. Itt sokszor nemcsak igazságot, de néha emberek életét is feláldozzák a hetzmeisterek. S a kinek természetében van az ösztön a viczczelésre, a bravourokra és a magasabb juxokra, az sokszor maga sem veszi észre, hogy ezen ösztön által kormányoztatik és vitetik akkor is, mikor a legkomolyabbat akarja.

*

Gróf Andrássy Gyula ifjusága hires a juxokról és a bravourokról. Élczei azonban csak onnan kezdve kezdtek hiresekké lenni, mikor »providentiális« férfiuvá lett. Politikai pályafutásának elején még nagyon sokat boszankodott azon, hogy nem akarták komolyan venni. S azt valamennyien igen jól tudjuk, hogy mikor az embert mások veszik tréfára, akkor az embernek nem igen van kedve tréfálni. Következéskép gróf Andrássy Gyula élczei és tréfái abból az időből még nem igen lehettek »hiresek.«

De gróf Andrássy Gyula nem lett volna Andrássy vér, ha fiatal éveiben juxairól és bravourjakról hires nem volna. Noha ezeket nem igen lehetett nyiltan üznie, mert anyai nagyanyja életében nemcsak ő, hanem még

az öreg Károly gróf is kordában volt. A fiatalkori aranjuezi napok az Andrássy fiukra nézve csak az öreg gróf Szapáryné halála után kezdődtek el. És lám! gróf Andrássy Gyula speciális szerencséje már ekkor is abban a formában nyilatkozott, hogy meg kellett valakinek halni, hogy gróf Andrássy Gyula olyan gavallér lehessen, a milyen ő akárt, s a milyen csak ő tud lenni.

*

A kik gróf Andrássy Gyula ifjukori bravourjait ismerik, azok el fogják ismerni, hogy azokból sohasem hiányzott sem az ügyesség, sem a vakmerőség. Hisz máskép nem is lehetne bravouroknak nevezni. De természetesen nem volt szabad azoknál hiányozni a szerencsének sem. Mert hisz szerencse nélkül már sok ügyes és vakmerő ember vesztett bele a bravourokba. Hires kötéltánczosok estek le a kötélről, és hires állatszeliditőknek fejét harapta már le a tigris egy egy rosz pillanatban.

Gróf Andrássy Gyula hires lovas volt. Most is az. Tud is az emberekkel, ha akar, lóhátról beszélni. S az emberek azon fajához tartozván, kik talentumaikat mesterileg tudják ragyogtatni, természetes, hogy remekül fel tudta használni ezt a talentumát is. Ifjukorában majd minden évben beszéltek egy egy nyaktörő ugrásról, melynek hőse természetesen senki más nem volt, mint gróf Andrássy Gyula. És hogy ne imponált volna ez a megyei fiatalságnak, mely abban az időben még egy szép lóba szerelmesebb tudott lenni, mint egy szép leányba? (A multnak ez a »lovagias« jellemvonása ma már csakis Wenckheim Bélának maradt fiatalon!) És ha a megyei fiatalságnak ennyire imponált az ilyen vakmerőség, (melyekben gróf Andrássy Manó, noha ő

benne épp ugy meg volt a bátorság, sohasem tudott ugy brilirozni, mint Gyula,) mennyivel jobban imponált a nőknek, kik Ámor nyilának hegyét is tizszerezve érzik, ha egy centaur röpiti rájuk. És gróf Andrássy Gyula előtt ily fényes tér nyilván, férfias időtöltések által, melyek a szellemet legkevésbbé erőltetik meg, egyaránt tündökölni nők és férfiak szemében, nem természetes-e, hogy ifjusága, ha a hóbortos bravourok dolgában sokban hasonlitott a Bismarck ifjuságához, egyben mégis lényegesen különbözik attól? Abban ugyanis, hogy mig Bismarck néha hónapokon át visszavonult vig czimboráinak köréből, és könyvei közé bujt, — addig gróf Andrássy Gyulában a »könyv-iszony« abban az arányban nagyobbodott, a milyen arányban tapasztalta, hogy Magyarországon egy mágnásnak, a kit a természet megáldott észszel és külső szépséggel, egyáltalán nem szükséges tanulni, hogy mégis kitünő embernek ismerjék el.

*

Nem is tanult. A mit tud, az ráragadt. Ráragadt ép ugy, mint a franczia német, angol nyelv, melyeket »észrevétlenül« tanult meg, kis gyerek korában. Fáradság nélkül, ugyszólva ingyen kapta. S nem csoda. ha később bizonyos szánalmat érzett azok iránt, a kik »tanultak«. Jogász éveit a harminczas évek végén, a pesti egyetemen töltvén el, ez idő alatt a három Andrássy fiu (Manó, Gyula és Aladár,) körül állandó kör képződött. E baráti körben tartoztak többek közt Lónyay Albert és Madách Imre, az »Ember tragédiája« költője. Madách Imrében már akkor élesen ki volt fejlődve a mély gondolkodás és a tudomány-szomj; s mig ez utóbbi Madáchnak adott fölényt a szellemdús,

de fölületes gróf Andrássy Gyula felett: ez ezt a fölényt mindig a tudományok kicsinylésével ellensulyozta. Hanem azért nem egyszer megtörtént, hogy disputa támadván Madách és Andrássy Gyula közt, Andrássy mindazt, a mit Madáchtól hallott, más alkalommal és mások előtt ugy adta elő, mint a saját nézeteit és tanulmányait. Mig nem tudta azokat, addig Madáchcsal szemben kicsinyelte: s mikor magáévá tette, kérkedett velük. Sokszor rajta kapták, de Gyula egy-egy sarcastikus megjegyzéssel kivágta magát. Szeretetre méltósága mindig segitett rajta! S ez már ifju korában megérlelte benne azt a hitet, hogy ő genie. A genienek pedig nem kell magolni, mert a genie mindent tud, a mire szüksége van. — A mit nem tud, arra nincs szüksége, mert ha szüksége volna, tudná. Ennek az okoskodásnak lehet köszönni, hogy az alexandriai nagyszerü könyvtárt a tengerbe dobták. Mert a szultán is azt tartotta, hogy minden tudomány benne van a Koránban. A mi a Koránban nincs meg, az nem tudomány. Tehát tengerbe vele!

*

Hogy gróf Andrássy Gyula magát már ifju korában a szerencse kedvenczének tekintse, erre nem csupán saját élményei vihették rá, hanem bizonyos traditió is, mely az Andrássy családhoz füződött. Mint mondtuk, már apja, gróf Andrássy Károly is a véletlen szerencsének köszönheté, hogy házasság által Magyarországnak egyik leggazdagabb főura lett. Történt pedig a dolog következőképen.

Mikor gróf Andrássy Károly még legény volt, Magyarországon leghiresebb bál volt a mádi bál, melyet

minden évben a hegyaljai szüretek alkalmával tartottak. E bálra mindig összegyült az ország előkelősége. Sokan ötven mértföldről is ellátogattak oda. S tartott a mulatság egy folytában négy öt napig is.

Gróf Andrássy Károly természetesen minden évben rendes vendége volt a mádi bálnak, — s egyszer gróf Szapáryné is elvitte oda egyetlen leányát, Etelkát, a ki akkor a legdrágább kéz volt egész Magyarországon; de miután azon ideig már tömérdek kérőt kikosarazott, (mert félt, hogy nem magáért, hanem vagyonáért közelednek felé) a büszke gavallérok, mint gróf Andrássy Károly volt, a világért sem tették volna ki magukat egy ujabb visszautasitásnak.

Azért hát gróf Andrássy Károly sokat tánczolt gróf Szapáry Etelkával, de nem udvarolt neki. Mert arra, hogy megkérje, gondolni sem akart. Nem akart erre gondolni már azért sem, mert tudta jól, hogy ha nem is tartozik a pazar hirüek közé, ámde ugy sem ismerik, mint tulságosan takarékos embert. Már pedig az özvegy gróf Szapáryné annyira a szigoru takarékosság hirében állt, hogy mindenki lehetetlennek tartá, hogy vőül olyan embert válasszon, a ki nem Harpagon. A következés később meg is mutatta, hogy milyen helyes e feltevés, mert mikor gróf Andrássy Károly már vőlegénye volt gróf Szapáry Etelkának, kicsibe mult, hogy a házasság füstbe nem ment. A kertben sétáltak ugyanis hárman, és gróf Andrássy Károly szórakozottságból letépett a fáról egy szem szilvát, s aztán félre dobta. Ezt látva az öreg Szapáry grófné, elrémült, s vissza akarta adni gróf Andrássy Károlynak a jegygyűrűt. Mert — ugymond — »a ki egy szem szilvát azért tép le, hogy megegye, az lehet takarékos ember: de a ki csak azért tépi le, hogy félre dobja,az préda Ő pedig egy ilyen préda emberhez

nem adja a leányát.« — S alig lehetett a dolgot kiegyenliteni.

*

De még nem mondtuk el, hogyan lett gróf Andrássy Károly vőlegénye gróf Szapáry Etelkának, mikor se nem udvarolt neki, sem arra nem gondolt, hogy kezét megkérje?

Úgy lett, hogy ama mádi bálnak harmadik napján gróf Andrássy Károly már beleunt a mulatságba, s este 9 óra felé, megparancsolta kocsisának, hogy egy óra mulva fogjon be, mert indulni fognak. — Ez alatt az idő alatt pedig bement a szobájába, lefeküdt a pamlagára és fujta a levegőbe a füstöt.

Egyszerre azonban beszédet hall, — s figyelni kezd. A beszélő hangok n ő i hangok. — De honnan jönnek, hogy oly tisztán érthetők?

Csakhamar ezt a rejtélyt is megfejti. Az ő földszinti szobája, a kandalló kürtője által van összekötve az első emelettel. E kürtőn át minden szó tisztán lehallik, a mit oda fenn beszélnek.

És mit beszélnek oda fenn?

Egy vastagabb női hang kérdi a másiktól:

»Mondd csak, ki tetszik neked legjobban azok közt, a kiket a bálon láttál?«

Egy vékonyabb és csengőbb női hang azt feleli:

»Gróf Andrássy Károly.«

»És ha megkérné kezedet, hozzá mennél feleségül?«

»Hozzá mennék.«

*

Gróf Andrássy Károly egy pillanat alatt felszökik pamlagáról, és rohan a vendéglőshöz.

de persze ezek a pajtások nem tartoztak a haza későbbi oszlopai közé. Csak egyszerü köszörü-kövek voltak, a kiken gróf Andrássy Gyula a maga elménczségét élesre fente. Tanult rajtuk, de nem tanult tőlük. Ismereteinek gyarapitásaért a külföldre ment, s éles szeme, ha rendszer nélkül is, de sok tapasztalatot hozott haza; melyekkel aztán tündökölni tudott, ha alkalom nyilt azoknak fitogtatására; de melyek fölött, ha egyedül volt, nem igen gondolkodott. Igy ismeretei és tapasztalatai inkább csak külsőleg cziczomázták fel őt, mintsem benső tartalommá váltak volna benne. A históriából tudott sok eseményt, de nem ismerte a d á t u m o k a t; a tudományokból hallott sok elméletet, de nem ismerte a szerzők n e v é t. Viszont a nagy költőknek és iróknak n e v é t tudta, s nem ismerte m ü v e i k e t. Leginkább ráragadtak a közmondások, és példabeszédek. Ezeket aztán alkalmazni is ügyesen tudta. Sokszor egy-egy citátummal fölülkerekedett nála tanultabb embereken. — Mindezeket együtt véve, ő már ifjukorában tudott nemcsak hóditani, hanem imponálni is Zemplén megyében. De ennek daczára be fogja ismerni mindenki, a ki gróf Andrássy Gyulát e korból ismerte, hogy »providentiális« vonást senki sem fedezett föl benne.

*

Politikai iskolája a »Pesti Hirlap volt; de csak addig, mig Kossuth Lajos szerkesztette. Az a hang, melylyel Kossuth irt, megfelelt ama hangnak, melyen Andrássy beszélni szeretett. Ez a hang volt az, melyből Széchenyi megjósolta a »f o r r a d a l m a t.« Ez a hang volt az, melyet a hivatalos c e n z ú r a nem tudott kifogásolni, mert nem voltak benne sem erős szavak, sem erős kifejezések, és Széchenyi »a szabad szólásnak maga

is hő pártolója, mégis veszélyt látott a hazára nézve a szavakban, melyekben a censor semmi gyanusat nem talált.« A negyvenes évek másik felében Csengery, Eötvös, Trefort, kik később Andrássy Gyulának oly föltétlen bámulói lettek, már a küzdtéren voltak: de Andrássyt, noha nem volt fiatalabb mint ők, sehol sem láthatták. Mig ők tanultak és dolgoztak, addig Andrássy mulatott és kritizált. Mintha tudta volna, hogy mások ő neki tanulnak; s ő készen fogja kapni azt, a mire szüksége lesz. Egyet feledvén a dologból, azt, hogy senki sem kaphatja mástól azt, a mit magának kell megszereznie.

*

Mi sem természetesebb, minthogy az olyan természettel, mint a milyen a gróf Andrássy Gyuláé volt, ő abban a korban más, mint »forradalmár«, nem lehetett. Nem a nagy franczia forradalom eszméi miatt, melyek akkor a világot domináltak, mert hisz Andrássy maga dicsekedett azzal, hogy ő az egyetlen ember Magyarországon, a ki Eötvös Karthausiját, (mely a franczia forradalom eszméinek regényesitett codexe,) nem olvasta: hanem ama szokások és ama környezet miatt, melyek Andrássy egyéniségére, itthon nélkülözhetetlenné váltak. Ő, a ki mindenütt szerepre és tündöklésre vágyott, ő, a ki most is elveszettnek tartja azt a napot, melyen legalább egy hizelgő bókot nem kap vagy szép asszonytól, vagy kiváló férfiutól, hogyan tartozhatott volna a mérsékelt iránylathoz, melyre a puritanismus egyszerüsége és a népszerütlenség árnya borult? Hogyan tartozhatott volna a Széchenyi iskolához, (nem szólva a Dessewffyéről, mely már akkor egy időre sirba szállott,) mely azért kárhoztatta Kossuthot, mert »ő a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik, s nem hideg számokkal; vagyis mint a közéletben, a bevett szójárás

különbözik abban, hogy mig ez olyan mint egy pusztitó árviz, mely sötét éjjel jön, borzalmai pokoli képeket szülnek: addig az hasonló az árvizhez, mely a napnak fényes és bájos mosolya, az égnek nyájas azurja közt tesz semmivé egy egész országot. S a ki messziről nézi, képes gyönyörködni benne!

*

Mig az öreg özvegy gróf Szapáriné élt, addig — mint már mondtuk, — az Andrássy fiuknak nem sok részük volt a nagy vagyon élvezetében. És ez jogász-éveikben már nem egyszer tette őket türelmetlenekké. Manó nem egyszer tört ki barátjai előtt, hogy nagyanyja minden »aranyat« megnéz; mire Gyula gúnyosan jegyzé meg, hogy »ha még csak az aranyat nézné meg, jó volna! — de megnézi a huszast!« Ez időben az Andrássy fiuk évről évre sötét kék posztóból készült egyforma ruhát viseltek, noha ismerték már a »journal de modes«-okat, és genírozták magukat barátaik előtt, kik közül némelyek elegánsabbul öltözködtek, mint ők.

Ez időszakra esik az 1838-ki árviz is, melynek az Andrásy fiuk is tanui voltak. De ott lakván a Károlyi palota mellett, (mely tudvalevőleg a menekülőknek enyh-helyül szolgált), veszélyben nem forogtak.

Nem sokára aztán meghalt az öreg Szapáryné, s egyszerre megváltozott az Andrássy fiúkra a világ. Gróf Andrássy Manó a gömöri uradalomba költözött, Gyula és Aladár Terebesre. Gyula oda vitette ki a vivómestert is, a még ma is élő Fridrichet, — mert már akkor derogált neki, hogy ő járjon a vivó iskolába. A testvérek e különválásának már akkor is lélektani okai voltak. Mert Manó és Gyula közt, a verseny következtében. folytonos feszültség uralkodott. — Gyula uralkodni sze-

rető természet volt, s Manó mint első szülött nem akarta elismerni fölényét. E differentiáknak nyomai megmaradtak köztük a későbbi korban is.

*

És valamint gróf Andrássy Gyula uralkodni vágyó természetének feláldozta ifjuságában a testvéri szeretetet, úgy áldozott föl később ugyanennek mindent. S valamint később, mikor már providentiális férfiu volt, csak inasokat szeretett maga körül látni a politikában; úgy már ifjuságában is: csak azokat szerette, a kik hódoltak és hizelegtek neki. S innen van, hogy noha benne teljesen ki van fejlődve a mágnási természet, s testében lelkében aristocrata, mégis inkább szeretett társalogni a rangján alul állókkal, kik őt ünnepelték, mint a rangbeliekkel, kik legfölebb magukhoz hasonlónak nézték. S viszont ebből származott, hogy bár testestűl lelkestűl aristocrata volt; társasága és kedvtelései által egy bizonyos democratikus látszat vette körül, mely természetesen népszerűvé tette őt, s e népszerűség által még inkább lekötötte magának. Ez magyarázza meg, hogy gróf Andrássy Gyulában sem az aristocratia, sem a demokratia erényei nem fejlődtek ki annyira, hogy egyéniségévé váltak volna, mint amaz báró Sennyey Pálnál, emez Deák Ferencznél. Gróf Andrássy Gyula mind az aristocratia, mind a demokratia erényeiből csak anynyit vett magába, a mennyi elég, hogy tündökölni lehessen vele, de nem annyi hogy oly kötelességgé váljék, melyért néha áldozatot kell hozni. Viszont innen van, hogy mind az aristokratia, mind a demokratia erényei hézagosak lévén benne, e hézagok, úgy az aristocratia mint a demokratia hibáinak szolgáltak búvó helyekűl. És mert a demokrata mindig szives örömest barátkozik

a mágnásokkal, azzal ámitván magát, hogy nem azért szereti mert mágnás, hanem mivel »egyéni« érdemei vannak: gróf Andrássy Gyula hajlandó volt azon kiváltságait, melyeket rangjával örökölt, egyéni érdemeinek tekinteni: s nem érzett semmi feszélyt a demokratia körében, mely őt jobban kitüntette mint az aristocraták, — s melyben mindaddig ő maga is jobban szeretett forgolódni, mig ott nagyobb aristocrata lehetett, mint lehetett volna Metternich szalonjában.

*

Igy volt az ő demokratikusnizusának forrása az arisztokratikus ösztön: s igy használta ő fel a demokratikus népszerüséget, hogy mint arisztokrata jobban érvényesülhessen. — Az ilyen beosztás a legkényelmesebb; de lehetősége csakis a szerencsés halandóknak juthat osztályrészül. Más közönséges halandó, rendes szokás szerint, fölfelé demokrata, és lefelé arisztokrata. Gróf Andrássy Gyula már ifju korában ama kiváltságos helyzetben volt, hogy fölfelé lehetett arisztokrata, és lefelé demokrata. S mig egyrészről, nevelése által teljesen sajátja lett az előkelőség, melyet természeti külső előnyök is fokoztak nála: másrészt elsajátitott egy bizonyos mennyiséget a magyar betyarizmusból is, mely nálunk a demokratiának nélkülözhetetlen fűszere, mely elbájolta a gentryt, s a középosztály előtt Andrássy demokratikus nymbusát a hozzáférhetlenségig fölemelte. Mert nálunk elég valakinek egy pár kocsistempót tudni, hogy azonnal demokratának tünjék fel. S mig más nyugati országban a demokratiának az a czélja, hogy mindenben, a mi a műveltséghez tartozik, versenyezni tudjon az arisztok-

ratiával: nálunk még mindig az a valódi demokrata, a ki parasztabb a parasztnál.

*

Nem akarjuk azt állitani, hogy gróf Andrássy Gyula ifju korában már diplomatiai számitásból üzte ezt a kettős szerepet. — Nem. Önkényt folyt ez természetéből, mint a hogy későbbi pályafutásában az »esetről esetre« ismert jelszava lett vezéreszméje. Az a kor a liberalis eszmék kora volt. E korszellem áramlatával szembe állani annyi volt, mint provocálni a népszerűtlenséget. És kevés embernek van annyi lélekereje, hogy ugy eldobja magától azt a fényes terhet, mint a hogy eldobta Széchenyi ezt. Az aristokratia és demokratia nem társadalmi, hanem politikai ellenfelek valának. Ismerve gróf Andrássy Gyula egyéniségének alapvonásait, föl lehet-e tételezni róla, hogy ő csak egy perczig is habozhatott volna, hogy melyik áramlathoz csatlakozzék? Annál inkább, mert a liberális áramlathoz csatlakozván, s e m m i t s e m k e l l e k o c z k á z t a t n i a r i s t o k r a t i k u s h a j l a m a i b ó l és k i v á l t s á g a i b ó l. Hisz a demokraták mindig büszkék szoktak lenni, ha czégérül foghatnak egy mágnást, a ki aztán, ha a magához hasonlók közé kerül, annál nagyobb megvetéssel szokott nyilatkozni a »népről«, minél inkább ünnepeltetik általa.

*

Szó sincs róla, hogy a kinek csak egy kis fogékonysága van a külbenyomások összegyüjtésére, az annál jobban belelát az élet szövevényeibe, minél közelebbről s minél több oldalról pillanthat bele. Gróf Andrássy Gyulától ezt a fogékonyságot senki sem vitathatja el. És e fogékonyságnak annál inkább ki kellett

benne fejlődnie, minél kevésbbé foglalták el elméjét a »rendszeres tanulmányok«, s minél kevésbbé vonták el figyelmét a gyakorlati speculatiótól a »tudományos elméletek.«

Gróf Andrássy Gyula abban az előnyös helyzetben volt, hogy már ifjuságában két oldalról szemlélhette a társadalmi és politikai kérdések harczát. Megismerhette a szereplő személyeket, a rugókat, s a használt eszközök gyakorlati értékét mind a két oldalon. Láthatta Kossuth sikereiből, hogy milyen olcsó a siker ott, a hol a többség malmára kell hajtani a vizet; s láthatta Széchenyi harczaiból, hogy a kisebbségnek soha sem lehet »igaza,« mert ha igaza van is, a többség, melynek saját speciális czéljai vannak, el nem ismeri azt. Láthatta, hogy a közélet nagyhangu harczaiban az absolut igazságért való küzdelem örökké a levegőben lóg, és sohasem talál az emberek önérdekében szilárd talajt: ellenben az, a ki az emberek gyöngéit fölhasználni képes, — uralkodik a tömeg felett. Mint aristokrata, nem volt elfogulva a demokratiában, mert maga is arisztokrata lévén, nem gyülölte az aristokratiát; s nézhette hideg szemekkel annak hullámzásait. S láthatta: hogy Magyarországon a demokratia, vagy demagógia, vagy álczázott aristokratismus: mert lényege nem az önzetlenség, hanem az önzés. Láthatta, hogy Magyarországon nem benső szükség az átalakulás, hanem a külbefolyás következése. Láthatta, hogy Magyarországon az aristokrata és demokrata közti különbség tisztán a modorban gyökeredzik: és igy csak a szinészi talentumtól függ, hogy az ember aristocratikus érzülettel a legnagyobb demokrata hirébe jusson. S látnia kellett, hogy noha Magyarországon kétségtelenül a liberálisok uralma fog bekövetkezni, a liberalismusnak minden eszköz jó, hogy

uralmát megszilárditsa. Tapasztalhatta, hogy nem az ország érdeke az, mely lehetetlenné teszi a conservativek uralmát, hanem a magyar nép természete. A magyar nép természete, mely mindenben szereti ugyan majmolni a mágnást, és gyönyörködik fényüzésében, megbámulja lovait és inasait, meghajlik rangja és finomsága előtt: de nem tűri, hogy a mágnás ugy uralkodjék felette, hogy az uralomra a hatalmat ne a néptől nyerje. És a ki mindezeket látja, tapasztalja, s a kinek módjában van e tapasztalatoknak hasznát is venni, az kétségkivül sok ügyességet fog szerezni magának az élet küzdelmeiben; jól meg fogja ismerni a módokat és eszközöket, melyek által czéljai érvényesülhetnek: de ugyanakkor ki is van téve annak, hogy soha mélyebbre ne nézzen a tömeg gyengeségeinél; ki van téve, hogy fölcziczomázott felületessége lassankint üressé tegye szivét, s kiölje belőle az inspirátiót, mely nélkül nagy ember nem válhatik senkiből. Ki van téve annak, hogy mint az, a ki valamely szinpadi előadást nem a nézőtérről, hanem a szinfalak közül néz, s látja a szinészek és statisták lökdöséseit, a rendezők lótását futását, elveszti minden illusióját, — ugy veszitse el minden idealizmusát az is, a ki a közéletet is a kulisszák közül nézi; s bárha az idealizmus, magában állva, sokszor önámitásra vezet, de hiányozván bárkinek realismusából, mindenkit rendesen a cynismus felé hajt.

*

És nincs-e gróf Andrássyban cynismus? Persze nem olyan cynismus, mint volt a Diogenes életmódjában, vagy van Tisza Kálmán toilettejében. De vajjon csak az a cynikus, a ki hordóban lakik, vagy pongyo-

lán öltözködik? És gróf Andrássy Gyula azért, mivel palotában lakik, és öltözéke mindig kifogástalan, nem lehet cynikus? Vajjon melyik nagyobb cynikus, az-e, a ki lámpával keresi az embert az utczán, vagy az, a ki üstökön ragad egy nemzetet, s azzal a sötétben ugrál? Melyik nagyobb cynikus, az-e, a ki piszkos ruhában jelenik meg a parlamentben, vagy az, a ki legnagyobb elegantiával tesz bolonddá két egész parlamentet, s küldi vágóhidra a nemzet szinét, javát?

*

Ámde azt mondhatják erre, hogy ilyen értelemben véve, minden államférfiban kell lenni bizonyos mennyiségü cynismusnak, mert máskép ugy jár, mint Lamartine, mikor a franczia köztársaság elnöke volt. Igaz. — Csakhogy ha bizonyos államférfiak eljárásában cynismust látunk, azt kell néznünk, vajjon a cynismus a csolnak-e, vagy csak az evező? Azt kell néznünk, nincs-e annak, hogy valamely államférfi a cynismus eszközeire szorul, nagy eszmei motivuma; vajjon önmagáért cynikus-e, vagy az eszméért, melyet képvisel? Mert valamint nem a szenvedés teszi a vértanút, hanem az eszme, az ügy: ugy sokszor nem maga a cynismus a hiba, hanem az, ha léhaság van benne.

*

De — fölhozhatják, — hogy az a vonás, a mit mi gróf Andrássy Gyulában cynikus vonásnak jellemzünk, lehet az optimismusnak túlhajtása is.

Igaz. Csakhogy az Andrássy optimismusa végkifejlődésében ugyanaz, a mi a Szlávy József pessimismusa: vagyis mindkettő a nihilismusra vezet.

A Szlávy pessimismusa a nihilismusra vezet, mert

az ő humánus, emberszerető, nemes kedélye a börtön bús magányában megtanulta ugy tekinteni a világot, hogy akárhogyként van minden, roszul van minden.

Az Andrássy Gyula optimismusa pedig, a maga uralomvágyó hiuságában, s folytonos szerencséjében és olcsó sikerében megtanulta ugy tekinteni a világot, hogy »minden ugy van jól, a mint van.«

A különbség a Szlávy és az Andrássy nihilismusa közt az, hogy mig a nihilismus, Szlávyt passivitásra kárhoztatja, Andrássyt activitásra bátoritja. S még az is, hogy a Szlávy passivitása nem ártott annyit Magyarországnak, mint az Andrássy activitása.

*

Nos tehát, ha az Andrássy optimismusának túlhajtása: nihilismus; vajjon nem valószinű-e, hogy ezen talajban a cynismus, mint önálló növény verhet gyökeret? S nem teszi ezt még valószinübbé, ha tudjuk, hogy gróf Andrássy Gyulában a bölcsészeti iskola, mely a 40-es években a Magyarországba behatott hegelianismus által, a teljes tagadást importálta, más részről pedig a vallási eszmék megdöntésére, a század szelleme a természettudományi positiv alapot vindicálja magának, teljesen kiölt minden pietiás, és szive a vallásosságnak szükségét absolute nem érzi? S mint a serdülő diák, a ki Rotteckből és a franczia encyclopedistákból megtanulja, hogy a szentirás csodái természettani absurdumok, s ebből rögtön azt a következtetést húzza, hogy nincs isten, és mivel ezt a következtetést húzza, azt képzeli magáról, hogy mivelt és merész szellem: ő is, megczáfolva látván a tudomány által, a mi a vallásban positiv, elveti a vallást, a nélkül, hogy gondolkoznék a felett,

vajjon annak hiányát betöltheti-e a tudomány? hogy gondolkoznék a felett, hogy vajjon nincs e határ, melyen túl a tudománynak positivitása is elvész? hogy érezné, vajjon a vallás a müvelt emberek szivében arra való-e, hogy azokat leigázza, vagy arra, hogy azokat fölemelje?

*

Igenis, volt idő, mikor nagyobb müveltség kellett ahhoz, hogy valaki vallástalan, mint ahhoz, hogy vallásos legyen. De ezek az idők elmultak. Ma csak a felületesség és a félműveltség vallástalan: a valóban művelt ember nem élhet vallás nélkül. Mert a materialismusnak nincs erkölcstana, s nem is lesz soha. S ezért van, hogy ha nem is minden materialista gonosz ember — de minden gonosz ember materialista.

*

Az a kor, melyben a vallásnak czélja volt, hogy az emberiséget tudatlanná nevelje, nem ártott annyit az emberiségnek, mint az a kor, melynek czélja, hogy a tudomány által vallástalanná nevelje az emberiséget. Mert ebből az irányból támadt a létért való küzdelem elmélete, s viszont ebből az az elfogadott törvény, hogy a gyönge arra való, hogy elpusztuljon az erősebb által. — S mig a vallás a gyöngének pártjára kelt az erős ellen: a mai bölcsészet az erősekkel szövetkezik a gyöngék ellen. Szivtelen és erkölcstelen iskola! — Következménye a középkori ököljog, nyomor és általános sivárság.

*

És ne mondja senki, hogy gróf Andrássy Gyulánál nem fontos az a kérdés, hogy milyen az ő vallási érzü-

lete? — Mert igenis, ez fontos kérdés, s ennek tisztázása nélkül sem az ő egyéniségét, sem tetteinek rugóit és hatását megitélni nem lehet. Lehetett volna-e ama kornak, mely a gróf Andrássy uralma alatt állt, jellemvonása a cynismus és frivolitás, ha gróf Andrássy Gyulának elég nem lett volna erkölcstanul az, hogy ugy egyénisége, mint tettei, a kasinói gentlemanlike szabályai szerint »kifogástalanok« legyenek?

*

Nem arról a vallási érzületről van itt szó, mely azonos fogalom a bigotteriával, vagy az ultramontánsággal. Erről senki se beszél. És az is az Andrássy korszaknak egyik jellemző vivmánya, hogy a félvad müveltség, a haszonleső anyagiság buta dölyfe, mindenkit, a ki a papokra nem lármáz, eo ipso bigott és ultramontánnak rágalmazza. — Hanem szó van arról a vallási érzületről, mely nem elég durva arra, hogy embert, világot a véletlenség vak eszközének tekintse, melynek ha positiv vallása nincs is, van egy mély és folytonos inspiratiója, mely nem különzi el önmagát önzése által a világegyetemtől, hanem mindenben keresni igyekszik az öszhangot, mely őt a mindenséggel, az emberiséggel összekösse. Mely se porszemmé ne sülyessze magát a materialismus mérlegében; se istennek ne képzelje magát szükkörü világrendjében. Mely ne csak önmagában üldözze a rosszat, hanem üldözze mindenütt, a hol látja.

*

S minél magasabban áll valaki, minél inkább ura mások sorsának, annál nagyobb hiánya, ha ez érzület hiányzik belőle. Gróf Andrássy Gyulából pedig teljesen hiányzik. Ő ha babonás, csak azért az, mert a világ-

történelem nagy alakjai rendszerint hajlottak a babonára; s Andrássyban a mysticismus nem más, mint egyik forrása az önimádásnak. S mint ilyen, inkább hóbortja a hitnek, mint alapja a vallásos érzületnek. Ő ugyanis csak annyiban ismer »felsőbb hatalmat«, a mennyiben ez ő benne van személyesitve. S mint ilyen azt hiszi, hogy ő nemcsak a császári háznak a minisztere, hanem minisztere a végzetnek is. És hogy a mit ő akar, azt a »végzet« akarja. S innen van, hogy mig másban a vallási érzület mindig egy olyan szellemi emeltyü, mely ugy itélet, mint elhatározás dolgában objectiv contemplatióra képesit: addig Andrássyban minden egyéni tulajdonság annyira szoros egységet képez a saját érdekeivel és tetteivel, hogy soha azokon túlemelkedni nem tud. És valahányszor oly pillanatai jönnek, hogy valamin fennakad, s az akarat folyásának pillanatnyi megtorlódása által pauza áll be: e pauza alatt mintegy kizökkenve önmagából, elkábul, mert önmagán kivül minden idegen és ismeretlen reá nézve, — s ilyen pillanataiban idegessége kiállhatatlanná teszi őt mindenki előtt, — s ő maga is ilyen pillanataiban nem egyszer szokta jövendölni önmagáról, hogy »meglátják, ő még valaha megőrül.«

*

Gróf Andrássy Gyula tehát, hogy ifjuságában exponáljuk jellemének mindazon alapvonásait, melyekre a későbbi megitélésnél szükségünk lesz, optimismust szivott be a korból, melyben eszmélt, és könyelmüséget örökölt természetével. Az élet kellemei és gyönyörei iránt sokkal több fogékonysága volt, hogysem azokról akár lemondani, akár azokat nélkülözni tudta volna. Élénk szelleme hozzá szokott az izgalmakhoz, s szeren-

csés temperamentuma kiheverte az izgalmak minden rázkódását. Nevelése rendkivül megedzette testét, s bátor szive megszokta a hatás kedvéért a koczkázatot. Senki sem koczkáztatta életét többször, haszontalan dolgokért, mint gróf Andrássy Gyula: s mindig szerencsésen. Zemplénben számtalan bravourt tudnak ifju éveiből, melyekben élete koczkán fordott. Erre mondta Andrássyról egy szellemdús szélsőbaloldali képviselő, hogy: ő mindig inkább tudta koczkáztatni életét kis dologért, mint föláldozni azt nagy dologért. Mert később, igaz, hogy a hazáért is koczkáztatta életét, a csatatéren s félhivatalos irói szeretnek neki hízelegni azzal, hogy életét föláldozta a hazának; de vajjon áldozatnak lehet e nevezni azt, a mit ő a providentiális téren a hazának hozott? Vajjon átalakult-e egyénisége a kormányzás komoly gondjai alatt? Lemondott-e felületes, és divatfihoz illő passióiról? Igyekezett-e a tudományok terén kipótolni ifju korának mulasztásait? Ráadta-e magát a politikai alaposság és államférfiui soliditás megszerzésére? Más Andrássy-e az, a ki ma a monarchiának első minisztere, mint volt az, a ki a pesti egyetem utolsó tanulója volt? Mit áldozott föl tehát a hazáért? Idejét? — tölthette volna azt el kellemesebben bárhol, mint a hatalomban? Örömeit? Beszéljenek erről az estélyek, a vadászatok, a szinházak, és a hangversenyek. Egészségét? — Hisz ha néha fejfájásban szenved, az is onnan van, mert egy róka-vadászat alkalmával leesett a lóról. — Hát mit áldozott fel? —

*

Modora, elegantiája, szép férfias alakja, szellemdús jókedve és csipős sarcasmusa, szeretetre méltóvá, s egyszersmind respectálttá tették őt ifjukori pajtásai előtt;

»Kik laknak az emeleten éppen én fölöttem?«

»Özvegy gróf Szapáryné és a leánya.«

A kocsi ezalatt előáll, s a kocsis jelenti gróf Andrássy Károlynak, hogy »indulhatunk.«

»Fogj ki! — szól a gróf. — Nem indulunk.«

*

Semmi sem természetesebb, mint az, hogy az olyan szerencsés embernek mint gróf Andrássy Károly volt, kedvencz fia »pechvogel« nem lehetett. S hogy az Andrássy fiúk apjuktól a gazdagságon kivül szerencsét is örököltek, az nem csak Gyulán látszik meg, hanem meglátszik Manón és Aladáron is. Hanem ezek nem lévén providentiális férfiak, az ő szerencséjük (mint például a Manóé,) legfölebb csak egyesekre nézve volt szerencsétlenség. (Valaminthogy minden ember szerencséjét egy másiknak szerencsétlensége egyenliti ki a sors mérlegében.) De Gyula providentiális férfiuvá lévén, az ő szerencséjét egy egész ország fizette meg. — És e pontnál ismét előtérbe tolakodik egy analogia, mely sajátszerűen provocálja egymás mellé gróf Andrássy Gyula és Tisza Kálmán szerencséjét. Mindkettőt a szerencse emelte oda, a hol vannak, és mégis mily különböző e két ember szerencséje!

*

Tisza Kálmán szerencséje hasonló a varázslóhoz, a ki az által éri el czélját, hogy annak akadályait bűvöletekkel megboszorkányozza; szemével megveri; lidérczként mellére ül és fojtogatja; füvekkel és mérges gombákkal eszét veszi; seprű a lova, melyen föl fele nyargal; seprű a veszszeje, melylyel kormányoz; és seprü a bora is, melyet a hiszékeny halandók poharába tölt.

Az Andrássy szerencséje pedig, olyan mint egy »tündér«, mely játszva emel, s mosolyogva vet le. Olyan mint a Mab királyné, a ki egy éjen át szerelmet sző a nyugodt lelkületü alvó álmai közé, s már reggelre, mintha Puck varázsfüvének harmata csöppent volna szemébe, őrültté lesz. Ámor nyilának minden gyötrelmét érzi, s talán öngyilkossá lesz szerelmi bánatában. És a Mab királyné örül ezen, mert játéka »s i k e r ü l t.« Egy ember élete igaz, hogy kárba veszett, meglehet hogy egy ember helyében egy egész ñemzet esett a »kedvencz eszmék« és kedvencz érzelmeknek áldozatul. De a Mab királyné nem gondol erre; — ő csak annak örül, hogy a játék »s i k e r ü l t«, — és ha uj játékot kezd, nem arra tekint, hogy ki lesz annak áldozata, hanem hogy ismét s i k e r ü l j ö n. Mert hisz a magas istenek, kiknek gondolataikból támadnak a tündérek, nem érzik a földi halandók szenvedéseit. — Olyanok vagyunk azok kezében, mint Lear király szerint a legyek a pajkos gyermekeknek. Játékból csapják őket agyon!

*

És e kétféle szerencsének meg van alakilag is a maga kétféle szerencsétlensége. Noha a szerencsétlenség — bármilyen alakban nyilatkozik — magában véve mindenkor egy. És ha mégis többféle szerencsétlenségről beszélünk, ez éppen olyan, mintha többféle halálnemekről beszélünk. Mert egy polyp karjai közt »itallá« lenni, mindenesetre borzasztóbb halál-nem, mint egy kedves gyermek által (a ki töltött puskával játszik,) játék közben sziven találtatni. Noha a halál mindkét esetben ugyanaz.

És igy az Andrássy szerencséjének szerencsétlensége, noha éppen csak úgy szerencsétlenség, mint a Tisza szerencséjének gyermeke, — mégis különbözik ettől,

szerint mondani szokták, a szívhez szól a helyett, hogy az észhez szólana. A népszerüséget bálványozza, a tömegek tapsait hajhászsza, s azok szenvedélyeit szitogatja, legyezgeti.« — ?

Tartozhatott-e ő, kiben a genialitás megveté az alaposságot, a gyors, bár felületes szellemi elsajátitás megveté a munkát, a nagyúri jólét megveté a fárasztó gondolkodást, kiből a hiuság már kora ifjuságában kiölte az önbirálatot, a szerencse elbizakodása a hazafias aggodalmakat, ki előtt — mint Voltaire előtt, — minden jogosult volt, csak az nem, a mi unalmas, (már pedig a Széchenyi-iskola eszményei: takarékosság, rend, munka, alaposság, mind elég unalmas dolgok lehettek az előtt, kinek eszményei valának: tündöklés, gyönyörök, vakmerő bravourok, szellemdús ötletek és csábitó előkelőség;) tartozhatott-e ő, a ki mindig és mindenütt a divatnak hódolt, s kit ha benne szerepe nyilt, — később is minden divat assimilált, (s ez teszi megfejthetővé ama rikitó contrastokat, melyek gróf Andrássy Gyula pályafutásában fölmerültek; —) tartozhatott-e ő, a ki minden társadalmi és politikai sikerét annak köszönhette, hogy kitünően tudott kurizálni, s kurizálás által (mint Rajner Pál az asszonyokat,) meg tudott nyerni mindenkit, a kiben csak egy csöpp hiuság volt; tartozhatott-e ő, a ki, valamint akkor naponkint tovább akart menni a jogok terjesztésében, úgy mai napság, naponkint tovább akar menni a jogok megszoritásában, és ellensulyt ezen lépéseknek szorosabb rend és fenyiték által adni sem akkor nem akart, sem most nem akar; — kérdjük: tartozhatott-e gróf Andrássy Gyula a Széchenyi iskolához?

*

Nem! — Neki természete és egyénisége szerint ama időben okvetlenül forradalmárnak kellett lennie, és az is volt; noha a priori nem akarta a »vörös« forradalmat. És ez a valódi Andrássy-féle »forradalmárság«, mely abban különbözött a Kossuthétól, hogy az akarta a vörös forradalmat, de nem is lett később a császári ház ministere. Andrássy eleinte »fehér« forradalmár volt, s mégis mikor a vörös forradalom kiütött, azt hitte, hogy erről senki sem tehet, csak az udvar. És bár forradalmár volt az eszmék és követelések vakmerőségében, ámde nagy liberalismusa daczára, neve nem fordult elő az első örökváltsági kérdésben és a nemesi önkénytes adózásnál a Bezerédy, Batthyányiak, és Károlyiak stb. nevei közt. Valószinű azonban, hogy nem azért, mintha Széchenyivel ezt a »pisztoly idő előtti elsütésének« tartotta volna. Arra sincs adat, hogy hálókabátját kivéve, valaha ruhát csináltatott volna magának a védegylet »honi szövetéből.« De mindez nem is volt szükséges, mert Magyarországon sohasem kivánták, hogy valaki liberális legyen tettekkel; itt csak arra volt szükség, hogy liberális legyen — szóval.

*

És eljött 1847. Gróf Andrássy Gyula betöltötte 24-dik évét, s Zemplén megye, mely már akkor szerelmes volt belé, fölküldte őt egyik követének. Követtársa Lónyay Gábor volt, s igy már Andrássy első politikai föllépésénél összetalálkozik az Andrássy s Lónyay név.

Végzetes és korszakalkotó Magyarország sorsára nézve az 1847-iki választás. Ekkor választatott követté Kossuth Lajos; s ekkor választatta magát követté, hogy Kossuthot paralyzálja, gróf Széchenyi István. Először megbukott Sopronban, — s csak másodszor kapott Mo-

sonyból mandatumot. Kossuth, noha ujdonsült követ volt, azonnal az ellenzék vezére lett. Leibgárdája közé tartozott gróf Andrássy Gyula, ki ama hires vukovár-fiumei vasut kérdésében is, melylyel szemben Széchenyi a maga központositott vasuti tervével már-már győztesen állt, — Kossuth Lajost támogatta. — És consequens vasuti politikájának dicséretére szolgál az, hogy e kérdésben későbbben, mint magyar miniszterelnök, húsz év mulva is folytatta a harczot Széchenyi szellemével. Mert mikor az országos vasutépités elkezdődött, Andrássynak is, mint Kossuthnak, az volt az eszméje, hogy az országos vasuti hálózatban a főváros minél inkább ki-kerültessék. Igy keletkezett többek közt az alföld-fiumei vasut. S ebből következett, hogy ellentétben London, Páris, Berlin, Bécscsel, melyek a térképen ugy néznek ki, mint a nap, melynek sugarai a vasuti vonalak, Budapest ugy néz ki, mint a szélmalom kerekének tengelye melyből négy ág nyulik ki. És ebből a négy ágból is három idegen vasut.

*

Gróf Andrássy Gyulának ez időbeli szerénységére látszik bizonyitani az a tény, hogy ő a 47-ki országgyülésen vezérszerepre nem aspirált. S mégis, daczára e szerénységének, Horváth Mihály történelmében, a »bátor szavú »Bónis Sámuel mellett, (ki kevésbbé volt bátorszavú később, mikor Kossuth által azon titkos fölhatalmazással küldetett Görgeyhez, hogy fogja el őt, s ki e missiót víg poharazás közt végezte Görgeynél,) — ugy szerepel gróf Andrássy Gyula, mint »fiatalsága daczára szép készültségü szónok.«

Hogy mit nevez Horváth Mihály »szép készültségnek«, nem tudjuk. De azt tudjuk, hogy abban az időben minden ujság »szép készültségű«-nek nevezett minden

fiatal szónokot, a ki Apponyi ellen el tudott mondani néhány merész frázist az országgyülésen. Mennyivel inkább szép készültségünek kellett föltünnie olyan ifjunak, ki nemcsak merész volt, hanem szellemdús is, mint gróf Andrássy Gyula? Mennyivel inkább föl kellett tünnie az olyan követnek, a kinél jobban senki sem tudta kigúnyolni és nevetségessé tenni az öreg táblabirák skrupulózus aggodalmait, melyekkel ők az események gyors, és meglepő, s merész fordulatokban gazdag fejleményeit tekintették? Mennyivel inkább föl kellett tünnie az olyan politikusnak, a ki a legnehezebb kérdéseket félvállról vette, s a legkuszáltabb csomókat ketté tudta vágni egy-egy sikerült adomával? A ki fiatalkora daczára, már ismerte gyakorlati szemlélet utján az európai viszonyokat, és a kinek akkori kaszinói élczeiből nem egy jelent meg az »Életképek« Charivarijában? S a ki mindezek mellé gróf is, és egyike a leggazdagabb mágnási családok tagjának. A kinek 24 éve daczára már regényes és kalandos multja vala, s az ajka körül lengő finom sarcastikus mosoly, leple volt számos érdekes élettapasztalásnak! És ha fölvesszük ezek mellé azon protectorátust, melyben gróf Andrássy Gyulát Kossuth részesíté, s mely protectorátusért Andrássy nem volt kénytelen h á l á t érezni Kossuth iránt, mert hisz Kossuth az ő családjának volt ü g y v é d e fiatal korában, s mint ilyen, követett is el Sárospatakon egy olyan dolgot, melynek »elnézésre« volt szüksége: vajjon mindez nem magyarázza-e meg azt a fesztelenséget, melylyel gróf Andrássy Gyula az akkori döntő körökben mozogni tudott, s mely által belekerült (egyenesen Kossuth candidatiója folytán,) ama előkészitő bizottságba is, melynek tagjai valának a főrendi házból gróf Batthyányi Lajos és gróf Teleki László; az alsóházból Kossuth, Szemere,

Pázmándy, Szentkirályi, Bónis Sámuel és Lónyay Gábor?

*

Gróf Andrássy Gyula politikai szereplése tehát fiatal kora és »szép készültsége« daczára a lehető legnagyobb szerencsével kezdődött, s megnyilt rá nézve a nagy férfiak bizalmas társaságában a nagy események iskolája. Láthatta az összeköttetést a kamarilla és az illyr mozgalmak közt, és láthatta azt a horvát mappát is, melyen már akkor Horvátországhoz volt csatolva Bosznia és Herczegovina. (Ez a mappa először 1836-ban jelent meg Károlyvárosban, azt mondják Jellasich, a későbbi bán adta hozzá a conceptiót.) S alig alakult meg az első felelős miniszterium, melynek megalakitásánál báró Wenckheim Bélának már akkor az a politikai commis voyageur szerep jutott, mely aztán egész életében kisérte, hogy gróf Batthyányi Lajos őt küldte Pozsonyba rábeszélni Deák Ferenczet az igazságügyi tárcza elfogadására: tehát alig alakult meg az első felelős miniszterium, gróf Andrássy egyik főkukta lett a Kossuth konyhájában, s mint ilyen, csakhamar Zemplénmegye főispánjává neveztetett ki. S innen kezdve folyvást a nyilvánosság terén áll előttünk gróf Andrássy Gyula egyénisége. S innen kezdve a legérdekesebb regények egyike látni a hős fejlődését, és látni, hogyan lett a fehér forradalom főispánjából, a vörös forradalom diplomatiai agense; s ebből az emigrans és conspirátor Ausztria ellen; viszont ebből az amnestiáért esengő párizsi »megtérő;« ebből »providentiális férfi,« és a majd a »császári ház« minisztere, — végül pedig bosznia occupátor, és Jellasich mappájának megvalósitója.

A forradalmár és az emigrans.

A nagy események magukkal szokták ragadni az embereket. És igazságtalanság volna azt állitani, hogy mindazok, a kik a forradalom nagyszerü mozgalmainak részesei voltak, mind egytől-egyig akarták azt, a mi történt. Sőt ellenkezőleg, sokan nem akarták. De elszalasztván az alkalmat, melyben a fejlemények ellen föllépni nem lett volna gyávaság, s melyben azok elől visszavonulni nem lett volna hazafiatlanság, később természetszerün elsodortattak azok által.

Az egész forradalmi epochában három ember volt, a ki abban a momentumban, melyben a függetlenség törvényszerü harcza átcsapott a forradalmi hullámokba, kitért a közelgő vihar elől.

Az első Széchenyi volt, a ki a fájdalomtól megőrült. A másik báró Eötvös volt, a kit gyötrő víziói és gyönge idegei külföldre űztek. A harmadik sem meg nem őrült, sem külföldre nem ment, hanem Lamberg gróf meggyilkoltatása után fölállt az országgyülésen, és kijelenté, hogy ő a forradalmat nem akarja; a mi pedig jönni fog, a minek jönnie kell, az a forradalom. És épp oly bátran, mint hazafiasan visszavonult. Nem mondhatták rá, hogy gyáva, mert nagyobb bátorság kellett egy bőszült tömegnek szemébe mondani az igazságot,

mint elhallgatni azt; s nem mondhatták rá, hogy nem jó magyar, mert bár nem volt forradalmár, ámde a forradalom üldözötteivel senki több jót nem tett, mint ő. Ez a harmadik volt báró Sennyey Pál.

*

Ha gróf Andrássy Gyulára nem mondták volna később, s ha ő maga is nem vindicálná magának azt, hogy »providentiális« férfiu, akkor az, hogy ő a forradalomnak mindvégig részese volt, s annyira correct forradalmár, hogy ellene még a Csernátony akkori lapjának, mely pedig még gróf Batthyányi Lajos igaz hazafiságában is kételkedett, — sem lehetett semmi kifogása akkor az nem eshetnék semmiféle kritika alá, s csak a föltétlen elismerés koszorujára tarthatna számot.

Az elismerés koszorúja igy is megilleti. Mert elismerést és hálát érdemel az utókor részéről mindaz, a ki fegyveres kézzel, életét koczkáztatva védte a haza jogait, később pedig a nemzet becsületét a csatatéren. Gróf Andrássy Gyula pedig ezek közé tartozik. Őt a fegyveres forradalom felfegyverkezve találta. És ha az államférfiak, sőt általán a kiváló nagy szellemek megitélésére Görögország történetéből veszünk példákat, s azt látjuk, hogy Solon, Themistokles és Epaminondas, államférfiui nagyságuk mellett egyszersmind kitünő hadvezérek is voltak; Sokrates, kit az ó-kor legnagyobb bölcsének tartanak, (s a ki, a mi a kereszténység alapeszméjét illeti, sokkal inkább nevezhető Krisztus előhirnökének, mint keresztelő János,) katona volt; Plátó és Antisthénes (a cynikus iskola hires megalapitója;) sőt Archytes, ki a pythagoraeusi iskolának adott uj irányt, és Melissus, az eleatok bölcsészetének interpretátora, a hadászat terén

is kitünők valának; és a leghiresebb szónokok, mint Perikles, Alkibiades, Andokides, Demosthenes és Aeschynes, valamint a legnagyobb két görög tragikus Aeschylos és Sophokles, s velük Archilochus, ki állitólag a jambus feltalálója, s kinek költészetét Horacius utánozta, Tyrteus, Alcaeus stb. mindnyájan a katonai téren is szereztek maguknak hervadhatatlan babérokat: akkor gróf Andrássy Gyula, ki szintén katona volt, és pedig vitéz katona, már birja előfeltételét annak, hogy a görög történetből vett nagy szellemekkel analogiába állitható, sőt arra, hogy az analogia azok közt és gróf Andrássy Gyula közt teljes legyen, nem is kivántatik egyéb, csak az a csekélység, hogy gróf Andrássy Gyula is olyan nagy szellem lett légyen, mint azok valának.

*

Ámde a görög történetből vehető példák bizonyitó ereje annál inkább csökken, minél jobban közeledünk vizsgálódásainkban az ujjabb kor történetéhez. S azt látjuk, hogy minél jobban előre halad a kor, annál izoláltabbá lett a katonai erény és tehetség. Sőt az ujjabbkori nagy harczosok közt csak Cromwell, Washington és Bonaparte az a három, a kikről ellehet mondani, hogy értettek a belpolitikához is. — Gusztáv Adolf és Nagy Frigyes — mint Bukly megitéli őket, — épp oly rövidlátók voltak a béke művészetében, (vajjon gondolkozott-e arról valaha gróf Andrássy Gyula, hogy mi a »béke művészete« ?) mint a mily éles szemüek valának a háború müvészetében. És Angliának két legnagyobb tábornoka: Wellington (ki Napoleont legyőzte,) és Malborough, ki 100 csatában győzelmesen harczolt, mindketten stupidok valának a belpolitika terén. Ez

utóbbi plane — mint Bukly mondja, — »politikai tehetségének nem adta más jelét, mint azt, hogy hizelgett a fejedelem ágyasának, csakhogy a trón kegyébe juthasson; mint azt, hogy elhagyta legnagyobb szükségében ugyane fejedelem testvérét, és később kétszeres árulással fordult legnagyobb jóltevője ellen; hogy ép oly bűnös alkudozásokba bocsátkozzék azon férfiuval, kit pár év előtt gyalázatosan elhagyott.«

*

Csalódnának azonban uraim, ha azt hinnék, hogy ezek a példálózgatások arra czéloznak, hogy gróf Andrássy Gyula katonai érdemei komoly párhuzamba állittassanak államférfiui erényeivel.

Nem! — E párhuzam, ha meg is tétetnék, nem lehetne komoly. Mert vajjon lehet-e hátrányos következtetést húzni gróf Andrássy Gyula katonai érdemeire abból, hogy ő mint nemzetőri őrnagy, nem volt képes a schwecháti csatában bevenni Bécset? valamint hogy lehet-e előnyös következtetést húzni államférfiui érdemeire abból, hogy mind diplomata később meghóditotta Bécset?

Ha valaki a párhuzamot ilyformán vonná meg, annak okvetlenűl az államférfiunak kellene fölényt adni a katona fölött.

Már pedig én előttem gróf Andrássy Gyula, a katona, ki a schwechati sikertelen csatában merészen állva maradt, mikor századába egy gránát csapván le, minden nemzetőr a földre vetette magát, sokkal többet ér, mint az a diplomata, a ki később, hogy meghódithassa Bécset, meghajlott és leborult az udvari kegynek.

*

Gróf Andrássy Gyula a forradalom elején katona volt, és pedig vitéz katona. De hogyne lett volna az, mikor minden pálya közt, melyen a hazát szolgálni lehet, a katonai pálya az, melyen a könnyelműség lehet becses erény. És ha a sors igazságosan akart volna pályát jelölni gróf Andrássy Gyulának, okvetlenűl megkellett volna állania a katonai pályánál. Ennél (különösen háború idején,) izgatóbb sport nem létezik. Sehol sem kellvén kevesebbet törődni a »részletekkel« egy vitéz kapitánynak, mint itt. A részletekről gondoskodik a reglement. A dicsőség pedig annál nagyobb, minél nagyobb a veszedelem. — Hanem Magyarország pechje éppen abban kulminál, hogy gróf Andrássy Gyula akkor volt katona, mikor az országért még egy jó katona sem tehetett sokat, s akkor volt diplomata, mikor egy valódi államférfi nagyon sokat tehetett volna!

*

De, hogy fölvegyük az elkezdett fonalat, mi az a gróf Andrássy Gyula forradalmi szereplésében, a mi (tekintettel az ő későbbi providentiális voltára,) kritika alá esik, és útját állja annak, hogy az ő forradalmi szereplése föltétlen elismerésben részesüljön?

E kérdésre a felelet nem lehet más, mint az, hogy minden olyan államférfiunál, kinek szereplése különböző korszakokban, s a hatásnak különböző arányában érvényesül, ezekben egyiket a másik nélkül vizsgálnunk s megitélnünk nem szabad.

Ha valaki gróf Andrássy Gyulát providentiális államférfiunak hirdeti, habár csak 1867-től kezdve is, annak lehetetlen gróf Andrássy Gyula életének előzményeit más álláspontból vizsgálni, mint hogy azokban is ama tényeket és lélektani vonásokat kutassa, melyekből

a providentiális charakter kiderül, — hacsak azt el nem hiteti a világgal, hogy mint Saul, egy nap alatt lett Pál apostollá, s rövid vakságának árán kapta meg a látnoki erőt, hogy Krisztus apostola legyen, ugy közönséges emberek is lehetnek, minden logikai előzmény és lélektani előkészités nélkül, providentiális férfiakká, elég ha egy égi ihlet megszállja őket.

Ha ellenben valaki — a későbbi tények alapján — kételkedik abban, hogy gróf Andrássy Gyula csakugyan providentiális férfiu lenne, ugy természetesen az is ebből az álláspontból lesz kénytelen vizsgálni Andrássy gróf életének előzményeit, — mert valamint lehetetlen, hogy valaki közönséges lélekből egy nap alatt váljék providentiális emberré, másrészt éppen annyira lehetetlen az, hogy valaki, a ki providentiális férfiunak születik, s ennek jelét is adja, egyszerre csak nagyon gyarló capacitássá zsugorodjék össze.

*

Mert minden charakterben, vagy minden emberi természetben megvan a benső következetesség. És senki önmaga iránt következetlen nem lehet. Ez olyan igazság, a mit minden ember életénél be lehet bizonyitani. És következéskép ez alól gróf Andrássy Gyula sem lehet kivétel. És bár a politika az exigentiák tudománya, mégis ezen exigentiák sohasem lehetnek olyanok, hogy azokért az ember megtagadhassa benső természetét. A kiben nagy objectiv erő rejlik, az legfeljebb feláldozhatja, alárendelheti benső egyéniségét időnkint a politikai exigentiának, de ez esetben lélek nélkül cselekszik, mint a hogyan Deák Ferencz lélek nélkül követte az eseményeket attól a percztől kezdve, mikor a választás szerinte csak »a bo-

londok és a gazok közt lehetett.« És Deák Ferenczet, noha nem lehet kétség abban, hogy ő, ha Windischgrätz el nem fogatja, követte volna az országgyülést Debreczenbe is, és bár ott bizonyára nem conspirált volna, mint a békepárt, mégis Deákot forradalmárnak mondani nem lehet. Holott gróf Andrássy Gyula forradalmársága ellen még a Csernátony akkori lapjának sem lehetett kifogása.

*

És ha gróf Andrássy forradalmárságát összevetjük az ő későbbi közösügyes küzdelmeivel, bármennyire külső ellenmondásban álljon is e két tény, megtaláljuk azokban a benső következetességet. Az 1848—49-ki korszakban ugyanis azok dominálták a nemzetet, a kik a forradalmat megcsinálták; azoké volt a hatalom és a népszerüség; gróf Andrássy Gyulát tehát természetesen azoknak körében találjuk. A forradalom után pedig Deák szelleme lett a nemzet vezető tüzoszlopa, tőle függött a szerep és a dicsőség. Gróf Andrássy Gyulát tehát egyéniségének benső következetességéből ez időben okvetlenül az ő táborában kell megtalálnunk.

Gróf Andrássy Gyula 1849-ben a függetlenségi nyilatkozat politikáját követte: és 1868-ban büszkén mondta Irányinak, hogy »nem önök, hanem mi vagyunk a valódi 48-asok.«

És miben igazolja ezen büszke mondást gróf Andrássy Gyulának 1848-ki szereplése?

Többek közt abban, hogy fogalma sem volt arról, hol a határ 1848 és 1849 közt, mert épp oly érzéketlen maradt Széchenyi tragikus sorsa iránt, mint bárki a radikálisok közül; sőt maga is mulatott azon a méltatlan gyanusitáson, mely azt adomázta Széchenyiről, hogy mikor őrülten vitték Pozsonyba, beleugrott a Dunába, s

mikor kisérői ijedten siettek mentésére, magától kiuszott. A miből azt következtették, hogy a Széchenyi egész tébolya komédia. Pedig hogy mennyire komédia volt, annak tanuja lehetett (s volt is) maga gróf Andrássy Gyula is, mikor a Tigrisben tartott conferentián elővette Kossuth (a szélsőkkel egyetértve) azt a fogást, mely a királyi családnak Budára jöttét (noha a királyi család már utra készült volt Budafelé,) végkép lehetetlenné tette. Ekkor ült egy szögletdivánon Széchenyi, s innen távozva mondta sötéten lobogó szemekkel, beborult homlokkal és dult arczulattal ama megrázó jóslatot: »Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van! Száguldó csapatok dulnak szét mindent, mit épitének. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetükkel vonul végig Kossuth neve. — Flagellum dei!«

*

És igazolja ezen kivül e büszke mondást többek közt az is, hogy gróf Andrássy Gyula első debut gyanánt részt vett a schwecháti csatában, s nem gondolkozott arról, hogy már maga ez a tény *semmivé tette az 1848-ki álláspontot*. Mert mihelyt a magyar seregek *túllépték az ország határát*, ezzel egyszersmind tullépték az *alkotmányt* is. És mikor a magyar seregek *támadólag* léptek föl, megszüntek az alkotmány correct *védői* lenni. Gróf Andrássy Gyula nem gondolkozott arról, hogy a schwecháti csata nem volt más, mint *april tizenharmadika!* Hanem e helyett jól mulatott azon a jeleneten, melyet később is számtalanszor elbeszélt, hogy mikor a schwecháti csata után rendetlenül futottak visszafelé a nem-

zetőrök, Andrássy sorba kardlapozta lováról a futókat és szidta őket gyáva csőcseléknek; s a mint ilyen futás alkalmával már a lőtávolon kivül értek, meglát az országuton egy bőrrel bevont fedeles szekeret, mely sebesen döczög előtte; Andrássy kiváncsi lett, hogy ki lehet benne, és lovát sarkantyuba kapva, utólérte a szekeret és belenézett; Kossuth Lajos ült benne kivont karddal. Gróf Andrássy Gyula beszólt neki »dugd be azt kardot Lajos, mert meglátnak.«

*

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy gróf Andrássy Gyulának bűnűl rójuk föl, hogy ő, a ki magát 1868-ban büszkén vallotta 48-asnak Irányival szemben, nem lépett föl 48-asnak Kossuth ellen, akkor, mikor Kossuth részint saját initiativájából, részint a bécsi ármányok által kényszeritve, föltartózhatlanúl kezdte sodorni a nemzetet a forradalomba. Annyira nem tudhatjuk ezt be bünül gróf Andrássy Gyulának, mint nem tudhatjuk be bünül az egész debreczeni országgyülésnek, hogy a függetlenségi nyilatkozatot nemcsak elfogadta, hanem annak fogalmazására maga az országgyülés küldte ki az inditványozó Kossuth Lajost, s vele Gorove Istvánt és Szacsvay Imrét, (ki e miatt tényleges halált szenvedett, mig Gorove István, éppen mint gróf Andrássy Gyula, csak in effigie, akasztatott fel,) s elkészülvén e nyilatkozat, alájegyeztette azt a ház alelnökével: Almásy Pállal.

Nem tudhatjuk ezt be bűnül a debreczeni országgyülésnek, noha történeti tény az, hogy nagy része nem helyeselte a függetlenségi nyilatkozatot, s noha föltehető, (bár be nem bizonyitható,) hogy ha mindazok, a kik a függetlenségi nyilatkozatot nem helyeslik, fölszólalnak

ellene, talán megakadályozhatják keresztülvitelét. — De nem akart az ellen fölszólalni senki, mert az országgyülés úgy volt imformálva, hogy a függetlenségi nyilatkozatot a hadsereg óhajtja: míg a hadsereget azzal némitották el, hogy a függetlenségi nyilatkozatot a nemzet gyülése szentesitette. S igy azok a képviselők, a kik titkon roszalták e lépést. csak azt látták bizonyosnak, hogy ha föl is szólalnak a függetlenségi nyilatkozat ellen, annak keresztülvitelét meg nem akadályozhatják: de ellenzésük által okvetlenül anyagot fognak szolgáltatni egyrészről a forradalmi terrorismusnak, másrészről a polgárháborunak. Ez pedig a nagyobb rosz lett volna. Hallgattak tehát, s elfogadták a kisebb roszat.

*

Mind ismerjük, meg tudjuk nevezni sorra azokat a férfiakat, a kik a forradalomnak e szenvedély sugallta lépését néma fájdalommal türték: de ezek közt gróf Andrássy Gyula nem volt.

Gróf Andrássy Gyulának a függetlenségi nyilatkozatra nézve, mint a kortársak megerősítik róla, csak akkor támadtak skrupulusai, mikor a hadi szerencse végkép ellenünk fordult. Hanem kérdjük: vajjon az »utólagos bölcsesség«, a mit a francia »esprit d' escalière«-nek nevez, providentiális vonás-e?

Mert ha nemcsak bűnül nem is róhatjuk fel Andrássynak, sőt még mulasztásképp sem tudhatjuk be neki, hogy a forradalmat — melyet még egy Széchenyi, egy Batthyányi, egy Deák sem volt képes feltartóztatni, — megakadályozni nem akarta: annyit mindenesetre elvárhattunk volna egy olyan férfiutól, a kiben »providentiális« erő rejlett, hogy ha fiatal koránál fogva tisztán nem is látta a viszonyokat, ámde legalább helyes sej-

telme lett légyen azok felől. Annál inkább, mert nem mondhatja, hogy nem érintkezhetett olyan férfiakkal, a kik a dolgokat nemcsak jól sejtették, de tisztán is látták; mint például báró Eötvös József, (kire azonban gróf Andrássy Gyula később nem tartott sokat,) a ki még a Lamberg meggyilkoltatása előtt, (de sajátszerüen éppen ama napon) sétált Lónyay Menyhérttel az uj épület körül, s sincerizált vele a helyzetről, mikor egyszerre csak elfogta valami rejtélyes borzalom, s igy kiáltott föl: »csodálom a ti idegeiteket, hogy ti még a mai viszonyok közt is tudtok nyugodtak lenni, — pedig tudjátok-e, mi lesz a vége? osztrák rémuralom! — és itt, itt, (az uj épületre mutatott,) itt fogják a haza legjobbjait tömegesen legyilkolni! — Én nem akarok tanúja lenni e szörnyű drámának!« — És sajátságos játéka a véletlennek, hogy csaknem ugyanazon a helyen, melyre akkor Eötvös József mutatott, végezték ki gróf Batthyányi Lajost.

*

És ha gróf Andrássy Gyula nem mondhatja, hogy nem érintkezhetett a forradalom alatt olyanokkal, a kik a viszonyokat tisztán látták, még kevésbbé mondhatja, hogy azok közé tartozott, a kik nem akarták többé birálni a helyzetet, hanem ugy gondolkoztak és éreztek: »belekerültünk a crédóba, mint Pilátus; most mondjuk azt, a mit Pilátus mondott: »quod scripsi, scripsi,« — és ha mást nem tehetünk, haljunk meg a hazáért.«

Nem tartozott ezek közé, mert akkor hagyta el a katonai szolgálatot, mikor legnagyobb szükség volt katonára. És miért hagyta el? Azért, mert azt hitte, hogy nagyobb szolgálatot fog tehetni a hazának, ha nem alárendelt, hanem önálló szerepkörben fogja

érvényesíthetni talentumát. Ez a felfogás lehet hazafias felfogás, de lehet ugyanakkor az egyéni hiuság kifolyása is. És ha gróf Andrássy Gyula ezen elhatározásának végrehajtását vizsgáljuk, valóban oly nagy menynyiségét találjuk abban az egyéni hiuságnak, mely csaknem zavarba ejt. Mert mikor elhatároztatott, hogy gróf Andrássy Gyula konstantinápolyi követnek megy, gróf Andrássynak első dolga volt, magát, mint a forradalmi kormány »külügyi meghatalmazottját« bemutatni a minisztereknek. — És csináltatott magának e czélra olyan czifra ezredesi uniformist, hogy csakugy ragyogott az aranytól. Ebben állitott be tisztelegni Görgey Arthurhoz is.

Görgei, mikor meglátta gróf Andrássy Gyula tündöklő egyenruháját, elkomorodott. Mert a honvédek akkor nem ugy néztek ki, mint gróf Andrássy Gyula. A sok háboru megviselte a honvéd-ruhát; kopott volt az, és nem ragyogott az aranytól. Maguk a vezérek a legegyszerübb egyenruhát hordták, csakhogy ki ne ríjanak a katonaság keretéből. Görgei maga plane a puritanismusig egyszerü volt. Természetes tehát, hogy rosz benyomást tett Görgeire az olyan honvéd, a ki a haza gondjai és veszélyei közt ráér tündöklő egyenruhát varratni magának, s tükör előtt csinálni kifogástalan toilettet. És mikor gróf Andrássy Gyula bemutatta magát uj szerepkörében, Görgei fanyar sarcasmussal jegyzé meg: »Mit keres ön Konstantinápolyban? — Nincs nekünk ott semmi dolgunk. — Annál több dolgunk van itthon.

*

Képzelhető, hogy mennyire vérig sértette az ambitiótól önhitté lett és a szerencsétől már akkor elkapatott honvéd diplomatát e fanyar irónia!

Ő, a ki azt várta Görgeitől, hogy gratulálni fog missiójához, és a legnagyobb sikert fogja várni attól, — azt a megjegyzést kapta e helyett, hogy »nincs nekünk Konstantinápolyban semmi dolgunk.«

Nem is felejtette el gróf Andrássy Gyula soha Görgeinek ezt, s nem is bocsátotta meg.

Kitetszik ez abból, hogy mikor mint magyar miniszterelnök, megszerkesztette az általános amnestiát, azt ugy formulázta, hogy annak alapján Görgei nem jöhetett haza.

És sok utánjárás után, egy külön amnestiára volt szükség, hogy Görgei hazajöhessen.

*

És miért ment gróf Andrássy Gyula Konstantinápolyba forradalmi ágensnek? Komoly államférfiui czél volt-e az, vagy pedig csak egy kalandos terv? Megtaláljuk-e ebben azt a providentialis vonást, melyet Andrássy forradalmárságának egyéb momentumaiban hasztalanul keresünk? Avagy ebben is csak annak találjuk meg igazolását, hogy gróf Andrássy Gyula ebben is, mint mindenütt, egy merészen kigondolt, és geniálisnak tetsző vállalatra adta magát, melynek kivitelét nem biztositá, sőt még csak valószinüvé sem tette a józan számitás s az egyedüli esély, melytől remélni lehetett, a véletlenség volt, és az »egyéni szerencse?«

Mi teljesen meg vagyunk győződve arról, hogy gróf Andrássy Gyula egész lelkében át volt hatva attól a szent hittől, hogy az ő missiója komoly, s hogy a forradalom ügyét csak az ő konstantinápolyi szereplése mentheti meg. Erre látszik mutatni nemcsak a fényes egyenruha, melybe olyan kedélyhangulattal öltözött, mintha lakodalomra készült volna, — hanem az is, hogy a

konstantinápolyi expeditió eszméjét maga gróf Andrássy Gyula adta Kossuthnak, ki azt, (daczára a dunai confoederatió eszméjének, mely a török souverenitásba ütközött,) nagy lelkesedéssel karolta fel. És gróf Andrássy Gyula, valamint a legközelebbi októberben, »előre hallotta már azokat az éljeneket és tapsokat, melyekre a novemberi delegatiókban számitott«, ugy akkor is valószinüleg előrelátta már a száguldó nizámokat, basibozukokat, cserkeszeket és kurdokat, a kiket a Porta küldeni fog a magyar forradalom istápolására. Igy kellett lennie; mert ha gróf Andrássy Gyula komolyan és higgadtan számot vet a lehetőségekkel, s megfontolja a Porta helyzetét, megfontolja viszonyát Angliához, megfontolja, hogy gróf Teleki László Párisban hasonló misszióval visszautasittatott; Szalay Lászlónak Palmerston kijelenté, hogy Anglia szükségesnek tart egy erős Ausztriát, s Magyarország separatistikus törekvéseit nem támogathatja; ha meggondolja Splényi kudarczát Piemontban, s mindezeket összevetve, azt mondja Kossuthnak: én nem érzem magamat képesnek e »lehetetlen« vállalat teljesitésére, tehát inkább akarok a hadseregben maradni és verekedni a hazáért, mint Konstantinápolyba utazni és tanulmányozni a háremek titkait: — akkor kétségtelen, hogy Kossuth keresett volna e missióra más valakit. Hogy azonban ez nem igy történt, s hogy a konstantinápolyi missióra nem más, hanem gróf Andrássy ment, ebből világos, hogy Andrássy b i z o t t a vállalat sikerében. És ha érdemére válik Andrássynak, mint »forradalmárnak« az, hogy ő a forradalomért mindent megpróbált, s még a lehetetlenre is vállalkozott: vajjon hasonlit-e egy későbbi »p r o v i d e n t i á l i s« férfiuhoz olyan kalandot komolyan venni, mint a konstantinápolyi expeditió volt? hasonlit-e egy későbbi pro-

videntiális államférfiuhoz az az eljárás, melyet mint forradalmi ágens Konstantinápolyban czélja érdekében követett? szabad volt-e hinnie egy judiciózus államférfiunak, hogy ő drágaságokkal és gyémántokkal, melyeknek nagy része a Zichy Ödönéi voltak, (mert ezeknek csak kis részét vitte el Madarász és Mérey, a nagyobbrészt forradalmi czélokra használták fel,) megvesztegetvén a basákat, ezek által az európai helyzet ellenére interventiót eszközölhet ki egy olyan forradalom érdekében, melyről sem azt nem tudták, hogy monarchicus-e, sem azt nem tudták, hogy republikanus-e? Szabad volt-e ilyen illusiókkal ringatódzni az események felületén, olyan férfiunak, a kire később egy nemzet bizta sorsát, mert elfogadta (kritika nélkül) providentialis államférfiunak őt?

*

De ha gróf Andrássy Gyula konstantinápolyi szereplésében nem találunk providentialis vonásokat, nézzük, nem találunk-e benne jellemzőt, gróf Andrássy Gyula egyéniségére nézve?

Nem látjuk-e már ebben az ösztönt, a hajlamot, oly irányu tevékenységre, melyben a mézes rábeszélés, geniális ármánykodás, és a nagyúri megvesztegetés játszák a főszerepet? Nem válik-e a figyelmes vizsgáló előtt már maga ez a tény, az Andrássyban domináló szellemi tulajdonok árulójává? és nem ád-e impulsust arra, hogy Andrássy későbbi tevékenységében is ezeket keressük a dolgok fenekén? És végre nem találjuk-e meg gróf Andrássy Gyula ezen első diplomatiai debutjében, expositióját ama nagy diplomatiai szinjátéknak, melyet Andrássy most játszik, mint a monarchia külügyminisztere? s melyben az ábrándos magyarok

egy része előtt még ma is ugy tünik föl, mintha ő Brutus szerepére vállalkozott volna »Tarquin előtt, ki arczát megcserélte!« És az ábrándos magyarok nem gondolják meg, hogy Brutus először volt udvaroncz, aztán lett forradalmár: Andrássy pedig először volt forradalmár, s azután lett udvaroncz! Nem gondolják meg, hogy ugyanazon időben, a mikor gróf Andrássy Gyula Konstantinápolyban agenskedett a forradalom érdekében, ugyanazon időben gróf Zichy Ferencz, mint a muszka táborban levő császári biztos »forgalmon kivülinek hirdette, és kárpótlás nélkül beszedetni rendelte a magyar pénzjegyeket«. És gróf Andrássy Gyula ma a három császár szövetségének egyik külügyminisztere, — konstantinápolyi agense pedig gróf Zichy Ferencz!

*

Ámde azt mondhatják, hogy a lángész sokszor a tévedésekben és botlásokban forrja ki magát. Azt mondhatják, hogy sokszor a lángész téved ott, a hol tisztán lát a közönséges elme. Mert a lángész érzi erejét és érzi az erő merészségét; s nem lévén még alkalma, erejét az élet harczaiban mérlegelni, kicsinyli azon tényezőket, melyeknek sulyát csak a tapasztalásból ismerheti meg. És ha ez igaz, (a minthogy igaz is,) akkor az, hogy gróf Andrássy Gyula a forradalom komoly eseményeiben felületesnek, könnyelmünek, és tévesen itélőnek mutatkozott, nem lehet végleges bizonyiték arra, hogy ugyanakkor hiányzottak belőle a providentialis lángelme charakter-vonásai. Mert hátha felületessége csak látszat, mely alatt a lángész tapasztalatlanságának merész önbizalma rejlett? Hátha könnyelmüsége egy nagy inspiratió, mely a nagy conceptiótól megistenül? és hátha té-

ves itélete csak akkori té .yezők gyarlósága miatt bizonyult tévesnek, és ha Andrássy maga lett volna a dolgok intézője, akkor az ő itéletét igazolná a siker?

*

Mindezek olyan kérdések, melyeket föltenni föl lehet, de melyekre a választ csak a későbbi eseményekben lehet keresni. Mert ha e kérdések jogosultak, akkor azoknak jogosultsága a későbbi eseményekből kiviláglik. Ha pedig nem jogosultak, akkor ezt szintén földerítik a későbbi események. És ha előttünk és szerintünk nem válik be providentialis vonásnak gróf Andrássy Gyula forradalmi korszakából és élményeiből sem az, hogy katona volt, s noha személyes bátorságát mindenki elismerte, még is csak a legnagyobb protectiónak köszönhető, hogy ezredessé lehetett; sem az, hogy a katonai dicsőségbe történetesen épen akkor unt bele, mikor már nem volt több kilátás katonai dicsőségre s elment forradalmi agensnek a háremek fővárosába, hol a forradalmi kormánynak Velenczével kötött szerződése következtében, az osztrák seregből sok szökevényt látott el, és küldött Magyarországba katonának; sőt még azt sem, hogy egy ilyen utolsó szállitmány katonának vendéglői számláját elfelejté Konstantinápolyban kifizetni, s csak később, évek mulva egyenlité ki: akkor, hogy eldönthessük, hogy ezek valóban nem providentialis vonások voltak-e, avagy csak egy még ki nem forrt lángésznek tévelygései, vizsgálnunk kell — mint közvetlenül erre következett korszakot, — gróf Andrássy Gyula emigránsi szereplését, mely ha egyébre nem, egyre mindenesetre alkalmas volt, arra, hogy kideritse miként fogja fel, s forditja benső átalakulására a forradalom megrázó tanuságait.

*

Gróf Andrássy Gyula emigransi hangulatából és első élményeiből, mindenek előtt egyet kell constatálnunk. Azt, hogy noha talán az ő ambitióját nem elégité ki az, hogy a katonai téren históriai babérokat nem arathatott, s ezredesi rangját nagyrészt a protectiónak köszönheté; hogy noha az ő konstantinápolyi missiója, bár nem nélkülözte a »kézzelfogható argumentumokat,« eltörpült a Telekié és Szalayé mellett, (kik pedig providentialis férfiaknak soha sem tartatának) mégis a mi az egyéni szerencsét illeti, ezzel a forradalmi epochában nagyon meg lehetett elégedve.

Meg lehetett elégedve, mert a mi a vele született egyéni passiókat illeti, azoknak érvényesülését eléggé élvezheté. Szagolt puskaport, és nem történt semmi baja; az egyenruha kitűnően ált neki, s maradt annyi ideje, hogy időnkint elbájolja a szép asszonyokat, kik a forradalom alatt, a deli honvédek iránt rendkivül odaadók valának. Azután a konstantinápolyi mandátum egyszersmind utlevél is volt, mellyel akkor hagyhatta el a forradalmat, mikor ez még nem volt fölbomlóban; s nem kellett itthon kiinnia a katastrófa keserü poharát, hanem csak »értesült« róla a távolban, a hol tudvalevőleg a halálhir sem oly borzasztó, mintha a halálos ágy mellett kell bevárnunk az utolsó lehelletet. A szökés és bujdosás nem járt rá nézve semmi kellemetlenséggel. Lelkiismeretét nem furdalhatta semmi, mert hisz ő a legjobbat akarta, s nem tehet róla, ha nem jól ütött ki. Mikor pedig megtudta, hogy őt in effigie fölakasztották, fölkaczaghatott és elmondhatta Horáciussal: »nem bánom, ha agyon is ütnek, csak ott ne legyek.« *)

---

*) Erre a képzeleti felakasztásra vonatkozólag az »Egyetértés« folyó évi október 13-diki száma, egy konstantinápolyi levélben a következőket mondja:

Ehhez az egyéni szerencséhez hozzájárult, és megkoronázta azt, hogy gróf Andrássy Gyulának az emigratió alatt nem kellett törődni azzal, hogy miből fog megélni? és gondot legfölebb csak az okozott neki néha, ha a koplaló, rongyos emigransok pénzt kértek tőle »kölcsön«, vagy ha nem volt elég apanage — az uri passióira. De mind a kettőn könnyen segitett. Az elsőn ugy, hogy a zsebébe dugott egy zálogczédulát, és ha mentek hozzá a koplaló, rongyos emigransok pénzt kérni, eléjük vágta a zálogczédulát, mint annak bizonyitékát, hogy neki pénze nincs. Az utóbbin pedig ugy se-

»Az 1850-ik évben a pesti Dunaparton fölállitott 17 akasztófa egyike alatt az osztrák hadbiró azt orditotta, hogy oda azért akasztják föl in effigie a debreczeni kormány stambuli követét, gróf Andrássy Gyulát, mert több százra menő katonát csábitott el zászlóik alól és szöktetett meg az olaszhoni magyar ezredekből Stambulba és onnét Debreczenbe szállitotta őket, »hogy a monarchia ellenségeivel csatlakozzanak.«

Ez, mint történeti adat, téves. Mert az »in effigie« felakasztás nem 1850-ben történt, hanem 1851-ben. — A menekülteket, (mint Horváth Mihály irja,) a kormány 1850-diki január 9-én ismételve a pesti haditörvényszék elé idézte. Valóban vissza is tért néhány kevésbbé compromittált hazafi, igy gróf Batthyányi István, Törökországból, Lónyay Menyhért, Ivánka Imre, Bittó István, gróf Andrássy Aladár (Gyula öcscse) stb. Párisból. A többi kint maradt menekültek azonban, nemsokára Kossuth és társai megszabadulta után, 1851-ki szeptember 21-kén a pesti haditörvényszéktől meg nem jelenésük miatt in contumacium mint felségsértők itéltettek el, s következő napon (tehát szeptember 22-kén) az Ujépület hátamegetti faraktéren in effigie akasztattak fel. Lovas gendarmerie s egy osztály gyalogság képezte a szokásos fedezetet; három hadbiró olvasta fel a szám szerint 36 elitéltet, s aztán a bakó az illető fekete táblákat, melyeken a nevek fehéren voltak felirva, a gyalázatfára akasztá. Az elitéltek nevei következők: Almássy Pál, Andrássy Gyula, Balog János, Batthyányi Kázmér, Beöthy Ödön, Csernátony Cseh Lajos, Gorove István, Guyon Richard, Hajnik Pál, Házmán Ferencz, Horváth Mihály, Irányi Dániel, Jósika Miklós, Kmety György, Kornis Károly, Kossuth Lajos, Ludwig János, Madarász László, báró Majtényi József, Mérey Mór, Mészáros Lázár, Oroszhegyi József, Perczel Mór, Perczel Miklós, Puky Miklós, Rákóczy János, Sárosy Gyula, Somogyi Antal, báró Splényi Béla, báró Stein Jenő, Szemere Bertalan, Szontagh Samu, Tancsics Mihály, Teleky László gróf, Vetter Antal, Vukovics Jenő.»

gitett, hogy irt levelet az anyjának (a kinek kedvencze volt) s az küldött neki annyi pénzt, hogy tarthatott hátas lovakat Londonban, és lovagolhatott az angol Lordokkal és a Ladykkel a Heyde-parkban, nézhette a »gyepről« a Derby-versenyeket, és játszhatta elbájoló elegantiával a »h o n t a l a n t«, miközben a szalonokban senki sem volt kedvesebb vendég, mint ő, mert a forradalom tragédiája világszerte mély benyomást tevén, annak részletei (regényesen előadva) kifogyhatatlan bányái voltak az interessans diskursusoknak.

*

Természetesen következett mindezekből az a vidám, gondtalan élet, melyet gróf Andrássy Gyulától oly nagyon irigyeltek a koplaló és rongyos emigransok; a kik kénytelenek voltak a körmölésből, tanitásból, kereskedésből, s más meg nem szokott, és magyar nemes emberre nézve kinos foglalkozásból élni, mialatt az emigransi nymbus csakhamar elkopott, és csak azoknak lőn fényes palást, a kik nem szorultak rá, hogy belőle éljenek meg.

Mert a hontalan emigransok eleinte mindenütt nagy részvétet keltenek és ünnepeltetnek, de csakhamar mindenütt nagyon alkalmatlan vendégekké lesznek. És talán érdekes tudni, (s eddig ez tudtommal még sehol sem volt fölemlitve), hogy mi volt egyike ama lélektani motivumoknak, melyek többek közt G ö r g e i A r t h u r t arra birták, hogy seregével ne Orsovának menjen, a hova (mint »gazdátlan leveleiben« ő maga irja) szabad utja lehetett volna, s letehette volna a töröknek a fegyvert, — hanem hogy Világosnál az orosznak capituláljon.

Görgei Arthur gyermekkorából emlékezett egy eseményre, mely (a gyermek évek emlékei legerősebbek

lévén,) egész életében mély nyomot hagyott. Ez az esemény az volt, hogy az akkori lengyel forradalomban egy lengyel csapat, megveretve és üldözve az oroszok által, átjött a Kárpátokon, és itt Magyarországon tette le a fegyvert. A felső megyék nagyszerü lelkesedéssel fogadták a lengyel hősöket. Mindenikét félisten gyanánt ünnepelték. Versenyeztek egymással nép és nemesség hogy melyik halmozza el őket több vendégszeretettel. Nem beszéltek másról, nem foglalkoztak egyébbel, csak a bujdosó lengyel hősökkel; s boldog volt, a ki nekik valamit adhatott, s a kitől ők valamit elfogadtak. — Ez igy tartott egy jó darabig, de örökké nem tarthatott. — Az emberek hozzászoktak a lengyel hősökhöz, és a lengyel hősök kezdték elveszteni a nymbust, melyben eleinte tündököltek. És mindinkább hülvén a lelkesedés irántuk, természetes, hogy a lengyel hősök nem tapasztalván az előbbi lázas vendégszeretetet, kénytelenek voltak a megélhetésnek olyan módozatairól gondoskodni, melyek legkönnyebben kivihetők valának. S egyszerre csak elkezdett minden házban elveszni valami arany vagy ezüstnemü. Hasonlókép kezdtek tünedezni a felső és fehér-ruha félék. Kezdett kiütni sok tisztességes családban bizonyos tisztátalan betegség. Egy szóval rövid idő mulva az ünnepeltetés által elkényeztetett, és a dologhoz nem értő lengyel hősök kezdtek rémei lenni az egész felvidéknek, úgy, hogy a megyei közönség végre kénytelen volt kérvényt küldeni a kormányhoz, hogy szabaditsa meg őket a lengyel félistenektől.

*

Görgei előtt többek közt ez lebegett; mikor a világosi capitulátióra határozta el magát. Ki akarta kerülni, hogy a honvédek a lengyel hősökhöz hasonló sorsra

jussanak a török földön. Mert még a müvelt emberek közt is kevésben van meg az a képesség, hogy külföldre dobva, idegen viszonyok közt, tisztességes keresetet tudjon teremteni magának. Hát még a nép gyermekei, kiket a katonai élet elszoktatott a rendszeres polgári foglalkozásától, kikben a katonai pályán egész más érzelmek és ösztönök fejlődtek ki, hogysem azok idegen viszonyok közt az elsülyedés veszélyeinek kitéve ne legyenek. És valóban szörnyü kép, ha valaki elgondolja, hogy egy sereg, melynek dicsősége még balsorsában is ragyogó vala, réme legyen idővel azon népnek, melytől kenyeret és hajlékot kér. Szörnyü kép egy hadvezérre, egy katonára, hogy seregét, melyet vitézségre ő fegyelmezett, ő maga vezesse oly viszonyok közé, hol fegyelmezetlen csőcselék gyanánt kell előbb-utóbb elszéledniök.

*

Hogy helyes, és igazolt volt-e Görgei Arthur helyzetében ez az okoskodás? És hogy Görgeinek ezen okoskodás daczára is nem lett volna-e jobb Orsovára vonulni mint Világosnál letenni a fegyvert? ezt én itt sem eldönteni, sem vitatni nem akarom. Döntsék el, és vitassák ezt azok, a kik valaha higgadtan, valódi történetirói tárgyiassággal és igazságszeretettel fogják megirni a magyar forradalom történetét, melyben sok volt a dicső férfi, de senki sem volt hibátlan.

Én e példát csak mint jellemzőt hozom föl az emigransokra, kiknek sorsa rendesen ilyen. Mert köztök rendesen kevés a »gazdag« ember, a ki nem szorul senkire, és urasan megfizet azért, a mit kér; hanem a kik legtöbbnyire olyanok, a kik mikor a haza határát tullépik, elmondhatják: »omnia mea mecum porto.« És az ilyenek mindaddig, mig állandó foglalkozást nem kap-

nak, minden országban csak a proletariátust gyarapit ják, és sok közülök csupa »büszkeségből« nem szégyel oly dolgokat elkövetni, melyek sokszor ártatlan társaira is homályt vetnek.

*

De minél ritkább az emigransok közt az olyan u r, a kit a külföldi ember ugy tekinthet, mint egy elegans touristát, s kivel örömest köt barátságot, mert nem fél, hogy a következő napon ötven frankot kér tőle kölcsön: annál nagyobb aztán becse és nymbusa az ilyen emigransnak. És gróf Andrássy Gyula ilyen emigrans vala. És mig emigránsaink legtöbbjei, a forradalom bukása által nemcsak hazát, hanem pályát is vesztettek, és kitaszitva mindenből, a mi nekik kedves vala, gond és munka nélkülözései közt voltak kényszeritve, meditálni a fölött, hogy mi módon lehetett, vagy kellett volna e bús végzetet elkerülni? addig gróf Andrássy Gyula ugy szólván csak a maga rendes és megszokott életmódját folytathatta a külföldön is, s ránézve a forradalom bukása nem volt bukás. Helyzete és hontalansága olyan volt, mint mikor valaki párbajban agyonlő valakit, s a törvény büntető keze elől a külföldre menekül. Az általa meggyilkolt ellenfél szelleme nem kisérti őt álmaiban, mert egyrészről a »kisértetek óráját« mindig vigan tölti el barátjai közt, másrészről lelkiismerete nyugodt, mert hisz ellenfelét a gentlemanlike szabályai szerint lőtte agyon. És külföldi tartózkodásának nincs rá nézve semmi hátránya, mert bő alkalma van kizsákmányolni annak előnyeit. Ilyen volt gróf Andrássy helyzete és hontalansága a forradalom bukása után. Érdekessé tette őt ez a nélkül, hogy ezért valami nagy árt kellett volna fizetnie a sorsnak. És valamint a forradalom nem volt, ugy az emigratió sem volt ránézve m e g-

próbáltatás. És igy egyéniségéből, mely optimismust szivott be a korból, melyben eszméletre ébredt, és mely nagyuri könnyelmüséget örökölt természetével, nem faragott le semmit a sors könyörtelen keze. Sőt tovább czirógatta őt a szerencse bársony keztyüjével. S mert a szerencsés ember soha sem veszíti el hitét, természetes, hogy gróf Andrássy is csak akkor öltötte fel a honfibánat melancholikus costumejét, mikor a gyászoló társaságba került, vagy megkivánta az illendőség. Egyébként mindig telve volt reménynyel és biztatással, s mikor időnkint eltünt kéjutazásokat tenni, mindig szerette azt hitetni el magáról, hogy diplomatiai missiókban jár. És ebben volt is mindig annyi igaz, hogy kiválóan kereste azoknak társaságát, kik szerepet játszottak a politikában; és mivel gróf volt, s mivel emigrans volt, s mivel nemcsak kedves, de szellemes társalgó is volt, könnyü volt neki azok körébe jutni, s állandóan ott forgolódni. És mig a negyvenes években zemplénmegyei barátain élesre köszörülte elménczségeit: addig az 50-es években a külföldi szalonokban megtanulta a diplomatia magasabb szinészetéhez tartozó mozgást és attitudeöket; megismerte az angol és franczia politikusok és diplomaták észjárását, s bár könyveket akkor sem olvasott, mert hisz külügyminiszter korában dicsekedve mondá, hogy »harmincz esztendő óta nem olvasott el egy könyvet sem,« mégis azt hitte, hogy teljesen tájékozva van mindazon részletekről, melyeket a diplomatának ismernie kell, hogy az európai helyzetről itéletet mondhasson. De miután gróf Andrássy Gyula mint emigrans folyvást uj meg uj körökbe került, s mindig ujabb részleteiről értesült a magasabb diplomatiának, természetes, hogy itélete is minduntalan változott az európai helyzetről: nem zárván ki azonban

ez ama valószinüséget, hogy ha gróf Andrássy Gyula folyvást ugyanazon körben forgott volna, akkor itélete sohasem változott volna az európai situátióról. Mert a következetességnek ez az átka mindenkit egyaránt fenyeget, a ki könyveket nem olvas, és mindig olyan informatiókra épit, melyek bizonyos körök egyoldaluságának bélyegét viselik.

*

És igy gróf Andrássy Gyula, mint emigrans, nemcsak hogy semmit sem vesztett a forradalom által, hanem ellenkezőleg sokat köszönhetett neki. Azt köszönheté a forradalomnak, melynek küzdelmei hidegen hagyták Európát, de melynek bukása, különösen az orosz beavatkozás miatt, fölkelté egész Európa rokonszenvét, — hogy mindazok, a kik politikával foglalkoztak, ugy tekinték gróf Andrássy Gyulát, mint ezen rokonszenves ügynek egyik bajnokát, s érdeklődvén a magyarok ügye iránt, készséggel fogadtak el, sőt kértek informátiókat gróf Andrássytól a magyarok helyzete, czéljai és viszonyai felől. Ez a körülmény a magas körökben, melyekbe Andrássynak az ő gróﬁ rangja belépti jegyül szolgált, csakhamar divatba hozta őt. És mert a forradalom férfiai az 1848-ki epochában elmulasztották a magyarok ügyéről informálni a külföldi sajtót, és azt egészen átengedték a bécsi camarillának, Magyarországról a legbadarabb tévfogalmak kaptak lábra a külföld politikai köreiben. Gróf Andrássy Gyulának fényes alkalma nyilt e tévfogalmakat eloszlatni, s bebizonyitani, hogy a magyar forradalomnak minden inkább volt czélja, mint a derék becsületes tótokat leigázni, mert hisz minden szláv nemzetiség közt csak is a tótok küzdtek velünk a magyar szabadságért; s még kevésbbé alapult a ma-

gyar forradalom a feudális kaszt érdekeken, mert hisz első dolga volt a népnek fölszabaditása. Ilyen fogalmak uralkodtak felőlünk a külföldi politikai körökben. És igaz, hogy ezeket nagy részben megczáfolták sajtó utján gróf Teleki László és Szalay László, már akkor, mikor gróf Andrássy még Konstantinápolyban csibukozott a basákkal, de azért — a külföldi diplomaták és mágnás politikusok közt is akadván elég olyan, a ki nem olvas, — gróf Andrássy Gyulának is akadt még elég megczáfolni valója.

*

A mint észrevette Andrássy, hogy neki sulya van, mint politikai egyéniségnek, azonnal fölébredt benne az ambitió, hogy döntő szerepet játszék Európa sorsában, s necsak abban az előnyös helyzetben legyen, hogy megtudja a diplomatiai titkokat, hanem inkább abban, hogy ő is csinálja a diplomatiai rejtelmeket melyek mindaddig az ő hozzájárulása nélkül készülének. S mivel akkor a krimi háboru is kitörendőben volt, s ennek szövésénél III-ik Napoleon tartá kezében a főfonalat, s mivel tudni való volt, hogy az oroszellenes coalitióban a kis Piemont szereplése, már egy jövendő Italia unitának előpostája volt, s Napoleon el volt határozva azon esetben, ha Ausztria hálából Oroszország mellett foglalna állást, felujitani a magyar forradalmat: gróf Andrássy Gyula, hogy az események forrásához jusson, jónak látta áttenni lakhelyét Párizsba, s ott mulattatni és frappirozni geniális ötleteivel a császári diplomatákat, és a császári aristokratiát, melynek kedvéért gróf Andrássy Gyula akkor mindig ibolyát hordott keblén, és az unalmas német asszonyokhoz hasonlitá a fehér liliomot.

*

Gróf Andrássy Gyula ébredő ambitiói azonban nem érvényesülhettek Párizsban oly arányokban, mint ő képzelte. Mert III-ik Napoleon udvarában már lefoglalta a tért gróf Teleki László. És noha gróf Andrássy Gyula párizsi szereplése a legellentétesebb hullámzásokon ment át, s tartozott a Szemere párthoz, mely Kossuth ellen intriguált, tartozott a Kossuth párthoz, mely féltékeny szemekkel nézte Teleki befolyásának emelkedését, tartozott a tábornoki párthoz, mely egyaránt intrugiált Kossuth, Szemere és Teleki ellen, s bár tagja volt mindenféle klubnak, és egyszerre föltünő kegyes leereszkedést tanusitott a kopott emigransok iránt is, (sőt, mint mondják, egy izben még Hiador franczia verseit is meghallgatta,) — s noha, be lévén avatva, megtanulta a napoleoni udvar, és napoleoni politika minden cselszövényét, megtanulta hogyan kell megvesztegetni a sajtót, hogyan kell használni a hivatalos pressiót, hogyan kell lekenyerezni a demokratákat, és hogyan kell használni a plebiscitumot, és végrehajtani a status csinyeket: — mindez nem használt semmit! — Gróf Teleki László befolyását nem ingathatta meg, sőt éreznie kellett Teleki részéről néha az apró malitiákat, és kicsinylő diplomatiai pajzánkodást, a mi gróf Andrássy Gyulának sok keserü mosolyt okozott. Igy állván a dolog, nem csoda ha gróf Andrássy Gyula emigrans korában sem találta meg azt a szerepkört, melyen providentialis vonásokat árulhatott volna el. S miután ezen vonásokat sem a forradalom alatti, sem az emigransi szereplésben nem találjuk, kénytelenek vagyunk ismét tovább menni egy házzal, s a még eddig meg nem talált providentiális vonásokat a m é g k é s ő b b i szereplésben keresni. S e pontnál el kell hagynunk a külföldet, s vissza kell térnünk gróf Andrássy Gyulával az édes hazába.

*

De mielőtt elhagynók Párist, elhagynók a Louvret, a Tuilleriákat, melyeknek fejedelmi csarnokaiban senki annyi gráczíával nem tudta lejteni udvari bálokon a mazurt és valceet, mint gróf Andrássy Gyula; mielőtt elhagynók a szalonokat, melyekben a kecses és szellemdus comtessek és marquise-ek közt senki szivesebben látott vendég nem volt, mint a dús fürtű emigrans, kinél jelentőségteljesebben senki sem tudott a delnők szemébe mosolygani, s kinek szemei veszedelmesebbeknek tartatának bármelyik zuáv generalisénál; mielőtt elhagynók a fényes soirékat, melyeken gróf Andrássy Gyula oly sok szivrehatót tudott elmesélni a forradalom hősköltem ényéből, s melyeken oly szellemesen szokta volt fölvilágositani a művelt francziákat, hogy a magyar ámbátor tatár faj, még sem kutyafejü, s meg van neki mindene, a mire csak egy európai nemzetnek szüksége van; és ha szó jött a költészetről, mindannyiszor fölemlité, hogy van a magyarnak egy nemzeti költője, ki a forradalom alatt eltünt, s igy sem azt nem tudják (mint Homérnál), hogy hol született, sem azt, hogy hol halt meg? gróf Andrássy Gyula e nemzeti költőnk alatt valószinüleg Petőfit érté, noha érthetett volna alatta mást is, (mert föltehető, hogy nekünk Petőfin kivül is lehetnek nemzeti költőink, kikről gróf Andrássy Gyula szintúgy nem tudja sem azt, hogy hol születtek, sem azt, hogy hol haltak meg;) mielőtt elhagynók a mabilt, melyen a bőkező magyar grófot spanyol grandnak tartották, a minek később csakugyan ki is neveztetett, s lábaihoz borultak a cancan-hősök; mielőtt elhagynók a »párisi titkokat« hogy Magyarországon keressük a külföldön még csak embryóban szunyadó providentialis vonásokat, egy lélektani észleletre kell figyelmessé lennünk, mely bár e pillanatban nem lát-

szik fontosnak, de melynek a későbbi bonczolatoknál nagy szerepe lesz.

*

Ez az észlelet egy általános történet-politikai igazságon alapszik. Azon, hogy bármennyire ki is fejlődött a parlamentarismus elmélete, s bármennyire érvényesültek a népjogok, még olyan országokban is, melyekben az alkotmányosság formái nem oly erősek és biztosak is, mint Angliában: mégis sehol, még magában Angliában sem képes a népképviselet, s nép-souverenitás annyira haladni, hogy a diplomatiai ügyek intézésénél teljesen tőle függjön az initiativa, s a kivitel részleteit előre, ne pedig utólag tudja meg.

E tény minden országban érzékeny seb a népképviseleten, s e seb csak Angliában nem veszedelmes.

Mert igaz ugyan, hogy az angol parlament sokszor nem tudja, mit csinál a külügyminiszter? — de az is igaz, hogy a külügyminiszter mindig nagyon jól tudja, hogy ha nem azt csinálja, a mit az angol parlament akar, akkor jobb lett volna nem is születnie.

Hogy ez igy van, az nemcsak a diplomatiai ügyek természetéből folyik. Sokkal inkább folyik abból, hogy a diplomatia félig még mindig privilegium s a régi feudalis alapokon nyugszik; még mindig olyan traditiók szerint müködik, melyekben a befolyás csak az udvari körök és az aristocratia közt oszlik meg, s melyben a nép nem ismertetik el ma sem egyenrangu tényezőnek. Hogy ez igy van, és hogy ez igy lehet, annak a sok közül egyik magyarázata az, hogy a diplomatia külsőségei mai napság még mindig fontos szerepet játszanak: s innen van, hogy az ebből kifejlődött tünetek szerint a »politikusok« és »diplomaták« két

külön kategoriába sorozhatók. Pedig e felosztás a legnevetségesebb anomália. Mert a józan logika szerint az igazi diplomatának nem lehet más iskolája, mint van a politikusnak. Innen van az is, hogy a világ eseményeit mindig az olyan diplomaták vezették és csinálták, a kikben tulnyomó és domináló elem a politikusé s a kiknek iskolájok a politikai harczok és tapasztalatok igazságai valának. De azért e két kategória mégis létezik; létezik egymástól elkülönző éles jellemvonásokkal. A diplomata, a ki »isten kegyelméből« qualificáltatott diplomatává, megveti a népet, és annak politikusait, mint a kik mindig az ország szükségletei, és a nemzetközi helyzet természetes logikája szerint óhajtják intézni a világ sorsát; és mint ilyenek, szük látkörüeknek látszanak, a folyvást titokban élő és rejtélyes informatiókba burkolódzó diplomaták előtt. A politikusok pedig, a kik a nyilvánosságra kerülő tényekből okoskodnak, viszont nevetik és gúnyolják a par excellence diplomatákat, a kik nem tudnak egyebet, mint reglement szerint mozogni; legfőbb tudományuk, hogy tudják betéve a góthai almanachot; kifogástalanul beszélik az európai nyelveket, s a nyelvet művészien tudják gondolataik elleplezésére felhasználni, (mert legtöbbször nincsenek is gondolataik), — kik azonban számitásaikkal, és nagyképü titkolódzásaikkal rendesen fölsülnek, — mert mindig olyat tudnak, a mit senki sem tud, és sohasem tudják, sohasem látják azt, a mit mindenki tud, mindenki lát.

*

Gróf Andrássy Gyula egészen a forradalomig, és a forradalom alatt is, a politikusok iskolájában forgott, s közvetlenül a gyakorlati téren szemlélheté a politikai

életnek alulról feltörő érdekeit, és következményeit. Ennek kétségtelenül hasznát vehette, és vette is, valahányszor a mondva csinált diplomaták légkörébe jutott, hol a beteges formalismus, a magát elkülönző titkolódzás, rendesen hamis elméleteket épit, melyeket könnyen leronthat, vagy megingathat az, a ki valamennyire is természetesen okoskodik, és az eseményeket, s a multnak tapasztalatait, egyszerü józansággal itéli meg. — És nincs is arra eset, hogy a kiben erős a judicium, a ki nem fölületesen uszik a politikai élet hullámain, hanem elég jó tüdővel bir, hogy le tudjon hatni a fenekére is, — hogy azt megronthassa a »diplomatiai betegség«, mint a hogy Bismarkot soha sem ronthatta meg. Ámde, a ki csak ugy kapja a politikai tapasztalatok benyomását, hogy azok csak a megszokás által válnak némileg természeti tulajdonává, s nem az öntudatos birálat által lesznek szellemének organikus részévé: az olyan ép ugy ki van téve annak, hogy egy másik szokás kitörölje emezt természetéből, s elfoglalja helyét, mint a homok, melybe hiába irsz örök és változatlan igazságokat, hiába irod bele magát a szentirást, mely mindörökké a könyvek könyve fog maradni: jön egy szél, és elfujja, kitörli belőle.

*

Gróf Andrássy Gyulánál már tapasztalhattuk azt, hogy az ő demokratikus nizusának forrása az aristokratikus ösztön vala. Ezt a lélektani »paralell occupatiót« később is látjuk benne érvényesülni, mint politikusban és diplomatában. A demokratikus nizus a politikai vonásokat tolta előtérbe nála: mig az aristokratikus ösztön mindig nyitva hagyott benne egy ajtót a diplomatának. És mikor ő mint grófi emigrans bejutott ugy

Londonban, mint később Párizsban az udvari körökbe, s ott ha nem is közvetlen részese, de közeli nézője lett az udvari cselszövények diplomatiájának, és a diplomatia udvarias cselszövényeinek, és elbájoltatva a diplomatia külsőségei által, élvezettel oltotta magába azoknak elbájoló manierjait. Elleste a szellemdus kicsuszások sokat jelentő mosolyát, és a finom dementik szótlan attitudejeit. És megtanulta használatuk módját és idejét: nem vetkezvén le ugyanakkor egy magyar demokratának junker-tempóit, nyers szójárásait, és triviális káromkodásait, melyekkel nervózus pillanataiban nem egyszer ventillálta politikai és diplomatiai gondjainak türelmetlenségét. Igy történt aztán, hogy később ha a diplomatákkal ellentétbe jött, hivatkozott a politikára, s ezzel szövetkezett: s ha ellentétbe jött a politikusokkal, akkor hivatkozott a diplomatiára, s ezzel főzte le a politikusokat. Mint politikus buktatta meg Beustot; s mint diplomata rontotta meg a monarchiát. S talán ebből a rendszeres ingadozásból következik a szörnyeszme is, a mit a legutóbbi válság alatt az Andrássyhoz közel álló körök komolyan hirdettek, hogy ha Andrássy megbuknék Bécsben mint külügyminiszter, ujból elfoglalná Budapesten a magyar miniszterelnöki széket.

Gróf Andrássy Gyula és Deák Ferencz.

Habozás nélkül ki merjük mondani, hogy ha gróf Andrássy Gyula diplomatiai tevékenysége egy olyan actiónak lehetett volna központjává, mely betölti becsvágyát, és kielégitheti hiuságát, akkor ő mint emigrans első leendett azok közt, a kik Magyarország restauratióját csak is a külföldi befolyástól remélik vala. Mert gróf Andrássy Gyula nem csak addig, hanem azután is, és most is, és mindig a szerint itél meg minden politikai helyzetet, a mint az az ő egyéni szerepléséhez viszonylik. És miután mint emigrans-diplomata elvesztette kedvét a hasztalan kisérletekben, természetes, hogy hasztalannak látott mások részéről is minden kisérletet, melynek czélja vala, diplomatiai cselszövények által segiteni Magyarország sorsán. És ebben, be kell vallani, hogy ő a leghelyesebben itélte meg a helyzetet, noha itéletének alapja éppen nem az államférfiui objectivitás, hanem ellenkezőleg, az elkeseredett subjectivitás vala.

*

És a legnagyobb csalódás volna azt hinni, hogy miután gróf Andrássy Gyulának ez az itélete pessimisticusnak látszott azokéval szemben, a kik az emigransi fondorlatoktól sikert vártak, hogy ez ellentétben állana

gróf Andrássy Gyula előbb kifejtett optimismusával. Nem. Mert éppen a legtúlzóbb optimistáknál látjuk, hogy ők mindaddig, mig az ő szereplésüktől függ valami, mindent rózsaszinben látnak, mihelyt azonban szereplésük akadályokba ütközik, vagy lehetetlenné lesz, egyszerre fekete szinben látnak mindent. Élő példa erre Kerkapoly, a ki mig pénzügyminiszter volt, mindig be tudta bizonyitani, (s ezt a legjobb meggyőződésből tette), hogy Magyarország fináncziáit éppen nem fenyegeti komoly veszély, s a pillanatnyi bajokból könnyü lesz a kibontakozás; mikor pedig nem volt már pénzügyminiszter, és Bittó volt a miniszterelnök, Kerkapoly volt az, a ki Bittónak (mikor egyszer együtt sétáltak le az Albrecht-úton), bebizonyitotta, hogy Magyarország pénzügyi és nemzetgazdasági helyzete menthetetlen, mert a statistikai kimutatások bebizonyitják, hogy háromszor annyit hozunk be a külföldről, mint a mennyit kiviszünk. S ezen az úton a teljes elszegényedést kikerülni nem lehet.

*

Azt, hogy valaki optimista-e, vagy pessimista, soha sem abból kell megitélnünk, hogy miként gondolkozik, és mit beszél valaki akkor, mikor a cselekvés teréről le van szoritva, hanem meg kell itélnünk abból, hogy miként cselekszik akkor, mikor a cselekvésre tere és hatalma van, — s miként gondolkozik és mit beszél akkor, mikor tőle függ, hogy gondolatai és szavai tényekké legyenek. És látni fogjuk, hogy azok, a kikben az optimismus az uralkodó erő, éppen olyanok, mint a szerelmes természetű emberek, a kik a legkisebb kudarczra rémitőn fölháborodnak, és sértett hiúságukban azonnal hajlandók a nő- és világgyűlöletre: mihelyt azonban csak egy kis alkalom nyilik uj szerelemre, még nagyobb

illusiókban tudnak élni, mint annak előtte. Látni fogjuk, hogy minél nagyobb egy optimistában a megbántott optimismus reactiója, annál nagyobb lesz benne az optimismus, mihelyt alkalom nyilik a satisfactióra. Ezt a lélektani maximát bizonyitja gróf Andrássy Gyula egész élete, valamint bebizonyitja azt is, hogy gróf Andrássy Gyula »hasztalan kisérleteinek« ezen interregnuma éppen nem azt jelenti, hogy a szerencse megszünt volna azalatt kényeztetni őt; sőt ellenkezőleg. A szerencse kényeztetése éppen abban rejlett, hogy kiragadta őt akarata ellenére egy lehetetlen situatióból, s személyes hiuságának sértődéseit, hasztalan kisérleteiből keletkezett kedvetlenségét, úgy tüntette föl később, mint olyan államférfiui belátást, melyet később igazoltak az események. És mivel gróf Andrássy Gyula — az előbb kifejtett személyes motivumokból — első volt, a ki föladta az emigrationális fondorlatok sikereit, s erre későbben büszkén hivatkozhatott, mikor a kiegyezési mozgalmak vezetői közé került, ez a körülmény a legfontosabb mozzanat volt arra, hogy Deák Ferencz később »providentiális férfiunak« nevezze el őt.

*

Mert mikor gróf Andrássy Gyula amnestiát kapott és haza tért, Magyarországon még akkor a Bach-korszak uralkodott. Uralkodott egy olyan systéma, melyről maga Bach ugy nyilatkozott, hogy »csak azokat van hivatva kielégiteni, a kik hallgatnak.« Magyarországon csak is a conservativek mozgalmai képezték az egyedüli politikai életet, de ezekbe Deák Ferencz nem vegyült, mert a conservativek uj érintkezési pontokat kerestek, a korona és nemzet között, melyeken az alkot-

mány fölépithető legyen; Deák pedig a meglevő alkotmány helyreállitását kivánta. És elfogadván gróf Széchenyi István tanácsát, állandóan a fővárosba költözött, hol azonban a maga részéről nem látta idejét a cselekvésnek, s megelégedett azzal, hogy bátoritott, és mérsékelt. Mert minél nagyobb volt a nyomás, minél kevesebb volt a remény, hogy a törvényes kapocs, mely Magyarország és Ausztria közt megszakadt, békés uton, kölcsönös egyetértés által lehet összeköthető, annál nagyobb volt egyrészről a desperatió, másrészről a hajlam, a külföldi beavatkozástól várni a szabadság hajnalát; s minél kevésbbé teljesültek még a conservativek reményei is, annál nagyobb várakozással tekintett a nemzet az emigransok kisérletei felé, melyeknek czélja Ausztria fölbontása volt.

*

Ezen illusió ellen küzdött Deák Ferencz. Ő tisztán látta az európai helyzetet, s elégszer volt alkalma tapasztalni, hogy mennyit érnek a külföldi beavatkozásra vonatkozó kilátások és igéretek. Deák politikája sohasem volt az, hogy Ausztriát kidobja calculusából; mert ő Magyarország nemzetközi helyzetét tekintve, Magyarország fennállásának garantiáit semmiben sem találta meg inkább, mint a »pragmatica sanctióban.« És ezért Deák Ferencz sem nem remélte, sem nem óhajtá, hogy Magyarország Ausztria romjain épithesse föl alkotmányos szabadságát, hanem remélte azt, hogy Ausztria is be fogja látni előbb-utóbb, hogy az a viszony, melyben Magyarországgal van, okvetlenül a monarchia fölbomlására vezet, mert Ausztria sem nem elég erős, sem nem elég egységes arra, hogy Magyarország támogatását sokáig nélkülözni tudja, s óhajtotta hogy ez ne forradalmi törekvések, hanem alkotmányos küzdelem által éressék

el. Ez magyarázza meg, hogy Deák Ferencz Königgrätz után sem követelt többet Ausztriától, mint a mennyit Königgrätz előtt kért; mert valamint a külföldi beavatkozások kényszeritő hatására sohasem számitott, ugy azokat kizsákmányolni sem tartá sem eszélyesnek, sem ildomosnak.

*

És minél inkább kellett küzdenie Deák Ferencznek ezen illusiók ellen, minél többször kelle tapasztalnia, hogy a külföldről koronkint becsempészett manifestumoknak, és proclamatióknak, még a legkomolyabb férfiakra is tartós befolyása van: annál nagyobb örömére lehetett, annál kellemesebben lephette meg őt az, hogy egyszer csak megjelenik Magyarországon egy előkelő emigrans, ki már a forradalom alatt is diplomatiai missióra küldetett ki, s ki mint volt forradalmár, már ennél fogva természetes hajlandósággal kellett hogy birjon az idegen beavatkozás illusiói iránt, — előáll és kimondja, hogy a magyar emigratió fondorlatainak semmi gyakorlati értéke nincs, a ki kimondja, hogy a legnagyobb tévedés azt hinni, hogy Magyarország, a maga alkotmányos jogainak megszerzésében, bármely európai nagyhatalomtól remélhet segélyt vagy támogatást; a ki kimondja, hogy a magyar emigratió összes diplomatiai kisérletei nem egyebek »nyugodni nem tudó egyéni ambitióknál,« melyeket a külföldi diplomatia csak azért nem utasit vissza, mert alkalmasak arra, hogy általuk az európai közvéleményt a diplomaták koronkint félrevezessék s Ausztriára némikép pressiót gyakoroljanak.

*

Deák Ferencz nemcsak örömmel, hanem valódi élvezettel hallotta gróf Andrássy Gyulától e nézeteket, —

mert hogy az az előkelő emigrans, a ki igy beszélt, senki más nem volt, mint gróf Andrássy Gyula, azt ugy hiszem olvasóim közül mindenki eltalálta.

Ugy van, ő volt. Ő, a ki Párizsban mindent elkövetett, hogy az emigratió fondorlataiban vezérszerepet vivhasson ki magának. Ő, a ki mindaddig nem látott az emigratió diplomatikus törekvésében »nyugodni nem tudó egyéni ambitiókat,« mig csak a saját egyéni ambitiójának minden reménye el nem oszlott az iránt, hogy III-ik Napoleonnal együtt ketten döntsék el Ausztria sorsát. Ő, a ki látva, hogy Napoleon udvarában, daczára, hogy a »vörös herczeg«-nek kebelbarátja volt, és napokat kártyázott vele változó szerencsével, nem viheti többre minthogy bármikor meghallgatják, de sohasem kérdezik meg: utóbb megelégedett azzal a diadallal, hogy meghóditá Párizs akkori legszebb s legünnepeltebb hölgyét, gróf Kendeffy Katinkát, a kit Napoleon udvari báljain csodálva néztek Francziaország első gavallérjai, s a császári udvaronczok közvetlenül Eugenia császárné után sorozták; s kit meghóditván, gróf Andrássy Gyula e diadala által egy pillanatig a legirigyeltebb férfiu lett Napoleon udvarában. A kiben aztán részint a »hasztalan kisérletek« okozta lehangoltság, részint a boldog mézes hetek következtében, föltámadt a vágy a rég nem látott »otthon« után; kinek lelkét a világ-városok zajos és megunt szórakozásai közt ellenállhatatlan bájjal foglalta el a terebesi idyll; és kiben fölébredtek a hajdani reminiscentiák is, a régi barátok emlékei, fölébredt talán a magyar aristokratiában kétségtelenül meglevő faj-ösztön is, — és a ki mindezt összevéve elhatározta magát amnestiáért folyamodni az osztrák császárhoz, melyre csakhamar meg is érkezett a hazatérhetési engedély, s ki ezután hazatért az

édes haza földjére, s miután az örökösödésnél egy izgatott családi jeleneten átment Manóval, elfoglalta a terebesi uradalmat, és fölcsapott gazdának, miközben távol minden activ politikai mozgalomtól, Deák Ferencz bizalmas körébe jutott, és azzal állandó összeköttetésben maradt.

*

Hogy gróf Andrássy Gyula Deák Ferencz bizalmas körébe, (mely mindenkit szivesen látott) bejuthatott, ez oly természetes, hogy nincs is története. Még természetesebb, hogy e bizalmas kör, Deák Ferenczczel együtt, nemcsak a legnagyobb örömmel fogadta gróf Andrássy Gyulát, hanem az első pillanattól kezdve ki is tüntette őt. Kitüntette azért, mert maga már az, hogy az uj barát a forradalom üldözöttjei közül való, ki hét esztendeig nem látta hazáját, családját, rokonait és barátait, s a ki e hét esztendő alatt bejárta egész Európát, s gazdag tapasztalatokkal, a külföldön szerzett ismereteknek egész tárházával tért haza, — elegendő volt, hogy bizonyos nymbussal környezze őt, s hogy szinte büszkévé tegye az embereket, kikkel kezet szorit, s kiknek bizalmas és szellemdus modorban elbeszéli viszontagságait, tapasztalatait és élményeit. Othelló, a rut és vad mór ilyen elbeszélésekkel a bájos Desdemónát hóditotta meg, — és gróf Andrássy Gyula az érdekes, a kedves, a szellemdus magyar mágnás, ne tudta volna meghóditani Molnár Pityut, vagy visontai Kovách Lászlót?

*

De gróf Andrássy Gyula nem csak ezeket hóditotta meg, de meghóditotta magát Deák Ferenczet is. Meghóditotta már az által, hogy ugy jött haza, mint a ki az emigratió külföldi fondorlataitól semmi sikert nem

remél, a miből természetesen lehetett következtetni, hogy ő az itthoni bölcs és következetes politikai magatartástól várja a helyzet jobbrafordulását. És igy gróf Andrássy talán egészen véletlenül, a Deák Ferencz politikai álláspontjára állt, — s ha ezt Deák Ferencz sem méltányolta volna, hát kitől várhatta volna mástól?

Deák Ferencz annyira méltányolta is ezt, hogy azok ellen, a kik még mindig azt hitték, hogy a külföldi eshetőségeket nem kell kicsinyelni, megtette gróf Andrássy Gyulát capacitásnak, s »mert ő mindent jobban tudhat, miután volt alkalma megismerni a diplomatia titkait és czélzatait,« Deák előtt Andrássy Gyulával mindarról, a mi a diplomatia sphaerájába tartozott, vitatkozni alig lehetett. Az öreg ur Andrássynak adott igazat, s ezzel a vita be volt fejezve. Andrássy pedig, hogy megmutassa, mennyire ismeri a diplomatia és az emigransi fondorlatok szövevényeit, leleplezte mindazon rivalitást, mely az emigratió tagjai közt dúl, (persze bölcsen elhallgatván, hogy ebben nem régen neki is nagy szerepe volt,) s gunyosan referálta ama számtalan, s badarabbnál badarabb projectumokat, melyekkel az emigransok időnkint idegessé teszik Napoleont, meg az angol diplomatákat; s határozottan kijelentvén, hogy bármily előnyös situátió fejlődnék is ki Magyarországra nézve, minden külföldi actió meghiusulna ama számtalan ellentét miatt, melyek az emigratió tagjainak egymás iránti irigységében és féltékenységében gyökeredzenek.

*

Mindezek igazak lehettek, s igazak is voltak, s nem csoda ha imponáltak Deák Ferencznek, s ha Deák Ferencz e miatt sokat adott gróf Andrássy Gyula belátására és itéletére. És miután innen kezdve gróf Andrássy

Gyulának, egészen addig, mig miniszterelnökké nem lett, soha sem volt más nézete és más itélete, mint az, a mit Deák Ferencztől hallott, természetes, hogy Deáknak ez idő alatt nem lehetett alkalma csalódni gróf Andrássy Gyulának sem belátásában, sem itéletében.

*

Gróf Andrássy Gyulára ennél kedvezőbb és kellemesebb helyzet nem lehetett.

Minthogy az ő párizsi szereplése, vágyaihoz mérve, csöndes kudarcznak volt nevezhető, természetes volt a »tartózkodás«, mely Andrássy egyéniségén ez idő alatt erőt vett; s ez föllépésének és modorának a szerénység szinét kölcsönzé, mely különösen Deák Ferencz szemében nagyon előnyére vált.

Gróf Andrássy Gyula helyzete, hazatérése után egyáltalában olyan volt, hogy abban csakis jó és előnyös tulajdonságai érvényesülhettek; mert nem volt semmi lehetőség arra, hogy valamit a saját akarata szerint intézzen, lévén mindenütt és mindenben a Deák szelleme és egyénisége a döntő és uralkodó. És mint az éghajlat az organismusra, ugy hat bizonyos körnek uralkodó szellemi légköre a befolyása alatt álló egyénekre. Látjuk a történelemből, hogy az arabok, a kik pusztáikon a primitiv nomád életen fölül emelkedni képtelenek, mikor elfoglalták Ibériát, ott alapitói valának a mór kulturának. Természettudósaik, mathematikusaik, és bölcsészeik hatással valának egész Európára, — építészetük egy külön stylt alapitott, mely ma is él. És látjuk magában a természetben, hogy vannak vidékek, melyeken nem tud érvényesülni semmiféle ragályos betegség, mert a légkör vegyelemei megölik a gonosz csirákat: látjuk a természetben, hogy az éghajlat képes át-

alakitani a növényzet szinét, alakját, s megnemesiteni a vad növényeket; vagy elvaditani a nemes gyümölcsöket. A narancs például csak déli ég alatt érik édessé: másutt szine halvány, ize fanyar marad. És ha e törvények ugy müködnek társadalomban és természetben, nem valószinü-e, hogy e törvények Deák bizalmas körében sem tagadhatták meg magukat, s a ki e körbe tartozott, annak okvetlenül alá kellett rendelnie magát annak a légkörnek, mely abban uralkodott?

*

De vajjon gróf Andrássy Gyula azért tartozott-e Deák Ferencz köréhez, mert politikai meggyőződése vonta oda, s mert belátta, hogy e kör kezébe van letéve a sorstól Magyarország jövője? vagy azért tartozott-e oda, mert egyéni szempontból máshova nem tartozhatott?

Az elsőt föl lehet tenni, — de a másodikat be lehet bizonyitani.

Mert a Deák Ferencz körén kivül micsoda körhöz tartozhatott volna akkor Magyarországon gróf Andrássy Gyula?

Tartozhatott volna a conservativekhez. De vajjon ismerve Andrássy multját, ismerve Andrássy egyéniségét, és ismerve az akkori viszonyokat, tartozhatott-e azokhoz?

Határozottan nem. Már csak annál fogva sem, mert azok közt volt, báró Sennyey Pál, ki szintugy zempléni volt mint gróf Andrássy Gyula, s kik közt már ifjuságuk éveiben olyan ellentét, lehet mondani ellenszenv uralkodott, mely az élet későbbi éveiben sem volt kiegyenlithető.

Az uj conservativ vezérférfiak solid és alapos müveltsége, szilárd jelleme, és komoly lelkiismeretessége,

összeférhetlen volt gróf Andrássy Gyula egyéniségével. Ők Andrássyt soha sem respectálták; könnyelmü, felületes és tudatlan embernek tartották, s ezt nem csak nem titkolták, hanem éreztették is gróf Andrássy Gyulával. Föltehető-e tehát gróf Andrássy Gyuláról, hogy ezekhez tartozhatott volna?

Ezek mellett ott voltak a titkos forradalmárok és összeesküvők. Tartozhatott-e gróf Andrássy Gyula ezekhez! Még kevésbbé.

Nem azért, mintha a történelem tanuságaiból megtanulta volna, hogy Magyarországon a forradalmaknak sikere nem lehet; s hogy Magyarországon nem volt még összeesküvés, (Wesselényi, Martinovics) mely föl ne fedeztetett volna, (valaminthogy az ez idő szerintiek is mind fölfedeztettek) hanem egyenesen azért, mert e körök azon emigransokkal valának összeköttetésben, kikkel gróf Andrássy Gyula mint emigrans hasztalanul versenygett, s kiknek diplomatiai csöndes kudarczait köszönheté. S ő, ki azért tért vissza hazájába, mivel — megbántott hiusága következtében, — föladta az emigrans fondorlatok sikerét, tartozhatott-e itthon ama körökhöz, melyek e fondorlatok sikerétől remélték Magyarország fölszabadulását?

*

Nos tehát, ha gróf Andrássy Gyula hazatérvén, sem a conservativekhez, sem a forradalmárokhoz nem tartozhatott; tartozhatott-e máshova, mint a Deák Ferencz bizalmas köréhez? És ha máshova nem tartozhatott, tehetett-e mást, mint hogy alárendelte egyéniségét annak a légkörnek, mely abban a körben uralkodott?.

Ezt gróf Andrássy Gyula annál könnyebben megtehette, mert nem került részéről sem fáradságba, sem megerőltetésbe.

A politikai eszméket Deák Ferencz adta; a kételyeket Deák Ferencz oszlatta el; a problémákat Deák Ferencz oldotta meg. Mint a londoni és berlini akadémiákon elég bármily természettani kérdésben Humbold Sándorra hivatkozni, hogy a vita eldöntött legyen: Magyarországon akkor a nemzet nagy többsége előtt elég volt Deák szavait idézni, hogy minden vita be legyen fejezve. És bármily kevéssé rendszeres fő is gróf Andrássy Gyula, bármennyire felületesek legyenek is ismeretei, egy kiváló szellemi tulajdonságát tagadni nem lehet; s ez a gyors és könnyü elsajátitás, melylyel a másoktól hallottakat magáévá tudja tenni. És a hol propagandáról van szó, ott gróf Andrássy Gyulánál nagyobb talentum nem létezik. Még a hol nincs is igazsága, s ő maga sincs tisztában czéljával, terveivel, ott is oly ügyesen tud manövrirozni, hogy vagy a vita hevében támadt ötleteiből bontakozik ki előtte határozott alakban egy bizonyos czél, vagy ellenfelének argumentatiójából vonja ki azt. A hol pedig igaza van és maga is tudja mit akar, ott szinte imponálni tud felfogásának és érveinek szellemdus hasonlataival, paraboláival, és sokszor találó fényes ötleteivel. Ha tisztában van czéljával, akkor elhez a legbonyolultabb elméletek között is megleli az utat; s egészen a gyakorlati élet tanitványa levén, senki a theóriák és doctrinák közül ügyesebben kibujni nem tud mint ő. Ez által imponált hajdan báró Eötvösnek is, kinek nagy képzelő tehetsége rendesen annyi oldalról tekintett minden kérdést, hogy lelkében a lényegtelennek is külön elmélete villant: Andrássy pedig naturalistikus okoskodásával megtudott maradni a lényegesnél, s ez Eötvös szemében a judiciumnak kiváló jellemvonása volt. Andrássy maga is ennek tartá, s nem egyszer dicsekedett vele, hogy az ő ügyessége ab-

ban áll, hogy »a meggyült sebből ki tudja huzni a szálkát.« A hiba később csak az volt, hogy Andrássy minden sebet engedett meggyülni; és aztán minden meggyült sebben a »szálkát« kereste. Pedig sokszor nem a szálka okozta a sebet, hanem a rosz vér, mely kiütött a testen, s melyet belgyógyászattal kellett volna gyógyitani, nem pedig chirurgiával.

*

Hanem ezek mind csak későbben derültek ki, és Deák Ferencztől, a ki gróf Andrássy Gyulát providentiális férfiuvá tette, nem lehet rosz néven venni, hogy ezeket nem látta előre.

Deák Ferencz elég hatalmat adott a nemzetnek, elég törvényes jogot biztositott a parlamentnek, hogy a nemzet akaratát, ha maga a nemzet akarja, kijátszani ne lehessen. És Deák Ferencznek, minek előtte gróf Andrássy Gyulát providentiális férfiuvá tette, nem volt alkalma kiismerni gróf Andrássy Gyula egyéniségének ama árnyoldalait, melyeket, miután kezébe adta a hatalmet, észrevennie késő volt. Bármily nagy férfiu volt Deák Ferencz, ő sem volt Isten, ki a szivekbe és a vesékbe lát. S életének czélját és rendeltetését mintegy bevégezve látván a kiegyezési műben, sokkal inkább érzé közelgő betegségét, hogysem elég erőt érzett volna belemerülni a kormányzat gondjaiba: s noha ez a nemzetnek szerencsétlensége lett, nem lehet a Deák Ferencz hibájának tudni be. Mert ha a nemzet is ugy megtette volna kötelességét, mint Deák Ferencz megtette a magáét: akkor Deák Ferencz bátran mehetett volna nyugodni, s nem kellett volna megérnie, hogy az a nemzet, melynek ő vivta ki a szabadságot, rabszolgája lett ama férfiunak, kit ő nevezett el »providentiális férfiunak;«

nem kellett volna megérnie, hogy a párt, mely az ő nevét viselte, még életében fölbomlott, s ő, ki pártját túl élte, maga is túl volt élve!

*

Gróf Andrássy Gyula, ha nem volt hatalma, hogy a saját egyéniségét alkalmazza, mindig ügyesen tudott alkalmazkodni mások egyéniségeihez. És mig ő Deák Ferencz iskolájába járt, természetes, hogy nem érvényesitheté más tulajdonait, mint csak azokat, melyek e körnek szellemével öszhangzók valának. Deák Ferencz a demokratiai erények megtestesülése lévén, gróf Andrássy Gyula nagyon jó hasznát vette annak a modornak, melyet a negyvenes években zempléni pajtásai körében eltanult, s melyet a vele született elegantiával megfinomitva, az aristokratikus vonásoknak oly vegyülékével alkalmazott, hogy szinte jól esett nézni annak, a ki a demokratiát finomnak, az aristokratiát pedig demokratikusnak kivánta látni. És tudvalevő, hogy Deák Ferencz a mily komoly, a mily méltóságos volt a nyilvánosság terén, annyira kedélyes, bonvivant volt magán körében. Szerette a tréfákat, szerette az adomákat, s ezek közt legjobban szerette a sikamlós élüeket; s kedélye a triviális humortól sem volt idegen. A mily kevéssé volt ő maga nőcsábitó, annyira érdeklődött minden iránt, a mi e téren történt. És pozsonyi képviselő korából, mikor az aristokratia legszebb hölgyei Pozsonyban laktak, sok pikans adomát tudott jóizüen elbeszélni. És bizony mindezek közt sokszor előfordultak különféle szabadszólások is, hanem persze csak a legbizalmasabb körben. Az öreg ur nem válogatta a szavakat, s megengedte barátainak is, hogy mikor szabad volt, ők se válogassák. Sőt mikor egyik »finnyás« tagtárs némileg genirozva

volt ilyenek hallatára, az öreg ur maga tromfolta le azzal a hires mondásával, hogy »az olyan férfitársaság, mely nem azzal végzi, hogy asszonyokról és titkos örömökről beszél, vagy butákból, vagy gazemberekből áll.«

*

No, a mi ezt a thémát, s az erre vonatkozó modort illeti, ebben gróf Andrássy Gyula páratlan. Nincs ugyan meg az a jóizü, sőt valódi humora, a mi meg volt az öreg urnak, hanem van hozzá olyan stylusa, a mihez eltörpül az a huszár is, a ki pályadijat nyert a — káromkodásból. És ha Deák Ferencz már becsülte gróf Andrássyt a »politikai belátásért,« semmi sem természetesebb, hogy e kiegészitő vonás miatt kedvelte is. Mert igaz, hogy Deák Ferencz nem sokat tanulhatott gróf Andrássytól, de az is igaz, hogy sohasem unhatta meg társaságát. S miután mindig jól érezte magát Andrássyval természetes, hogy gyakran kivánkozott is utána. S a kit szeretünk, arról szeretjük föltenni a lehető legjobb jót, — s az az egyéni vonzalom, melyet Deák Ferencz gróf Andrássy Gyula iránt érzett, képezte alapját azoknak a reményeknek és számitásoknak, melyeket Deák Ferencz lassankint gróf Andrássy Gyula politikai egyéniségébe helyezett. Látta, hogy Andrássy neve jól hangzik, és népszerü mindazok előtt, kikre Deák politikája támaszkodott. Mert akkoriban mindenkinek jó hangzásu neve volt, a ki a forradalomban szerepet játszott, s utána külföldön hontalankodott. Látta és örült neki, hogy Andrássyban a forradalmi reminiscentiák helyét higgadt politikai számitás foglalta el. Tudta róla, hogy családi összeköttetései által utja van ugy az aristokratia minden rétegéhez, mint az udvari körökhöz is, melyekben rokonai már akkor igye-

keztek őt rehabilitálni. Tudta jól, hogy az ő politikájának nem elég támaszul a közép nemesség: hogy annak hatása lehessen fölfelé is, èrre okvetlenül szükséges, hogy pártján legyen a magyar aristokratia többsége is. És minél inkább előrehaladtak a conservativek kiegyenlitési törekvései, minél inkább tért foglaltak az udvarnál, annál jobban nőtt befolyásuk az itthoni aristokratiában is. És e befolyást ellensulyozni, Deák Ferencz senkiben sem látott alkalmasabb eszközt, mint gróf Andrássy Gyulában. És gróf Andrássy Gyula erre lassankint annál alkalmasabbnak látszott, minél inkább kitüntette és fölemelte őt Deák Ferencz. És miután ezt Deák Ferencz is észrevette, természetes, hogy annál jobban kitüntette és fölemelte gróf Andrássy Gyulát. Igy lassankint nemcsak az ő bizalmas körében lett gróf Andrássy a legbefolyásosabb egyén, hanem a nemzeti Casinóban is, hol akkor tudvalevőleg az ország legfontosabb ügyei intéztettek el. Ott támadtak a fontos és üdvös nemzetgazdasági vállalatok eszméi; s ott találták meg a kivitelre szükséges támogatást. Ott gyakoroltatott minden irányban a nemzeti jótékonyság. Onnan kerültek ki a politikai jelszavak; ott döntettek el a nemzet politikai fejlődésének legfontosabb kérdései. Elannyira, hogy a nemzeti Casinó akkor nemcsak társadalmi, hanem politikai egyesület is volt; s a ki abban uralkodott, az a nemzet szivén is uralkodott. És nem lehet hálátlansággal vádolni gróf Andrássy Gyulát a nemzeti Casinó iránt, — mert hisz a nemzeti Casinó mai napság egyedül gróf Andrássy Gyulának köszönheti, hogy ma is benne döntetnek el a nemzet legvitálisabb érdekei, s a nemzeti Casinó sokszor fontosabb factor, mint a nemzet képviselő és törvényhozó testülete!

*

Deák Ferencz nagyon jól tudta, hogy a mi a politikai conceptiót illeti, abban neki támaszra szüksége nincs. De igenis van szüksége a kivitelben, mert arra nem érzett önmagában elég activitást. És a Deák intentiójában, mely első helyen csakis a kiegyezés létesitéséről gondoskodott, főfontossággal birt egy olyan államférfi, a ki, mialatt Deák maga érvényesiti politikáját lefelé, ugyanekkor érvényesiteni tudja fölfelé. Főfontossággal birt egy olyan államférfi, a ki elég diplomatiai ügyességgel bir, udvari körökben lancierozni kényes kérdéseket; a ki utat talál bizalmas érintkezésre a legmagasabb körökhöz; s a kiben megbizhassék, hogy intentióit nem ferditve interpretálja. És Deák Ferencz azt hitte, hogy ezt az államférfit leginkább föltalálta gróf Andrássy Gyulában. Annál inkább mert tény, hogy gróf Andrássy Gyula nagy recepcionális talentumánál fogva annyira beletanult Deák Ferencz politikai intentióiba, annyira belegyakorolta magát Deák Ferencz észjárásába, hogy Deák Ferencz a kiegyezési argumentumok terén mintegy alterégóját látta gróf Andrássy Gyulában; és hizelgett neki az, hogy valahányszor gróf Andrássy Gyula (a mi sokszor megtörtént,) zavarba jött, mert neki magának kellett volna tovább menni a consequentiákban, mindannyiszor Deákhoz fordult felvilágositásért és tanácsért. Hizelgett Deáknak az az előkelőség is, melylyel Andrássy az ő politikáját képviselni tudta. Szerette Andrássyban azt is, ha néha durva tréfákkal főzte le azokat, a kik Deák eljárásában kifogásolni valót találtak. Tapsolt az öreg ur, mint Lear király, mikor a derék Keut a pimasz udvaronczot a földre gyüri. És e momentumok eredményezték, hogy Deák Ferencz bizalma lassankint egészen gróf Andrássyban összpontosult; mert azok közt, a kik őt környezék, a

maga czéljaira alkalmasabb embert nem vélt föltalálni. Lónyay Menyhérttel Deák Ferencz sohasem rokonszenvezett. Becsülte, sokra tartotta, de szivében nem vonzódott hozzá. És ha tekintetbe vesszük Lónyay és Deák egyéniségeit, ezt természetesnek kell találnunk. Deák nyugodtan gondolkodó, és elhatározásaiban ovatos és lassu. Lónyay »száz kezü,« rohamosan gondolkozó, és gyors, csaknem hirtelen elhatározásu. Deák mindig egy dologra concentrálja magát, Lónyay sohasem tudja magát egy dologra concentrálni. Deák teljesen a jog és igazság geniusa; Lónyay par excellence pénzügyi genie, a ki előtt főszempont a gyakorlati hasznosság, s bár ebben magas államférfiui és nemzetgazdasági szempontokra tud emelkedni, ámde nem irtózik attól, hogy ellenfelét ügyes ravaszsággal lefőzze, s ez által szükségkép mindig vannak hátsógondolatai, melyeket, hogy a fegyvert ki ne adja kezéből, eltitkol. Deák a feltétlen nyiltság megtestesülése, Lónyaynál a nyiltságnak feltételei vannak. Ezek politikai szempontból mind oly dolgok, hogy Deák tulajdonai válhattak volna az ügynek hátrányára, — Lónyayé pedig válhattak volna, (a mint hogy váltak is) az ügynek előnyére: de tény, hogy mint természeti tulajdonok, egymással ellentétben álltak, s megmagyarázzák, hogy Deákban a szeretetet — miután nem is keresték — meg nem találták.

*

Ehhez járult, hogy Lónyay sohasem hizelgett Deáknak. Sőt nem egyszer nem vette figyelembe Deák véleményét. Egészen önálló volt, s a maga feje után indult; a mi által később Lónyay ellenségei a rokonszenv hiányát határozott ellenszenvvé tudták mérgesiteni Deákban. De ezek mind csak a későbbi idők eseményei.

A kiegyezés előtt és alatt Lónyay épp oly jó viszonyban volt Deákkal mint báró Eötvös József, vagy Szalay László, kikben azonban Deák szintén nem találta meg azt, a mit megtalálni vélt Andrássy Gyulában.

Eötvöst nem tartá elég erélyesnek; Szalayt nem tartá politikusnak. A többiek kisebb emberek voltak, hogysem Deák szemében versenyezhettek volna gróf Andrássy Gyulával. Az egyetlen nagy szellem, báró Kemény Zsigmond, tudvalevőleg képtelen volt minden nyilvános szereplésre. A mily nagyszerüen gondolkodott és irt, oly gyarlón tudott »beszélni.« Ha nyilvánosan kellett szólani, beteg lett. Ugy mondta el mondókáját, mint a »Nyáréj álom«-ban Zuboly elmondja a prológot. Nem értette senki. Szenvedett, a ki hallgatta. Somssich Pál sokkal inkább ismert volt conservativ hajlamairól, és az 1848-ki országgyülésen sokkal jobban kitette magát mint az Apponyi kormány vezérszónoka, hogysem Deák Ferencz őt választhatta volna »második én«-jének. Zsedényi még mindig tanácsos volt a kanczelláriában. Csengery Antal szerény állásu ember, a ki irodalmi essayekat irt, és még nem rég tanitó volt Szőnyi Pál magánintézetében. Szentiványi Károly, Szentkirályi Mór, Bezerédy, mind inkább a mult mint a jövő emberei valának. S mindezeket összevéve, ha Deák Lónyay Menyhértet nem akarta kinevezni providentiális férfiunak, nem nevezhetett ki e magas állásra mást, mint gróf Andrássy Gyulát. Annál inkább, mert látta, hogy Andrássy Gyula az ő elegans és férfias modorával, s geniális ötleteivel még Lónyay Menyhértnek is imponálni tud; s mert látta, hogy Lónyay maga is elégnek tartja a maga számára a pénzügyi szerep kört, s a politikai udvarlásokban nem akar versenyezni gróf Andrássy Gyulával.

*

Ez volt a helyzet, ezek voltak a motivumok, melyekből később gróf Andrássy Gyula »providentiális nymbusa« egy szép napon előbujt, mint Aphrodite a habok közül. Politikai reputatiója nem a nyilvánosság küzdelmeiben izmosodott. Későbbi ellenállhatatlansága nem a nyilvános győzelmek babéraival övezte homlokát. Lassan és titokban nőtt nagysága, mint a rágalomé. Kéz alatt hozták forgalomba, s mire neve jelszóvá lőn, már mindenütt el volt terjedve. Minél inkább nagyobbodott azon körnek hatalma és befolyása, melynek központja Deák Ferencz volt, annál gyorsabban emelkedett gróf Andrássy Gyula ágiója. A nemzet figyelme egészen ő rá irányult, mikor az első hirek szárnyra keltek a császári udvarban történt magyar barát mozgalmakról, melyeknek főtényezőjeül gróf Andrássy Gyulát nevezte meg a fama. A császári udvarban támadt magyar barát mozgalmak csakugyan komolyak valának. Százféle alakban variálták ama bántalmakat, melyeket a császárnénak szenvednie kell értünk, »magyarokért.« Erzsébet császárnét egy pillanat alatt ugy ünnepelte, ugy imádta a nemzet, mint Magyarország védasszonyát. És minden akkori udvari pletykában, és minden ránk nézve kedvező intriguában szerepe jutott gróf Andrássy Gyulának. És rohamosan divatba jött mint az operaáriák, melyeket mindenki dudol, fütyöl, s melyeket kritizálni senki sem mer. Kedvencze volt Deák Ferencznek, bizalmas meghittje volt a magyar barát udvari köröknek, tudták, hogy birja a Felséges asszony bizalmát, — hát hogyne rajongott volna mindenki utána?*)

*

*) Neményi Ambrus egy Andrássyról irt elmés tárczájában fölemlit, hogy a delegatiónális intézmény eszméje gróf Andrássy Gyuláé, s mikor ő

És mindez alig négy év alatt öltött ily colossális arányokat. Mert még az 1861-ki országgyülésen sejtelme is alig volt valakinek arról, a mivé gróf Andrássy Gyula négy év mulva lett. Az 1861-ki országgyülésen eltörpült gróf Andrássy alakja, egykori párizsi riválisa, gróf Teleki Lászlóé mellett; és gróf Andrássy Gyulának akkori szónoklatából senki sem merte következtetni azt a carriéret, melyet Andrássynak már akkor készen tartott a végzet. Azon politikai körök, melyek nem szorosan Deák Ferencz körül sorakoztak, arra sem

---

erre vonatkozó tervét (egy levélben) először közölte báró Eötvös Józseffel. — Eötvös látva a tömérdek bizottságot, albizottságot, együttes, és külön üléseket stb. igy kiáltott fel: »szegény Gyula megbolondult!«

E tényt Neményi gróf Andrássy Gyula előnyére tünteti föl, mert azt akarja vele bebizonyitani, hogy Andrássy tud concipiálni, és ki tudja dolgozni a részleteket is: továbbá, hogy a delegationális intézmény, mely az egész kiegyezés sarkpontja, gróf Andrássy érdeme. Következésképp gróf Andrássy Gyula nemcsak »nem bolondúlt meg«, mikor ennek tervét Eötvössel közölte, hanem ellenkezőleg kiváló államférfiúi magaslaton állott, s Eötvösre nézve hátrányos vonás, hogy Andrássy tervét első tekintetre nem fogta föl.

Valószinű, hogy e bizonyitás még azok előtt is kétes értékű, a kik az erre vonatkozó tényállást nem ismerik, mert valószinű, sőt csaknem lehetetlen, hogy Deák Ferencz, ki hat esztendőnél tovább foglalkozott a kiegyezés módozataival, sokkal előbb ne lett volna tisztában a delegationális intézmény tervével mint gróf Andrássy Gyula, és ha gróf Andrássy Gyula csakugyan magától jött volna rá a delegationális tervezetre, ez épp oly csodálatos véletlen volna, mint Newton és Leibnitz közös és egy időbeni fölfedezése. És igy e mese és bizonyitás akkor sem tarthatna igényt föltétlen hitelre, ha nem tudnók a bizonyos tényállást, mely nem úgy történt, mint Neményi elbeszéli.

A delegationális tervezet nem az Andrássy eszméje. Azt maga Deák Ferencz gondolta ki, s Andrássy csak részt vett a discussiókon, melyeken e tervezet részletei megbeszéltettek. A részletek kidolgozásában Deák mellett legtöbb része Csengery Antalnak van, a ki úgy szólván codificálta azokat, s alakba öntötte. Eötvösnek, ki e discussiókon elejétől fogva részt vett, szintén volt e tervezetről tudomása, de nemcsak neki, hanem sok másnak is voltak eleinte skrupulusai, mig tisztába nem hozatott, hogy a delegationális intézmény semmit el nem von a parlament alkotmányos jogköréből. Andrássy erre nézve irhatott Eötvösnek, ki akkor többször volt távol Budapesttől, de a mit Neményi elmond, inkább adoma mint valóság.

találták érdemesnek gróf Andrássy Gyulát, hogy megválaszszák a képviselőház alelnökének, s noha Deák Ferencz minden áron akarta, hogy gróf Andrássy Gyula a háznak e gyik al elnöke legyen, gróf Teleki László mind a két helyen megbuktatta őt. Mint első alelnöki jelölt, gróf Andrássy csak 88 szavazatot kapott, s ellenében meg lett első alelnöknek 131 szavazattal Tisza Kálmán. És megbukott gróf Andrássy mint másodalelnöki jelölt is, melyre csak 39 szavazatot kapott, s második alelnök lett 138 szavazattal b. Podmaniczky Frigyes. És ha nézzük gróf Andrássy Gyula 1861-ki beszédét, vajjon oly méltónak találjuk-e azt a Deák Ferencz beszédje mellé helyezni, mint a mily méltónak találta Deák Ferencz maga mellé, sőt maga fölé helyezni gróf Andrássy Gyulát? — Vajjon találunk-e gróf Andrássy Gyula 1861-ki beszédében egyebet, mint egyéniségének hiven megfelelő külső csillogást, valódi benső tartalom nélkül? Találunk benne szellemdus ötleteket és hasonlatokat »Columbus tojásáról,« a »hegyére állitott pyramisról,« »a szivtelen bureaucratiai rendszerről,« »Ő felsége hűtlen tanácsadóiról,« »a rablánczczá lett megfeszitett kapocsról,« »a bibliai czethalról,« »Archimedes pontjáról,« »a római circusokról,« »a rendszer vas vesszőjéről,« »a vonzó és taszitó mágnesről« stb., de mi e beszéd tartalmára nézve — nem szólva a Deákéról — hanem a Kaziniczy Gáboré, Klauzálé, Szalay Lászlóé, vagy Lónyay Menyhértéhez is?

*

És mégis, gróf Andrássy Gyula parlamenti beszédei között egy sincs, mely az ő politikai egyéniségének megitélésére oly tanuságos lenne, mint ez.

Nem azért, mert ő, a ki a Deák Ferencz feliratát pártolta, megengedte magának azt, hogy azon az álláspontin igyekezzék igazolni forradalmári multját, s azt igyekezzék bebizonyitani, hogy az 1849-ki események az 1848-ki eseményeknek törvényszerü folyományai voltak, mert »a 48-ki események maguk után vonták a 49-ki küzdelmeket, mint a megtámadás maga után vonja a védelmet, — mint a hóditási vágy, a függetlenségvágyat,« (mely állitás éppen annyi, mint az egész 48-ki epochából egyszerűen kidobni, vagy abban nem létezőknek tekinteni Széchenyi, Batthyáni és Deák alakjait;) nem azért, mert bármennyire belegyakorolta is magát gróf Andrássy Gyula Deák Ferencz gondolatmenetébe, mihelyt — mint e beszédjében is, — eszméinek a saját egyéniségében kellett nyilatkoznia, rögtön hiányzott abból a concret czélra törekvő conceptió, s elfoglalta ennek helyét, az »európai magas politika,« mely nála nem szürődik vala le szilárd alapeszmében, hanem melynek csillogó alkatrészei rhapsodikusan kavarognak; nem azért, mert noha száz és száz jogi és nemzetgazdasági kérdés volt, melyeknek megoldási módjától függött akkor a kiegyezés, és az alkotmány helyreállitása, gróf Andrássy Gyula mégis többet dissertált arról, hogy milyen bolond volt a Schwarzenberg herczeg külpolitikája, s hogy milyen érdemetlenül lett hiressé a herczeg ama mondása: »a világ csodálkozni fog Ausztria hálátlansága felett!« (és valóban ahhoz a hálátlansághoz képest, melylyel gróf Andrássy Gyula később felosztotta azt a török birodalmat, melynek létezéseért ama osztrák miniszter föláldozta az orosz barátságot, az a mondás csakugyan méltatlanul lett hiressé!) — nem azért! — hanem tanuságos ez a beszéd azért, mert gróf Andrássy Gyula ebben a beszédjében mondta ki azt, hogy

»nagy nemzetté kell lennünk, — **nem erőszakos annexiók,** nem nagy követelések, hanem **belterjes** müködés által.«

ebben a beszédjében mondta ki, hogy:

»a hálátlanság politikai erénye csak az erősnek szabad, a gyengének vesztére van.«

ebben mondta ki, hogy:

»A dupla sas nem fogna lobogni Rómában, Toscánában, Hessenben, és Holsteinban, hová talán a sereg dicsősége, de nem a népek boldogsága érdekében küldte azt a császársági kormány.«

ebben mondta ki, hogy:

»Ausztria defensiv állása európai érdek.«

És mikor gróf Andrássy Gyula »providentialis férfiu« lőn, ő, a ki 1861-ben ugy beszélt, akként cselekedett, hogy a négy idézetre lett a felelet: Bosznia annexiója, külterjes deficites államháztartás, Ausztria offensiv külpolitikája, hálátlansága és Törökország felosztása!

*

Minél tisztábban látta Deák Ferencz a kiegyezés lehetőségét, annál tisztábban látta a megoldás módozatait; s minél tisztábban látta előre Deák Ferencz a megoldás módozatait, annál okosabban tudott ezekről beszélni gróf Andrássy Gyula.

A conservativek a kiegyezés aprilisei voltak. Ők hozták meg a tavasz melegét, ők fakasztották a remények bimbóit, és mindezt azért, hogy a virulás pompáját elragadja tőlük a május.

A milyen arányban a conservativek tért foglaltak a kiegyezés eszméjének fölfelé: olyan arányban vesztették a tért lefelé. S ez természetes. Mert minden concessió, melyet az udvar a conservativeknek tett, csak azon párt

hatalmát és kilátásait növelte, mely a nemzet jogaiból többet követelt, mint a conservativek. Elannyira, hogy bármilyen nagy és hazafias érdemeik voltak a conservativeknek a kiegyezés létrehozásában, mégis a megoldás utolsó stádiumánál ugy álltak szemben a Deák-párttal, mint politikai ellenfelek. S a mint Deák felhatalmazást kapott a felelős miniszterium megalakitására, — a conservativeknek félre kellett vonulniok.

Nem azért, mintha legyőzettek volna!

Nem! mert hisz ők együtt győztek Deák Ferenczczel!

Hanem félre kellett vonulniok azért, mert félretolattak. S e félretolásban legnagyobb szerepe gróf Andrássy Gyulának vala, a ki már akkor csak egy lépésnyire állott nymbusának zenithjétől, s a kinek minden törekvése oda irányult, hogy az actió teréről leszoritsa báró Sennyey Pált. »Az programmunk, hogy ti menjetek, és mi jőjjünk,« mondta gróf Andrássy Gyula a casinóban báró Sennyey Pálnak. »Ha ez nektek elég programm, akkor mi szivesen megyünk,« felelte báró Sennyey Pál és elment.

*

Nem fogja tagadhatni senki, hogy a 67-ki kiegyezés Deák Ferencz nélkül nem történhetett volna meg: ámde gróf Andrássy Gyula nélkül is megtörtént volna. És gróf Andrássy Gyula, mikor a königgräczi csata után az udvar Budára költözött, a királyné pedig a budai hegyek közt nyaralt, alkalmat tudván magának szerezni, hogy a királyné előtt leplezetlenül föltárja a monarchia helyzetét, s kifejtse, hogy a kiegyezés nélkül a monarchia felbomlását megakadályozni nem lehet, némileg egy már kinyilt ajtót tört be. De ennek daczára mégis

»természetes, hogy a nemzet előtt, mely visszafojtott lélekzettel lesett mindent jelt, mely erősithette reményeit az alkotmány visszaszerzése iránt, nagyfontosságu momentum alakjában tünt föl e tény, s miután már akkor a madarak is csiripelték, hogy Deák Ferencz nem fog kormányt alakitani, hanem gróf Andrássy Gyulát fogja ő Felségének ajánlani, a nemzet szemében gróf Andrássy Gyula csodalénynek látszott, s mint Podjébrád, a ki azért nem mert Mátyás királylyal megütközni, sem párbajt vivni, mert »szerencséjétől félt,« ugy a nemzet is mintegy babonás hittel kezdett nézni gróf Andrássy Gyula szerencséjére, melyet mindenki a nemzet szerencséjének tartott. Aztán gróf Andrássy Gyula mindenütt az előtérben állt. Ő vezette a 67-es bizottság tárgyalásait, — ő vitte föl Bécsbe a képviselőház feliratát; őt hivatta a király mindig Bécsbe, valahányszor »Deák Ferenczczel akart beszélni:« s mindazok, a kik az uj kormánytól hivatalt reméltek, gróf Andrássy körül hemzsegtek, és versenyeztek a hizelkedésben és a magasztalásban.

*

És igy, mikor Deák Ferencz ajkáról elrebbent a »providentiális« jelző, (melynek kimondásában az eddig fölhozottak mellett nagy része volt az excusátiónak is,) s melyet Deák Ferencz ajkáról először a fejedelem hallott, hogy aztán milliomok viszhangozzák azt a három bércz és négy folyam honában; nem természetes-e, hogy a nemzet, mely akkor annyira nem kételkedett Deák Ferencz szavaiban, hogy mindenikét szentirás gyanánt követte, kritika nélkül elfogadta providentialis férfiunak gróf Andrássy Gyulát? — s nem még természetesebb-e, hogy maga gróf Andrássy Gyula is, a ki a sikert, melyet Deák lángesze és jelleme szer-

zett neki, a maga érdemének is tekinté, és látva, tapasztalva a hódolatot, érezve a tömjént, melyet egy nemzet lelkesedése gyujtott neki, maga is elfogadta önmagát providentialis férfiunak, s mint Néró, a ki egy világbirodalom mindenható urának érezve magát, elszédült a hatalomtól, s mig egyrészről kipisszegteté rabszolgáival Lukánust, másrészről fölgyujtotta Rómát, hogy szebb alakban épitse föl, végül pedig senátorrá nevezte ki a lovát, — ugy gróf Andrássy Gyula is megszédülve a nagyságtól, mely a hatalmat kizárólag az ő kezébe tette le, elhitte, hogy ő, a ki a negyvenes években mágnási bravourokkal tölté el ifjukori éveit, a ki mint forradalmár hozzájárult a pragmatika sanctió megsemmisitéséhez, a ki mint emigrans vig és zajos élettel vigasztalta meg hasztalan diplomatiai törekvéseinek kudarczait, — hogy a kit nem saját eszméi emeltek a hatalom legfőbb polczára, hanem minden eszmét mástól kapott, s azokért ötletekkel fizetett, hogy ő, a ki minden uralkodó áramlat által assimiláltatta magát, kinek egyéni érdemei soha nem voltak nagyobbak, mint ama számosaké, kik vele egy téren müködtek: hogy ő csakugyan »providentiális férfiu«, a ki a végzet által van kiszemelve korszakalkotó missióra, és kinek akaratát akadályozni annyi, mint ha valaki okosabb akar lenni a végzetnél, mely pedig mindig legjobban tudja mit csinál, hogy az ő terveinek és szándékainak helyességében kételkedni annyi, mint gátat vetni az egyedül üdvös törekvésnek, mely nagygyá teheti az országot, a monarchiát; hogy őt birálni annyi, mint tagadni, azt a mi a sors könyvében meg van irva, — egy szóval, hogy Allah az isten és az ő profétája gróf Andrássy Gyula!

*

Mindez ismerve gróf Andrássy Gyula életének előzményeit, ismerve természetét, ismerve egyéni tulajdonait, nagyon természetes. De ha ennek bebizonyitására nem volnának elegendők az előzmények, elegendők lesznek a — következmények.

Mert most, mikor övé vala a hatalom és a dicsőség, (mely elől Deák Ferencz félrevonult, gróf Andrássy Gyula pedig kiállott neki, s miután a magyar természet nem tudja elnyelni a dicsőités dühét, zápor módjára ontotta azt gróf Andrássy Gyulára,) nem volt többé kényszerülve, hogy egy fölötte uralkodó situátióba illeszsze bele egyéniségét. Ő volt a helyzet ura, és megszünt ránézve ama jótékony légkör hatása, mely alatt csak jó tulajdonságai érvényesülhettek, s jó ügyért küzdvén, egyéniségének előnyös vonásai valódi érdemeket szerezhettek becsvágyó fáradozásainak. Deák Ferencz nem lévén hatalomvágyó ember, nem tudta mérlegelni azt a hatalmat, melyet ő gróf Andrássy Gyula kezébe tett le, s mikor észrevette, már oly nagy volt az, hogy maga Deák Ferencz sem vehette el többé. Mert ne higyje senki hogy Deák Ferencz ne vette volna soha észre, hogy gróf Andrássy Gyula nagyobb hatalmat teremtett magának, mint a mennyit Deák akart neki adni. Ne higyje senki, hogy Deák Ferencz soha nem érzett titkos szemrehányást, mikor látta, hogy Andrássy csak azért kérdi meg őt, mintha föltenné, hogy ezt Deák hiusága megkivánja, de nem azért hallgatja meg, hogy kövesse. Széll Kálmán sokat tudna beszélni erről! — És ne higyje senki, hogy a Deákon Andrássy által elkövetett sérelmeknek is nem lett volna része abban az elkeseredett föllobbanásban, melylyel Széll Kálmán olyan dolgokat mondott utolsó találkozása alkalmával gróf Andrássy Gyulának,

hogy mig e világon élnek, soha többé nem néz-hetnek egymásra baráti szemekkel!

*

És a mily mértékben enyészett Deák Ferencz szellemének és befolyásoló erejének hatása gróf Andrássy Gyulára, abban a mértékben erősödtek a benne addiglan elfojtott egyéni jellemvonások követelései. A hiuság és a hatalomvágy mindig telhetetlen. És e telhetetlenség annál jobban nyilatkozik, minél kevésbbé tudják fékezni a külviszonyok. — Különösen ha az, a mi velük »egészet« képez, a könnyelmüséggel határos optimismus, a könnyü szerencsétől támadt elbizakodás, és a földi élvezetek utáni vágy. Ilyen tulajdonokból támadnak a politikai érzékiség hősei: s ezek a tulajdonok szoktak fölébredni a nemzetekben is, ha elfogja őket a politikai érzékiség mámora. És hogy Magyarországot elfogta-e ez a kiegyezés után? azonnal látni fogjuk. És nem természetes-e, hogy a mint gróf Andrássy Gyula elhitte magáról, hogy ő providentiális férfiu, ambitiójának azonnal szük leve egy ország? és hogy hozzászokván, és belefásulván egy nemzet tömjénezésébe, európai dicsőségre vágyott? És hogy még ki se nevezték magyar miniszterelnöknek, még nem is köszönhette meg ezért Beust gróf szives közremüködését, már el volt tökélve megbuktatni Beustot, s uralkodni nem csak Magyarország, hanem az egész monarchia felett? Nem erre mutat-e, hogy ő, ki politikai eszméletének tulajdonképeni látkörét az emigratió alatt nyerte, a külföldi diplomatia körében, (s ki az »európai kérdések« iránt éppen azon körülményeknél fogva volt kizárólagosan fogékony, mert nem ismerte Magyarországnak sem specialis viszonyait, sem gazdasági sem culturalis helyze-

tét,) nemcsak már 1861-ben fogta föl ugy a kiegyezés ügyét, mint »európai kérdést,« hanem 1867-ben is éppen ugy beszélt, mintha ő reá nem egy magyar miniszterelnök teendői várnának, hanem egy külügyminiszteréi? Nem ezen utóbbi beszédjében mondta-e ki, hogy ha Ausztria a krimi háboru alatt egész biztonsággal támaszkodhatik vala Magyarországra, egy határozott vétó elégséges lett volna a háborut lehetetlenné tenni? És nem ezen beszédében beszélt folyvást az osztrák monarchia európai feladatáról? És nem jellemzi-e már maga azon tény gróf Andrássy Gyulát, hogy nem azért lett Magyarország miniszterelnöke, mivel érezte volna a missiót, mely a kormányra vár, hanem azért hogy ezen az uton külügyminiszter lehessen? Nem jellemzi-e Andrássy Gyulát, hogy mig Magyarország miniszterelnöke volt, tudott magának törvényes befolyást szerezni a külügyekre, s mikor külügyminiszter lett, nem engedett meg magára semmi törvényes befolyást, s inkább kijátszotta a törvényt, hogysem a parlamentek ellenőrzését megtürje, vagy magát annak alávesse?

*

Igy történt, hogy abban a pillanatban, melyben a kiegyezés bevégzett tény lett, Deák Ferencz korszaka letünt, s kezdődött az Andrássy aera.

Láttuk és értjük, hogyan lett gróf Andrássy Gyula »providentiális férfiuvá,« — de az önálló nagyság providentiális vonásait még mindig nem találhattuk föl benne.

Ha találkozunk ama időből providentiális vonással, az csak egy volt, — csakhogy az sem gróf Andrássy

Gyulában, hanem az akkori helyzet egy jelentéktelen momentumában. Természetesen az örömujjongás perczeiben nem vette észre senki.

Az volt eme providentiális vonás, hogy ugyanazon a napon, (1867. február 28-kán,) mikor gróf Andrássy Gyula bemutatta kabinetjét a főrendiháznak, és báró Wenckheim Béla föllengző frázisokban festette a jövőt, s dicsőitette a gondviselést, — ugyanazon a napon tartott báró Sennyey Pál, mint a főrendiház elnöke István Nádor halála és temetése alkalmából rövid de megható — gyászbeszédet.

A providentiális miniszterelnök.

Gróf Andrássy Gyula tehát Magyarország miniszterelnöke lett. Népszerüségének varázsa a zenithen állt. Olvadt viaszként tartá kezében a nemzetet; olyan alakba gyurhatá, a milyenbe akarta. Mindenben az történt, a mit ő akart, s minden ugy történt, a hogy ő akarta. Deák Ferencz szigoruan megtartá semlegességét, mert ő nem volt felelős. Gróf Andrássy Gyula pedig minden oly kérdésben, melyet maga döntött el, a saját felelősségére hivatkozott, s e hivatkozás alkalmas eszköz volt, hogy lassankint egészen emancipálja magát Deák befolyása alól, — annál inkább kényszeritvén ugyanakkor a szakminisztereket arra, hogy Deák befolyása alatt maradjanak. És ebben az eljárásban nemcsak ravasz fogás, hanem bizonyos őszinteség is nyilatkozott. Mert Andrássy egyrészről le akarta ezzel kötelezni Deákot, másrészről ezzel akarta jóvá tenni tudatlanságát és ignorantiáját minden szakkérdésben. S igy már az első időben minden gondját az udvari politikára fordithatá, melyet (nem állván az egyébből mint udvarlásból,) mindig szerencsésen tudott üzni. S mely az Andrássy helyzetében akkor még Deák előtt sem tünt fel anomáliának. Mert kétségtelen vala mindenki előtt, hogy a magyar parlamentben minden kivihető lesz, a mi Ma-

gyarországnak tényleg javára szolgál: ámde az nem volt kétségtelen, hogy vajjon az udvar, melynek némely elemei csak látszólag békültek ki az uj helyzettel, támogatni fog-e minden törekvést, mely talán osztrák érdekekbe ütközik, de Magyarország fölvirágzására czéloz? Nagy és komoly államférfiui czélnak látszott tehát az, hogy a magyar miniszterelnök főgondját arra forditsa, hogy az udvarnál erősitse positióját. És ez igaz is lett volna akkor, ha ugyanazon magyar miniszterelnöknek lett volna határozott programmja az ország felvirágoztatására; lettek volna eszméi, melyek erőssé s nagygyá tehetik vala a nemzetet. De mihelyt ugyanazon magyar miniszterelnöknek sem ilyen programmja, sem ilyen eszméi nem valának, abban a pillanatban nem jelentett, nem jelenthetett a kizárólagos udvari politika mást, mint egyéni ambitiót és Magyarország állami érdekeinek, és legfontosabb belügyeinek könnyelmü elhanyagolását.

*

És vajjon tényleg nem ez következett-e be? Nem erre mutatott-e már az első időben az az idegesség és türelmetlenség, melyet gróf Andrássy tanusitott, valahányszor bármily fontos belügyi kérdésben tanácsosainak referálásait kelle végig hallgatnia? Nem a háta borzongott minden tanácsosnak, ha gróf Andrássy Gyulához kellett mennie, hogy valamely ügyet referáljon? »Csak röviden! csak röviden!« kiáltá türelmetlenül Andrássy, és ha az ügyet nem lehetett röviden referálni, félbeszakitá a tanácsost és elküldé, hogy folytassa máskor! — Soha sem ért rá ilyen »apró ügyekkel« bibeődni, mert csak a nagy dolgok iránt volt érzéke. És ha akadt tanácsos (mint Vértessy), a ki merészen kije-

lenté, hogy az ügyet nem lehet referálni »máskor,« mert már ugy is eléggé elkésett, akkor Andrássy neveletlenné lett. Káromkodott és szamarazott. Kétségbevonta tanácsosainak állitásait, és Reviczky Sándorral egyszer megtette azt a sotiset, hogy a portással szembesitette. A »providentialis férfiu« sokszor ugy viselte magát, mint egy közönséges kocsis, a ki lovait dirigálja az istállóban. Mert elkényeztetve a sikerek által, elkapatva a szerencse és a folytonos dicsőitések által, már egészen uralkodtak fölötte egyéniségének ama tulajdonságai, melyek mindaddig, mig nem övé volt a legfőbb hatalom, nem érvényesülhetének. S kit nem az önfeláldozó munka, nem az önzéstelen hazafiui gondok emeltek a hatalom legfőbb polczára, vajjon akkor tanulhatta-e meg, hogy dolgozzék, mikor elég hatalmas volt, hogy másokat dolgoztasson? akkor tanulhatta-e meg, hogy önzéstelenül szentelje minden idejét az ország ügyeinek és érdekeinek tanulmányozására, mikor minden órában uj meg uj alkalmak várták, hogy tündököljön, hogy szórakozzék, és hogy hatalmának gyönyöreit élvezhesse?

*

A mint a kiegyezési mű bevégzett tény lett, a mint az azt létrehozó geniuszok szerepe be volt töltve, és uj küzdelem támadt, hogy az alkotmányos szabadság önczélját betetőzze, Deák Ferencz, mint Washington, kiküzdve hazája függetlenségét, átadá másoknak a hatalmat; és a korszellem hatalmas áradatát, mely az alkotmányosság és népjogokért lefolyt harczokban Magyarországon átvonult, a modern eszmék divatja követte. És a mily előnyös volt 1867-ben Magyarország politikai és közgazdasági helyzete, ugyannyi ve-

szély is fenyegeté azt. Valaminthogy az államéletben soha sincs helyzet, melynek folytonos veszélyei ne lennének, s melyben az államférfiak összetett kezekkel nézhetnék az idők és események folyását.

A magyar nemzetről a nélkül is példabeszéd, hogy csak a veszélyekben nagy, — a jólétben keleti természetének hajlamai fölébrednek és vesztére törnek. És ez igaz. De minél igazabb, annál nagyobb és szentebb kötelessége azon államférfiunak, a kit a gondviselés ily viszonyok közt állit az események élére, mindent elkövetni, hogy az ily vétkes hajlamok czélt ne érhessenek.

Gróf Andrássy Gyulára ilyen kötelesség várt. És nemcsak eszében, nemcsak genialitásában, nemcsak külső ügyességében, hanem legfőkép jellemében és egyéni természetében kellett volna lenni a biztositéknak az iránt, hogy nem ama jellemvonásokban fog összhangzásban állani a nemzeti egyéniséggel, melyek a nemzet romlására szolgálnak, hanem azokban, melyek annak fölvirágzására vezetnek.

És miben állt 1867-ben, s a későbbi években is öszhangzásban gróf Andrássy Gyula a nemzet érzületével? Abban hogy a nemzet, mielőtt tett volna valamit érte, máris Magyarország nagyhatalmi ábrándjainak megtestesülését látta benne. És a magyar nemzet büntetése e tévhitért, már az első pillanatban az által tünt ki, hogy mig Magyarország a maga nagyhatalmi ábrándjainak megvalósitására elegendőnek tartotta gróf Andrássy Gyulát, addig gróf Andrássy Gyula a maga nagyhatalmi ábrándjainak megvalósitására nem tartotta elegendőnek Magyarországot, — hanem a közös monarchia külügyérségére aspirált. — Aspirált a külügyérségre, hogy ne kelljen bajlódnia a silány tömeg által választott

parlamenttel, hanem mindig közvetlenül Európával érintkezzék, s drágább czél legyen előtte, hogy a császárok udvaraiban otthon legyen, mint hogy nemzetének érdekeiért, nemzetével együtt küzdjön — itthon!

*

De vajjon áldozatul esett volna-e Magyarország a modern eszmék divatjának, ha nem gróf Andrássy Gyulában látta volna azoknak megtestesülését? ha nem gróf Andrássy Gyulától tanulta volna meg a gazda nélküli számadásokat? Áldozatul esett volna-e a nemzet a modern eszmék divatjának, ha Andrássy hü marad azon mondásához, hogy »nagy nemzetté kell lennünk nem annexiók, nem nagy követelések, hanem belterjes működés által?«

De hű maradt-e ezen mondásához gróf Andrássy Gyula? Nem azzal kezdte-e kormányzását, hogy utat nyitott minden téren a kapzsiságnak, és a szédelgésnek? Nem azzal kezdte-e kormányzását, hogy czélja vala — a közjogi alap védelmeért, — a Tisza Kálmán által egyéni ambitiókból vezetett balközéppel versenyezni a népszerüségben? Nem abban meritette-e ki gróf Andrássy Gyula összes belkormányzati tevékenységét, hogy diplomatikus tromfokkal a balközépi támadásokat lefőzze? És miután a balközépi politikusoknak nem volt más programmjuk, mint az üres negátió, és minduntalan többet és többet követeltek a deákpárti kormánytól, ezen követelésekre gróf Andrássy nem azzal válaszolt-e, hogy Pestből egyszerre Párizst akart teremteni; és szórta a pénzt és a concessiókat, melyekből a balközépi kolomposok épp ugy részesültek mint a Deákpártiak? És mig e nemes verseny alatt a mily mértékben megrendült Magyarország állami alapja, nem épp oly mérték-

ben növekedett-e gróf Andrássy Gyula népszerüsége? —

*

Mert azoknak, a kik a hatalom élén állanak, nagyon könnyü a nemzetet tévutra vezetni! — Különösen az olyan hiszékeny, és vak bizalmu nemzetet, mint a magyar, mely a szélsőségekre annyira hajlandó, hogy önérzetében éppen ugy kész forradalomba rohanni, mint a loyalitás dynasticus érzelmeivel udvari tányérnyalóvá sülyedni le! — És a mily magas fokára tud emelkedni a politikai eszményiségnek a vész napjaiban, annyira rabja a politikai érzékiségnek a béke jólétében. És ilyenkor annak bolondja, a ki tetszik neki! annak, a ki megtudja udvarolni. — És mennyivel inkább bele kellett merülnie a nemzetnek a politikai érzékiség ingereibe, mikor látta, hogy kegyeiért oly két népszerü államférfi versenyez, mint gróf Andrássy Gyula és Tisza Kálmán! — Mennyivel inkább el kellett veszteni a nemzet kegyét azoknak, a kik a közlelkesedésben a »memento morit« dörmögték a nemzet fülébe!

*

Tovább négy évnél volt gróf Andrássy Gyula Magyarország miniszterelnöke, és nézzük mik, e négy évnek gyümölcsei?

Az egyedüli életképes, és concetiopnális magaslaton álló alkotás, mely e korszakból fennmaradt, a honvédségi intézmény. De nézzük, mik valának ennek keletkezési körülményei? nézzük, vajjon e körülmények nem vesztették-e el azóta ama jelleget, mely akkor a honvédségi intézménynek conceptionális fontosságot adott? nézzük, hogy vajjon azon intentiók, melyek ak-

kor a honvédséget létrehozták, nem állanak-e mai napság határozott ellentétben gróf Andrássy Gyula jelenlegi intentióival? Mert csak ezeknek mérlegelése után dönthetjük el, hogy gróf Andrássy Gyulának ezen alkotása a providentiális előrelátás eredménye volt-e, avagy csak egy geniális ötlet, vagy egy magasabb szinvonalon álló kortes fogás?

*

A honvédségi intézmény kiküzdése, mint diplomatiai actió, bármennyire csodálkozott is sikerén a balközép, s bármennyire is sietett később, — mert eleinte »belügyőröknek« csúfolta az első honvédeket, — Tisza Kálmán változott taktikája következtében letenni a fegyvert gróf Andrássy Gyula »személye« előtt: nem volt nehéz feladat. Miután a király a koronázási ajándékot a 49-ki honvédeknek ajándékozá, ez által elenyészett a honvéd név forradalmi traditiója s miután a 49-ki honvédek közöl még nagyon sokan éltek, a kik felajánlották a királynak szolgálataikat, mindez elég motivum volt, hogy a honvédségi intézmény feléledésének eszméje, politikai körökben discussió tárgya legyen.

Gróf Andrássy Gyula vállalkozott a kivitelre. — Elvi okok már nem harczoltak az eszme ellen, a gyakorlati okok pedig — éppen katonai szempontból, — mind mellette harczolának. Napirenden ugyanis a véderőről szóló törvény volt, s ebben az általános hadkötelezettség rendszere czéloztatott. A minta mindenben Poroszországtól vétetett, — s ebben a mintában tudvalevőleg három categória szerepel: a rendes hadsereg, a Landwähr, és a Landsturm. Mind a három categóriát alkalmazni akarták az osztrák-magyar véderőben. A rendes hadseregnek — a közjogi törvények szellemé-

ben, — közös hadseregnek kellett lennie. A katonai körök követelték az osztrák egyenruhát és német vezényszót. A magyar ellenzék pedig követelt önálló magyar hadsereget; s ez oly népszerü eszme volt, hogy a Deákpárt maga is élénken érzé e követelés nyomását, nem ugyan oly alakban, hogy azt okvetlenül teljesitenie kell, de mindenesetre ugy, hogy a nemzeti szellemnek, mely az alkotmányos önállóságot katonailag is kifejezve óhajtja látni, valamiképen eleget kell tenni.

Nos tehát, a mennyiben a véderőről szóló törvényben a Landwähr-nek is szerepelnie kellett, lehetett-e a monarchia védképességének szempontjából erélyesebb megoldás, mely mind az osztrák katonai köröket, mind a magyar nemzeti szellemet ügyesebben kielégitse, mint az, ha a Landwähr fogalma a honvéd névvel cseréltetik fel, s a honvédség katonailag, csaknem oly kiegészitő része lesz a közös hadseregnek, mint a Landwähr a rendes hadseregnek?

E megoldás gyakorlati előnyei a következők: Magyarország, mely a közös hadsereghez pénzben és katonában egyenlő quótát fizet, még ezen kivül tart egy állandó hadsereget, egészen a saját költségén. Ez a hadsereg magyar királyi hadsereg, de tábornokai cs. k. honvédtábornokok. A honvédség ágyukkal és műszaki csapatokkal nem láttatik el, s háboru alkalmával alárendeltetik a közös hadseregnek. — A honvédség, a közös hadsereg rendes létszáma mellett, succesive biztosit a monarchiának 150—200 ezer katonát, a kiket háborúba visz a közös külügyminiszter, — noha törvény szerint a hon határain túl, az országgyülés beleegyezése nélkül, nem szabad harczolniok. A nádori méltóság megszünvén, József

Nádor fiának: József főherczegnek, nem lehetett szebb hivatása, minthogy az igy construált magyar királyi honvédségnek főparancsnoka legyen. Politikai szempontból pedig az intézmény mellett szólt az a körülmény, hogy egy igy construált honvédség lefegyverzi a nemzetben a külön magyar hadsereg követelését, — s a közös hadügyminiszteriumnak egy garasába sem kerül.

*

Ez az argumentátió döntött, s a honvédségi intézmény létre jött. A nemzet ujjongó lelkesedéssel fogadta s bár voltak, — nem osztrákok, hanem jó magyarok, — kik a közös hadsereg mellett egy állandó külön magyar sereg fenntartását luxusnak tartották, sőt katonai szempontból is kifogásolták, mert a nemzet rokonszenvét a közös hadseregtől vonja el, holott abban a hadseregben a magyar fiuk épp ugy szolgálják a hazát és a királyt, mint a honvédségben, — mégis a honvédség népszerüsége egy perczre sem ingadozott; és pedig nem ingadozott azért, mert senki sem sajnálta az áldozatot, melyet Magyarország a honvédség fentartására fordit, mert minden politikus és nem politikus magyar azt a missiót szánta a magyar honvédeknek, hogy — mint Andrássy mondása után jelszóvá lett, — gyönyörüen fognak verekedni a muszka ellen.«

*

És e szempontból, mely akkor általános volt Magyarországon, gróf Andrássy Gyula csakugyan ugy állt a nemzet előtt, mint providentiális férfiu. Mert egy orosz háboru végczéljának keretében, a honvédségi intézmény providentiális előre látásnak tünt fel, s a nemzet többsége hajlandó volt azoknak, kik a honvédségi

intézményt higgadt katonai és pénzügyi szempontokból bírálták, muszka barátságot insinuálni.

Mert mi volt az 1867-ki helyzet alapeszméje?

Védelem a szlavismus ellen.

Mindenki, a ki az 1867-ki tárgyalások részleteibe be volt avatva, tanuságot tehet, hogy mindazon áldozatok, melyek Magyarország részéről a kiegyezés létesüléseért hozattak meg, indokolásukat főként a szlavizmus elleni védelem eszméjében találták. A dualismus ugy magyaráztatott, mint egy véd- és daczszövetség Magyarország és Ausztria közt, az orosz politika ellen. Titkos jelszó volt, hogy a kiegyezés jelentősége azon háboru szükségességében fekszik, melyet monarchiánknak Oroszországgal harczolnia kell, hogy megtörje a szláv aspirátiókat, melyek monarchiánkat bent és künt egyaránt nyugtalanitják. És hogy ez a »kikerülhetetlen« leszámolás Oroszországgal, minél inkább elkészülve találjon bennünket, annál inkább szükséges volt a monarchia benső megerősödése, vagyis az alkotmányos kiegyezés a monarchia két része közt. Ezért adott Deák Ferencz »fehér lapot« a horvátoknak, mert ez által hitte Horvátországot kiragadhatni a szláv aspirátiók karjaiból. Deák politikája kezdetnek egészen jó volt. Horvátország nemcsak a történeti kapocs által volt Magyarországhoz füződve, hanem sokkal inkább az által, hogy katholikus lévén, a hierarchia által közvetlenül a magyar államhatalom befolyása alatt állt, aristokratiája által pedig, mely csaknem egészen elmagyarosodott, mintegy szervesen kapcsoltatott a magyar társadalomhoz. Ehhez járult, hogy a mennyiben Horvátországnak illyr ábrándjai Magyarország elnyomására voltak épitve, ebben Horvátország keserün csalódott, mert az absolutismus, melynek Horvátország szövetségese volt

Magyarország ellen, Horvátországot éppen ugy sujtotta mint Magyarországot. Deák Ferencz tehát teljesen jól számitott, mikor épitve a történeti kapocsra, a katholicismusra, a horvát aristocratiára és Horvátország keserü csalódásaira, olyan helyzetet biztositott Horvátország számára, melynél jobbat a horvátok semmiféle más helyzetben nem remélhetének; — olyan helyzetet, melyet csak egy független és alkotmányos Magyarország adhat vala nekik. És ha a horvátok látták volna, hogy Magyarország, mely nekik a fehér lapot adta, elég erős marad arra, hogy tőlük e fehér lapot vissza is vehesse, és elég okos marad, hogy Horvátországban csakis azon factorokat erősitse, melyekre támaszkodhatik, akkor Horvátország fővárosában nem játszanák ma az orosz hymnust, és nem illumináltak volna akkor, mikor a magyar nemzet gyászolt!

*

És kinek köszönhetjük azt, hogy a horvátokkal ide jutottunk?

A honvédség ujjáalkotójának gróf Andrássy Gyulának.

Mert a mennyire összevágott a szlávellenes alapeszmével az, hogy Horvátországot minél több kedvezménynyel kapcsoljuk az anyaországhoz, annyira szükséges lett volna, hogy e kedvezmények állandóan oly elemek kezébe adassanak, melyek a magyar-horvát államkapocs és nemzet-egység politikai consequentiáit épp úgy magyarázzák vala, mint magyarázta azt Deák Ferencz. A kérdés az, hogy voltak-e Horvátországban ilyen elemek? — Voltak. Ott volt az unió-párt, mely ha számszerint minoritást képezett is a horvát nemzetben, de sulyánál és befolyásánál fogva határozottan dominálta azt. A kiegyezés után tényleg ez a párt kapta

is kezébe a hatalmat, — de vajjon elég volt-e a hatalmat csupán formailag e párt kezébe tenni le, és később megengedni azt, hogy e párt támogatás hiányában szétbomoljon, tönkre menjen? Nem az lett volna-e a magyar kormány határozott kötelessége, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel e pártot erősitse, s mig egyrészről biztositja actióját ama félelemtől, hogy valamikor a nemzeti párt által legyőzethessék, másrészről kiölje a nemzeti pártból a reményt, hogy ők valaha az unió-párt testén keresztül juthassanak Horvátországban a kormány hatalomhoz? Nem volt-é ez a politika annál szükségesebb, minthogy a honvédségi intézményben a horvát nemzetnek is fegyveres hatalom adatott, s honvédsége nemzetiségi szint nyert éppen ugy, mint a magyaré? nem volt-e annál szükségesebb, minthogy ugy e tény, mint az alkotmányban biztositott pénzügyi és politikai kedvezmények nemcsak arra valának alkalmasak, hogy a józan és magyar-barát elemekben megérleljék a hitet, hogy Horvátországra csak az az egyedüli üdvös helyzet, melyet Magyarország biztosithat neki: de egyszersmind alkalmasak valának arra is, hogy a túlzókban és gonoszakban vérszemet ébreszszenek arra, hogy az illyr ábrándok megvalósitására most már komolyan gondoljanak?

*

Annál inkább szükséges politika lett volna ez, mert Horvátországot ez által nemcsak a kivülről beható szláv aspiratiók ellen kell vala biztositani, hanem biztositani ugyanakkor a bécsi udvar némely körei ellen is, melyek a magyar gyülöletnek százados traditióit levetkezni nem tudván, Horvátországban még mindig szövetségest láttak; s a mily mértékben nyugtalanitá sötét

lelkiismeretüket a Magyarországnak adott alkotmányos önállóság, azon arányban igyekeztek titkos ármányaik által elkövetni mindent, hogy a magyar állam consolidátiója elé minél több nehézséget, vagy akadályt gördithessenek. És a mennyire lehetséges lett volna ezen körök törekvéseit lehetetlenné tenni akkor, oly nagy bün, hogy azok nemcsak lehetetlenekké nem tétettek, hanem ama körök várakozásain felül érvényesülhetének! — És minél hatalmasabb fegyver lett volna az alkotmány, és az ezzel járó törvényes hatalom e körök aspirátióit ellensulyozni és legyőzni, annál nagyobb bün, hogy e köröknek sikerült a magyar alkotmányt, sikerült az ezzel járó törvényes hatalmat, egészen a saját czéljaik eszközévé sülyeszteni le! — Sikerült nekik az, hogy ők, a kik remegtek a magyar alkotmánytól, és a magyar országgyüléstől, most maguk sem kivánhatnak más kormányformát arra, hogy a monarchiában az történjék, a mit ők akarnak!

*

Hogy a horvát kérdést gróf Andrássy Gyula miként rontotta el, annak története a következő:

A magyar-horvát kiegyezés után Horvátországban a kormány-hatalmat az unió-párt férfiai foglalák el. Bánná báró Rauch Levin neveztetett ki. Rauch Levin testestől lelkestől az unió hive volt. Kiváló szervező tehetség, és vasakaratu energia. Minden tulajdonság meg volt benne, a mi arra a missióra szükséges volt, melyre vállalkozott. De éppen ez volt balvégzete. Mert az Andrássy korszakban bukniok kellett mindazoknak, kik valódi hivatással birtak betölteni feladatukat.

Rauch Levin amennyire unionista volt, annyira

gyülölte a horvát nemzeti párt izgatóit, a kiket politikai proletároknak tekintett, a mint hogy nagy részben azok is valának. Zugügyvédek, mindenféle piszkos dologgal vádolt catilinarius existentiák, nyugdijazott, vagy elcsapott bach-beamterek, hivatal vadászok, s a legközönségesebb demagógok. Ilyenek valának nagyobb részben azok, kik a harczot az unió párttal éppen olyan egyéni motivumokból inditák meg, mint a balközép a Deákpárttal. Szennyes jellemek lévén, szennyes fegyvereket használtak. Szövetségesük volt S t r o s z m a y e r, ki a leghiubb és legönhittebb főpapok közé tartozik, s ilyen uton hitte elnyerhetni a zágrábi érsekséget; és Mazuranics (a jelenlegi bán,) ki azonban maga is távol szeretett élni saját pártjától, s nem vett részt azoknak piszkos üzelmeiben.

Ezeket üldözte és törte zúzta Rauch Levin könyörtelenül. A hol csak egy kis befolyást szereztek, sietett ellensulyozni őket. Nem riadt vissza az erélyes intézkedésektől sem, s ha kellett, a mennyire tehette, terrorizált. Ugy, hogy egy év alatt annyira meggyengült Horvátországban a consternált nemzeti párt, hogy nem maradt más küzdtere, mint a s a j t ó. Ezen a téren aztán nem volt az a piszkos rágalom, melyet Rauchra ne kent volna. Gyalázta, mocskolta jellemét, hazugságokkal elferditette tetteit. És Rauch nem férhetett hozzájuk, mert lapjuk nem Horvátország, hanem a h o r v á t h a t á r ő r v i d é k e n jelent meg, mely katonai administrátió alatt állt, s melyről Rauch Levin tudta jól, hogy mint osztrák granicsár politika, egy huron pendül a horvát nemzeti párttal.

Rauch Levin számos fölterjesztést intézett gróf Andrássy Gyulához, melyekben kérte, hogy mindenekelőtt a horvát katonai határőrvidéket polgárosítsa, hogy kiterjeszthesse oda is hatalmát, és szétrobbanthassa a nem-

zeti párt fészkét. De gróf Andrássy Gyula »kényes« kérdésnek tartá ezt, s szokása szerint halogatta Rauch Levin látva, hogy Magyarország miniszterelnökében hasztalanúl keres támaszt olyan ügyben, mely vitális érdeke Magyarországnak is, egyenesen a magyar királyhoz folyamodott, és ha ez forma-hiba volt is tőle, mert neki a törvény értelmében nem volt szabad a magyar miniszterelnököt kikerülni, ámde mentségét leli abban a menthetetlen indolentiában, melyet gróf Andrássy részéről kellett tapasztalnia. Ő Felsége, mint mindenben teljesen correct alkotmányos fejedelem, véleményadás végett kiadta báró Rauch fölterjesztését gróf Andrássynak, — aki azt merényletnek tekinté Rauch részéről ő ellene, s rögtön elhatározta Rauch bukását. És mikor ezt sértett hiuságból elhatározta, már ezáltal a horvát nemzeti pártnak, mely szintén nem akart egyebet, tényleges szövetségese lett.

Rauch Levin végre nem tűrhetvén tovább a becsülete ellen irányzott aljas támadásokat, sajtópört kezdett a nemzeti párt főizgatói ellen. A pör a határőrvidéken, katonai biróság előtt folyt le, és a vádlottak fölmentettek. A nemzeti pártnak ez oly váratlan és oly fényes győzelme volt, hogy Rauch, ki különben is érzé már Andrássy ellenszenvét, nem élhette sokáig túl. Visszalépett. Helyét gróf Andrássy »barátja«, Bedekovics Kálmán, (a jelenlegi horvát miniszter) foglalta el.

*

Bedekovics mindenben ellentéte Rauchnak. Félénk, korlátolt látkörű, s egészen erélytelen ember A botrányoktól irtózott, s neki minden, a mi küzdelmet

provokált, delicat kérdés volt, melyet keztyűs kézzel akart elintézni. Igy a nemzeti párt napról-napra szemtelenebb, az unió párt napról-napra kedvetlenebb lett. Végre Bedekovics maga belátta impossibilitását és eltávozott. De a helyzetet úgy elrontotta, hogy az uniópártból már nem akadt ember, a ki a báni méltóságra vállalkozni mert volna. A Bedekovics után következett interregnum éppen összeesett Lónyay miniszterelnökségével, a ki még egyszer fölakarta venni a harczot a nemzeti párttal, mely már akkor összeköttetésben állt a cseh declaransokkal, és a szerb omladinával, — s e czélból Rauch Levint rehabilitálni akarta. Erre legalkalmasb mód lett volna az elvesztett pörnek megujitása. Lónyay a megujításra ki is nyerte a király engedélyét, s a pör ekkor került Csemeghy Károly kezébe, a ki ugy nyilatkozott, hogy »ő még ennél igazságtalanabb itéletet sohasem látott.« De nemsokára Lónyay is megbukott, s éppen Andrássy által bukván meg, Rauch belátta, hogy a pör megujitással semmit sem érne el — s végleg elvonult. Andrássy pedig nemsokára belemenvén a három császár szövetségbe, természetes, hogy Horvátországban a nemzeti párt került uralomra. S miután ez a Szlávy-féle egyezség következtében bevégzett ténynyé lett, a győzelmes nemzeti párt valóságos irtó háborut kezdett az unionisták ellen, kik Magyarország ügyéért harczoltak, s kik Magyarország részéről egészen el voltak hagyatva.

*

A mily nagy volt a causalis nexus a horvát nemzeti párt győzelme, és a három császár szövetsége közt: oly nagy volt az ellentét a kiegyezési alapeszme, a honvédségi intézmény conceptiója, és gróf Andrássy Gyula megváltozott politikája között.

Nos! hová enyészett már akkor a »providentiális vonás«, melyet a nemzet a honvédségi intézmény conceptiójában látott? hová enyészett a kiegyezés alapeszméje, mely a dualismusra volt alapitva?

Eloszlott, mint a puszta lég! — és mit szólt hozzá a nemzet?

Jobban ünnepelte mint valaha gróf Andrássy Gyulát.

*

S Andrássy gróf négy évi miniszterelnöksége alatt minden életbe vágó kérdés ugy járt, mint a horvát ügy. S azok az államférfiak, a kik Andrássy mellett a maguk lábán akartak járni, ugy jártak, mint báró Rauch Levin.

Mert gróf Andrássy Gyula minél kevésbbé ismerte saját állásának kötelességeit, annál nagyobbra volt ama jogokkal, melyek hatalmából eredtek. S e jogok érzete oly magasra csigázta önhittségét, hogy egyenrangu tényezőt, Deák Ferenczet kivéve, a kit passivitásba tolt, maga mellett el nem ismert. Miniszter társait eleinte alárendeltjeinek, utóbb csaknem inasoknak képzelte. A Deákpárt előtt más czélt nem látott, mint vakon bizni benne s támogatni őt céljaiban. Igy történt, hogy kabinetjében, mely megalakulásakor az ország legnagyobb talentumait foglalta magába, már kormányzása elején nem volt meg a benső egység. Andrássy a koronázás után elégnek tartott »négy évi békét«, hogy Magyarország fölvirágozzék, de arról nem gondolkozott, hogy a béke maga nem elég, hogy valamely ország fölvirágozzék, sőt voltak országok, melyek éppen béke idején sülyedtek el. Andrássy előtt mindig csak »czélok« lebegtek, — s az eszközöket mindig a véletlenségre bizta. Pedig a politikában az

eszközök nem kevésbbé fontosok mint maga a czél. S valódi államférfi soha sem tűzi ki a czélt, mig az eszközöket meg nem vizsgálja, melyekkel rendelkezik: s ha a rendelkezésére álló eszközökkel tisztában van, akkor határozza el magát, hogy a czél felé siessen. A ki nem igy tesz, az előtt nem czélok, hanem kegyes óhajtások lebegnek. Az hasonlit a vadászhoz, a ki a magasan repülő vadra lő, s nem gondolkozik arról, hogy vajjon fegyvere elhord-e odáig? Meglehet, hogy *jól czélozott, és a vad mégis tovább repül!*

*

És ha gróf Andrássy Gyula, már magyar miniszterelnök korában, nem azért aspirált volna külügyérségre, mert a külügyminiszteri szerep s annak csillogó külsőségei jobban harmonizáltak egyéni tulajdonaival, mint a parlament által folyton zaklatható és interpellálható miniszterelnöki állás; ha gróf Andrássy Gyula csakugyan azért aspirált volna a külügyminiszterségre, mert valóban nagyszabásu politikára érzett hivatást, s nagyobb hatáskörben szándékolta előmozditani Magyarország és a monarchia consolidálását: vajjon akkor kikerülheté-e figyelmét az a nagy politikai igazság, hogy *jó külpolitikát csak jó belpolitikával karöltve lehet csinálni?* kikerülheté-e figyelmét, hogy Magyarországnak, éppen európai helyzeténél fogva, melyek egyrészről fenyegetik ugyan, de másrészről garantirozzák is, a kiegyezés után talán nagyobb szüksége volt *jó belpolitikára*, mint egy hasonlólag jó külpolitikára?

Vajjon egy providentiális férfiunak illet-e meg nem érteni, hogy Poroszország az 1866-ki nagy győzelmet nem annyira katonai erejének, mint inkább *adminis-*

trativ ügyességének köszönhető? Nem hivta-e ki minden politikus figyelmét a porosz belkormányzat mintaszerüsége, s elég volt-e Ausztria-Magyarországnak csakis a gyútüs puskákat átvenni a keserü iskolából, s nem egyszersmind a kezet, mely a fegyvernek értéket ád? S nem egy évig volt-e még miniszterelnök gróf Andrássy Gyula a porosz-franczia háboru után? — Nem még fényesebb alakban állt a világ előtt a porosz administratió sikere, mely a háboru kitörésekor nehány hét alatt tudott mozgósitani csaknem egy millió katonát? S nem volt-e még akkor is Magyarországon olyan közigazgatási rendszer, melyet báró Sennyey Pál egy évvel később »ázsiai állapotoknak« nevezett?

*

Ha gróf Andrássy Gyulát nem csupán az a geniális léhaság ingerelte volna külügyminiszterré lenni, mely egy külügyminiszter valódi missióját éppen ugy nem értette át, mint a hogy nem volt tiszta fogalma egy magyar miniszterelnök hivatásáról sem, vajjon lehetséges lett volna-e akkor, hogy ne tudott volna mély pillantást vetni a magyar állam nemzetiségi viszonyaiba, s ne látta volna be, hogy mielőtt a nemzetiségi kérdést külügyi kérdésnek deklarálta, addig azt a kérdést belügyi uton kellett volna, ha nem is végleg megoldani, de a külügyi megoldásnak legalább előkésziteni?

És mikor látta, mert látnia kellett, hogy a nemzetiségi törvény eltévesztette hatását, mert nemcsak hogy le nem tette a nemzetiségi kérdést a napirendről, hanem ellenkezőleg még inkább a napirendre hozta azt; mikor látta, hogy báró Eötvös József magas szempontjai a szabadelvü népnevelés terén kudarczot vallanak,

mert fegyverül szolgálnak a centrifugális nemzetiségi törekvéseknek: vajjon nem oda kellett volna-e irányulni minden törekvésének, hogy az administratiót reformálja? nem oda kellett volna-e irányulni minden gondjának, hogy lehetetlenné tegye a nemzetiségi megyéket és nemzetiségi iskolákat? nem könnyebb lett volna-e akkor néhány lármázó nemzetiség ellenében alkotni egy erős államrendszert, mintsem most két ország ellenére keresztül vinni egy rosz és káros külpolitikát?

*

Hol állanánk ma, ha gróf Andrássy Gyula azzal a hatalommal, mely övé volt, keresztül viszi már 1869-ben az administratió reformját, s azt a szakképzettség és egyéni felelősség elveire alapitja! Hol állanánk ma, ha az Andrássy politika eredménye nem az lett volna, hogy a vidékről minden jóravaló elem a fővárosba tódult, és sinecurákra vadászott, — hanem az, hogy mint az állami administratió, tényezői szétküldettek volna az ország minden vidékére, képviselni a magyar állami hatalmat és a rendet. De mi történt e helyett? Megmaradt minden a régi rendetlenségben. A szükségesnek látszó reformok vontatva haladtak. És Andrássy genialitásának lehet köszönni, hogy mikor az administrátió reformja a »megye kérdés« alakjában a törvényhozás elé került, akkor ezt — Tóth Vilmosra bizta!

Mikor a pénzügyek, a szerencsés évek elmultával, — válságos helyzetbe jutottak; mikor Andrássy könnyelmü pénzügyi politikája távozásra kényszerité Lónyayt, ki már 1869. augusztus 4-kén kijelenté, hogy »nem akar deficites miniszter lenni,« — akkor a pénzügyek élére állitott, egy bár nagytehetségü férfiut, de a pénzügyekben teljesen ujonczot: Kerkapolyt.

És mikor a közlekedési miniszterium már elkövette a legvégzetesebb hibákat, mikor ott már uralkodott az a Klikk, mely később Mihálikot (az egyetlen jóravaló szakférfit) kitúrta, mikor a vasuti botrányok már napirenden valának, akkor a közlekedési miniszterium élére állitá — Tisza Lajost.

*

Nem azt látjuk-e gróf Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt, hogy noha nem voltak nyilvánosak a bünök, de annál nagyobb lett a titkos romlottság, mely Buckle szerint a nyilvános bűnöknél sokkal veszedelmesebb! Mert a nyilvános bűnökhöz hozzá lehet férni, mig a titkos romlottság kibujik az igazság sujtó keze alól, s annál vakmerőbben üzi aljas játékait.

És ezen eredményekkel szemben elég politikai morál-e az, hogy gróf Andrássy Gyuláról semmiféle »gscheftet« nem lehet bebizonyitani? Ezen eredményekkel szemben elég mentség-e az, hogy gróf Andrássy Gyula, mikor egyszer valaki telkeket vétetett vele a sugáruton, s egyszerre csak kisült, hogy e telkek ára »fölment,« — keményen megdorgálta az illetőt? holott gróf Andrássy Gyula, a mennyiben hatalmánál fogva utját állhatta volna mások nyerészkedéseinek, és ezt nem tette, ezáltal a corruptiónak tudtán kivüli támasza lett. Menthet-e az valamely miniszterelnököt, kinek regimje alatt törvényes alakban kárositják az államot, hogy az ő jelleme a kaszinói gentlemanlike szabályai szerint kifogástalan? holott a számos vasuti concessiók közt véletlenül keresztül ment az első gácsországi vasut is, melynek kamatgarantiáját már többször emelte a törvényhozás, mert a vasutvonal még az üzleti kiadásokat sem hozza be; melynek speciális nagyszerü-

sége abban fekszik, hogy bizonyos pontok kedvéért serpentinekben halad a zempléni dombok közt, csupán azért, hogy véletlenül Velejtét, Terebest és Homonnát érinthesse.

*

És minél nagyobb gentlemannek kell elismernünk gróf Andrássy Gyulát a kaszinói gentlemanlike szabályai szerint, nem-e annyival inkább bámulnunk kell azt a fokát a mágnási könnyelmüségnek, ignorantiának és tudatlanságnak, melyek teljesen érzéketlenné, sőt lehet mondani cynikussá tették őt, a rémesen harapódzó corruptióval szemben? Nem voltak-e gróf Andrássynak »párthivei,« kiknek a koronázás idejében váltóadósságait kelle rendezni, s kik néhány év mulva grófi házat vittek, és birtokok tulajdonosai lettek concessiókból és syndicatusokból? — Nem ütött ez szeget gróf Andrássy Gyula fejébe, s nem tünt föl neki gyanusnak az az »ügyesség,« mely a kedvező viszonyokat ily kedvező eredménynyel tudja kihasználni?

Nem! — gróf Andrássy Gyula még dicsekedni is tudott azzal, hogy az ő kormányzata alatt mennyi derék magyar ember meggazdagszik. — És szerinte ez igy volt helyesen; — mert necsak a zsidók gazdagodjanak!

*

Gróf Andrássy Gyula négy évi miniszterelnöksége azt eredményezte, hogy a Deákpárt egy része corrumpáltatott, másik része compromittáltatott.

Négy év alatt az egész országban olyan chaosz támadt, mint a milyen a gróf Andrássy Gyula fejében uralkodott.

Valamint őt is a divat emelte fel, ugy ő is azáltal

csinált államférfiakat a »semmiből,« hogy divatba hozta őket.

Karonfogva sétálgatott velük a váczi utczán, együtt kucsirozott velük a városligetben, együtt sugdosott velük a kaszinóban, s nehány hónap mulva divatba jöttek, és aztán csakkamar miniszterekké lettek.

A carrièrenek ezen kivül más módjai is voltak.

Ha Andrássynak egyik vagy másik miniszterre pickje volt, szerette, ha előtte mokirozzák. — Igy lett kedvencze valaki, Horváth Boldizsár parodizálása által, — hasonlókép szeretett mulatni Gorove utánzásán, — s kiválókép élvezte ha Lónyayt gúnyolták előtte. Ilyen időtöltésekkel jobban szeretett foglalkozni, mint hallgatni tanácsosainak relatióit, vagy részt venni hosszas miniszteri tanácsokon. Ha szép idő volt, nem volt olyan nap, hogy órákig ne sétált, ne kocsikázott volna (ő maga hajtván lovait,) ott, a hol a legtöbb nép járt. Frizurája, mely typikussá lett, naponkint sok időt vett igénybe. E mellett nem volt, (és most sincs) olyan nap, melyben háromszor ne öltözött volna. Ő hozta divatba a »Franz Josef« kabátokat, mely több évig csaknem »deákpárti uniformis« lett. Mindezek apró, jelentéktelen vonások, de gróf Andrássy Gyula egyéniségében élesen kidomborodnak. — Mert ha kalkulust csinálunk abból az időből, melyet gróf Andrássy Gyula a kormányon eltöltött, ezen időnek legalább fele ezen apró és jelentéktelen vonások által absorbeáltatik. — A másik felén megosztozik az alvás, a táplálkozás, és az unalmas részletekkel való bibelődésnél az örökös ásitás. Tessék kiszámitani, mi marad az alkotásra, és a magasabb conceptiókra?

*

És mi maradt nekünk gróf Andrássy Gyula négy

évi kormányzatából? Maradtak a nagy »beruházások,« melyeknek kamatait nem tudjuk fizetni, éppen mint a gavallér, a kit szabókontója öl meg. Maradtak a nagy befektetések, melyek feküsznek életképtelenségüknek czifra ravatalán. Maradtak a vasutak, melyekre még egyszer annyit kellene költenünk, hogy az épitésüknél elkövetett közgazdasági botlásokat kiegyenlitsük, mint a menynyibe kerültek. Megmaradt a vámház, mely mellől hiányzanak a dockok és az entrepók. Megmaradt a sugárút, mely talán egy fél század mulva sem épül ki, s megmaradt az operaház alapja, mely ha csak úgy föl nem épül, mint Athene Amphion hárfájától, bajosan hallunk benne világhirű primadonnákat a mai generatióból. És megmaradt a deficit, megmaradtak az ázsiai állapotok. A complicált perrendtartás, melyet éppen mikor reformálni akarta, kivették a Horváth Boldizsár kezéből. Megmaradt a pártok zürzavara, megmaradtak a lejárt államférfiak és fölfujt nagyságok, megmaradtak a klikkek, melyek azért folytatnak Andrássy-politikát, mert csak igy folytathatják saját politikájukat; megmaradt az a nézet, hogy a kormányférfiak possibilitása vagy inpossibilitása nem saját tehetségeiktől, nem a parlament bizalmától függ, hanem függ az udvari kegytől; megmaradt az a gyakorlat, hogy a kormányokat nem a parlament többsége csinálja, hanem a kormány csinálja a parlamenti többséget; megmaradt az örökös válság, mely gazdasági és parlamenti életünket folyton fenyegeti, s mely végleges megoldásra nem juthat, mig Andrássy a legfőbb polczon uralkodik. Ezek maradtak nekünk gróf Andrássy Gyula miniszterelnöki müködéséből, melyet ő csak lépcsőnek tekintett a külügyminiszterséghez. És mikor külügyminiszter lett, prédául dobta Magyarországot egy csoportnak azon az áron, hogy az őt mint

külügyminisztert köteles támogatni feltétlenül. Ez a valóság. És ha már mint miniszterelnök inasainak tekintette minisztertársait, mennyivel inkább inasainak tekinté azokat külügyminiszteri magaslatáról? És ha már 1870-ben, még mint magyar miniszterelnök, oly bőkezű volt a közös kiadások iránt, hogy a magyar delegatióval 8 millióval szavaztatott meg többet, mint a mennyit az osztrák delegatió megajánlott: mennyivel indokoltabb, hogy mint külügyminiszter telhetetlen lett a követelésekben? Ha már mint magyar miniszterelnök annyira nem törődött Magyarország pénzügyi érdekeivel, hogy nyolcz milliót nagyuri elegantiával dobott ki, csakhogy lekenyerezze magának a katonai pártot, — mennyivel kevésbbé érezte szükségét tekintettel lenni a magyar pénzügyekre, külügyminiszteri magaslatán? És mig mindaddig, mig divat volt a magyar patriótát játszani, mely divat annál könnyebben assimilálhatta gróf Andrássy Gyulát, mert volt benne kétségtelenül némi fajösztön is, — később, mikor Bécsbe ment, s ott az ottani körök hangulata által assimiláltatott, valóságos idegesség fogta el, ha előtte Magyarország speciális érdekeiről beszéltek.« A mi azonban éppen nem azt jelenti, hogy Ausztria speciális érdekeiért lelkesült. Nem! — Gróf Andrássy előtt csak a »monarchia« lebegett, de hogyan? — Úgy, hogy mig a monarchia eszméjét tűzte ki czéljául, ugyanakkor egyforma csapást mért Ausztriára és Magyarországra is. — Nos! — és e kettő nélkül, hol van hát a monarchia?

*

Ebből látszik, hogy Andrássy előtt a monarchia eszméje sem volt politikai valóság, hanem épp oly »diplomatiai ábránd«, mint a hadsereg poli-

tikusai előtt a »katonai becsület«. És ha már maga a diplomatiai ábránd politikája elég veszedelmes, mennyivel végzetesebbnek kellett lenni annak a politikának, mely egy diplomatiai ábránd, és az egyoldalu »katonai becsület« szövetségéből származott! — Ez a politika lett az Andrássy külpolitikája! — S ezzel a politikával jutottunk oda, hogy a monarchiának nyugatra nincs nyugta, keletre nincs kelete!

*

Hol vannak hát, gróf Andrássy Gyula miniszterelnökségi korszakában ama providentiális vonások, melyeket benne föltételezett a nemzet, s melyekért ő benne öszpontositá minden reményeit? kiegyenlítheti-e gróf Andrássy Gyula miniszterelnöki botlásait, mulasztásait, és hallatlan könnyelműségeit az, hogy mint »czeremónien meister« páratlanúl állt, s hogy soiréi, ebédjei és theaestélyei a politikusok vágyainak Mekkáját képezék? Kiegyenlitheti-e az, hogy személyes szeretetreméltósága, a hatalom nymbusával övezve, közbámulat tárgyává lett, és az általános politikai érzékiség pillangói úgy rajongták körül, mint lángot, melynek fénye vonja őket, tüze pedig elperzseli szárnyaikat? Kiegyenlitheti-e az, hogy a mily geniális volt, ha »beszélni« kellett, oly nagy hibákat követett el minden tetteiben, és hogy a mily eszme-szegény volt gróf Andrássy Gyula a mélyebb államférfiui conceptiókban, oly kifogyhatatlan volt a »sinecurák« creálásában, s annyi hivatalt tudott teremteni, a hány emberre szüksége volt? Kiegyenlitheti-e az, hogy időnkint fényes diadalokat aratott a balközépen és szélsőbalon, mely pártok tudvalevőleg a komoly politikai conceptiók dolgában még eszme-szegényebbek valának mint ő, s a balközépnek actiója csak személyes

aspirátiók furfangjain alapulván, gróf Andrássy természetes érzékkel birt a »furfangok utógondolatait« kiérezni, s szellemdús sarcasmusával, s szikrázó ötleteivel azokat időnkint leálczázni? Kiegyenlitheti-e az, hogy minden életbevágó fontos politikai kérdést diplomatiai uton intézett el, a mennyiben vagy kikerülte, vagy elhalasztotta, s ez által minél kevesebb ódiumot vett magára, annál nagyobb bajokat hagyva azonban maga után? Kiegyenlitheti-e az, hogy a mennyire tudta tétlenségre kárhoztatni a komoly politikai tehetségeket, annyira tudott tért nyitni a szellemdús irók tevékenységének, s a rendelkezési alap évekig nem szolgált egyébre, mint reklamgyártásokra, gróf Andrássy Gyula államférfiui nagyságát illetőleg? Kiegyenlitheti-e az, hogy gróf Andrássy Gyula páratlan ügyességgel tudta félhivatalos irói által lejárni ellenfeleit; ki tudta huzni a »Magyar Ujság« legharapósabb fogát, — el tudta hóditani a »Hon« espritjét, sőt módot tudott találni arra is, hogy Csernátonynak 1849-ben szenvedett kárait megtéritse?« Kiegyenliti-e az, hogy gróf Andrássy Gyula maga belátta, s nem titkolta, hogy nem miniszterelnöknek született, de ugyanakkor nem látta be, hogy a ki miniszterelnöknek nem született, az jó külügyminiszter sem lehet, mert a külügyminiszternek nem szabad kevesebbet tudnia, mint a mennyit egy miniszterelnöknek tudnia kell, s a ki saját hazájának érdekeit sem ismeri, az még kevésbbé ismerheti Európa érdekeit? Kiegyenlitheti-e az, hogy gróf Andrássy Gyula nem tehet arról hogy őt minden hibái, mulasztásai, és hallatlan könnyelmüségei daczára még jobban bálványozta a nemzet, s mikor már lett volna idő és alkalom, hogy kritika alá vegye, akkor még jobban kényeztette? Nem

egyenlitheti ki! — Mert az nem »providentiális férfiaknál,« hanem csak közönséges szerencsevadászoknál jöhet tekintetbe, hogy nem tehetnek róla, ha a nemzet vaksága és gyöngeségei következtében hatalmuk és népszerüségük azon arányban növekszik, a milyen arányban sülyed a nemzet, és romlanak az ország viszonyai; és nem lehet azt mondani, hogy igy gróf Andrássy Gyula sem tehet arról, hogy mikor a nemzet észrevette a bajokat, melyeket Andrássy okozott a belpolitikában, akkor a nemzet még mindig Andrássyban bizott, hogy e bajokat jóvá fogja tehetni külpolitikával!

*

Ilyen mentségre gróf Andrássy Gyula, ha csak le nem mond a providentiális igényekről, a történelem itélőszéke előtt számot nem tarthat. Ez legfölebb csak Tisza Kálmántól különbözteti meg őt, a ki ugyanis úgy kezdte a politikai pályát, mint III-ik Richárd; egy monologban eltökélvén magát mindarra, a mit tenni szándékozik.

Az, hogy gróf Andrássy Gyula bona fide »esetről-esetre« haladt, s jelszava az volt: »keine Dummheiten machen!« melyet úgy értett, hogy sohasem szabad olyat tennie, a mi gyengithetné positióját; hogy azt hitte, elég ha ő uralkodik, hogy jó vége legyen mindennek, s hogy hagyományos szerencséjében bizva, meg volt győződve, hogy az ő kezében az aludt tej is elsül: még, ha igaz is az, hogy minden nemzet olyan kormányt érdemel, a milyen kormánya van, — gróf Andrássy Gyulát még sem mentheti! Mert mit mondanánk az olyan nevelőről, a ki — azon elvből indulva ki, hogy a növendékre a nevelőnek csak akkor van hatása, ha általa szerettetik, — azzal kezdené,

hogy növendékének pajtásává sülyedne, és együtt követné el vele a vásott csinyeket. Szó sincs róla, hogy az ilyen nevelő elérné czélját, mert növendéke nemcsak szeretné, de rajongana utána. Csakhogy egy okos apa az ilyen nevelőt kidobja a házból. És Andrássy Gyula, a providentiális férfiu, ilyen nevelője volt a nemzetnek, ilyen uton tudta lekötni rajongását. A politikai dorbézolások pedig oda juttaták a nemzetet, hogy most a kül- és belbonyodalmak egyszerre szakadnak a fejére. És most úgy vagyunk az Andrássy korszak bajaival, mint az aszkórral, melyet Machiavelli szerint eleinte könnyű gyógyítani, de nehéz felismerni, később pedig könnyű felismerni, de már akkor nagyon nehéz gyógyitani.

*

Azok közt, a kik az Andrássy korszak alatt az Andrássy-politika birálatával foglalkoztak, Asbóth Jánosé az érdem, hogy mikor még azok is, a kik már sejtették az Andrássy politika ürességét, s látván a multban okozott károkat, és ismerve Andrássy egyéniségét, nem hitték már, hogy e károkat Andrássy helyrehozhatja valaha, csak hirlapokban intéztek ellene oldaltámadásokat: nyiltan és egészben támadta meg Andrássy politikáját, és minden bajt, mely a nemzet életszerveit sorvasztja, egyenesen neki tulajdonitott. Asbóthnak e föllépése még 1875-ben »merényletnek« látszott, mert a nemzet, noha főfájásról már panaszkodott, még mindig tele volt az Andrássy divat mámorával. Asbóth föllépésének csak »hatása« volt, de egyelőre sikere nem. Innen kezdve azonban Andrássy a komolyabb gondolkozók közt folyton tért és hiveket veszitett, folyton gyarapodott az ellene tömörülő ellenzék, és Asbóth felfogását teljesen igazolták a későbbi események.

Igaznak bizonyult, hogy:
a politikai becsületesség dolgában Andrássy vezette azt az ijesztő erkölcsi romlást, mely Magyarországon kormányzata alatt oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor oly tiszta magyar becsületet. Ha asszonyias hiúság, képességén túlmenő hatalmi vágy és az ebből folyó féltékeny üldözése minden lehető vagy képzelt vetélytársának és leszorítása minden önálló tehetségnek nagy szerepet is játszott motivumaiban, és politikájának sajnos eredményeiben: szeretjük hinni, hogy Magyarország érdekeit igyekezett előmozditani, szeretjük hinni, hogy ambitióját is ez által vélte legjobban szolgálhatni. Hogy ez jóakarata mellett sem sikerült, hogy ellenkezőleg a magyar érdekeket minden téren romlásnak és bukásnak vezette, az, ha nem is védhető, de talán megbocsátható. De sem nem védhető, sem soha meg nem bocsájtható amaz erkölcsi romlás, melyet rendszere a politikai téren inaugurált, s mely csakhamar utat tört magának a társadalmi térre is.

Igaz, hogy a liberalismus és corruptió közt mindig van valami causalis nexus. A hol a kormányzat abstract elveknek, ideolog theoremáknak és szoba-tudós doctrináknak feláldozza az államérdek követelményeit, a hatályos igazgatás feltételeit, a végrehajtó hatalom nélkülözhetlen eszközeit, de az államgépezetet mégis együtt és rendes működésben akarja tartani, az államot a veszélyes tanok, a particuláris érdekek és a centrifugális törekvések ellen mégis meg akarja védeni: ott, a midőn magát nem annyira általán a polgárok, mint inkább befolyásos egyesek és szájas kortesek kegyelmére bizta, kénytelen lesz ezeket nyilt vagy hallgatag alku útján megnyerni, ahol pedig megnyert egyet, ottan keletkezik helyébe, okúlva és tanúlva a példán, tíz másik, a ki csak azért opponál és fenyegetőzik, hogy

magát megvásároltassa. Igy a szükség csakhamar törvényt ront, és „hilft was helfen kann". Igy inauguráltatott Francziaországban az orleanisták alatt a liberalismussal együtt a corruptió. Ez úton halad Amerikában a corruptió gőzerővel.

Ha már most valahol oly sok az államellenes törekvés mint nálunk, és a liberális kormány még gyarló és ügyetlen is, és mégis a választók többségének támaszára szorúl, akkor természetes:

hogy Ludasira bizatik a sajtó vezetése, illetőleg corrumpálása;

hogy nagy és befolyásos családok tönkrement, élhetetlen vagy korhely tagjai, parlamenti nagyságok dittó rokonai és sógorai, nemkülönben egyes „veszedelmes emberek" oly hivatalokba tétetnek, melyekre képtelenek és esetleg uradalmi tiszttartóságokba is, a hol magukat rangirozhatják;

hogy az állami bérletekkel történik korteskedés;

hogy ilyen és hasonló módokon vásároltatnak nemzetiségi kétes hivek;

hogy a választási vesztegetésekre szolgáló pénzgyűjtések élére egész cynismussal maga a kormány áll; hogy a vesztegetés lesz »alkotmányos kiadássá« és egyes képviselők részéről plane dicsekvés tárgyává;

hogy a képviselői állás lesz »geschäft«-té és igérvénynyé;

hogy a spiczliskedés organisáltatik nem az államveszélyes törekvések, hanem a gyanús párthivek ellenőrzésére;

hogy Ráday Gedeon gróf, az egyetlen ember, a kiről mondhatni, hogy az Andrássy-rendszer alatt feladatát komolyan vette és annak komolyan megfelelt, kegyvesztetté lesz, mikor a tolvajokat nagyon is »tapintatlanul« üldözi;

hogy ha szegény zsidó váltót hamisit, becsukják, de ha gavalléremberr, nagy úr és képviselő teszi, eltusolják, mintha csak duellumról volna szó;

hogy egyes vasútaknál milliók eltűnnek, vizsgálat rendeltetik, de bűnösnek senki sem találtatik, és a contót fizeti az ország;

összevissza pedig ennek az a neve, hogy parlamenti kormányzat és felelős miniszterium. Eredménye pedig az, hogy az erkölcsi hit meginog, a becsületesség eldől, a külső siker lesz a tromf, a lopás és a kamisitás entrét nyer a társaságban, becsületesnek lenni feleslegessé lesz, a nemesebb ambitió kihal, ki az áldozni tudó hazafiérzés, kezdődik az anyagi javak és a szennyes élvek hajhászata, romlik a nemzedék és bomlik az ország.

*Mert az nem igaz, hogy becsületesnek csak látszani kell. Nem igaz az, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak. Nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak puszta szó, hanem igenis az országok talpköve, mely ha elvész, »Róma ledől s rabigába görbed.«**)

*

Tehát, nemde jó lélekkel kimondhatjuk, hogy a fölsorolt eredmények alapján, gróf Andrássy Gyula miniszterelnöki korszakában, az eddig keresett providentiális vonásokat még mindig nem találjuk!

És ez annyival inkább aggasztó jelenség, mert gróf Andrássy Gyula miniszterelnöki korszakában már semmi sem állt utjában annak, hogy gróf Andrássy Gyula azt tette legyen, a mit akart és jónak látott: de miután van még egy szerepkör, melyben még eddig nem vizsgáltuk

---

*) Asbóth János »Magyar conservatió politika.«

gróf Andrássy Gyula államférfiui működését, bármenynyire aggódjunk is a felett, hogy az eddig keresett providentiális vonásokat abban sem fogjuk megtalálni, végleges itéletet addig mégsem mondhatunk, mig csak az utolsó stadium utolsó pontjához, gróf Andrássy Gyula külügyminiszterségének látható eredményeihez el nem jutottunk.

Nézzük tehát a miniszterelnöki pillangót, hogyan változik vissza hernyóvá, mely először is, lerágja Beust koszorúinak leveleit; aztán hogyan fonja magát saját maga szőtte diplomatikus száláinak burkába, s abból hogyan kél ki ujra mint külügyminiszteri pillangó, s nézzük: vajjon nem változnak-e át szárnyainak szinei? — s nem lesz-e a fehér veres zöld pillangóból lassanként feketesárga lepke?

Bismarck barátja.

Amily csodálatos és természetellenes volna, ha igaz lenne az, hogy Bismarck herczeg, a ki a Nagy Frigyes tanitmánya, »barátja« lehetne valakinek: szintoly csodálatos és természetellenes lett volna Bismarck herczeg részéről az, ha ő gróf Andrássy Gyulát »barátjául« megnyerni elmulasztja vala.

Mert gróf Andrássy Gyulát az isten is »Bismarck barátjának« teremtette, s ezt Bismarck herczeg, a ki még eddig mindenkor megtalálta czéljaihoz a legalkalmasabb eszközöket, már idejekorán ne vette volna észre?

Ő, a ki csakugyan providentiális ember, kinek emberismerete, kiben a viszonyok tiszta látása szinte látnoki; ő, a ki már 1854-ben megmondta III-ik Napóleonról (ki saját magának volt külügyminisztere, mikor még egész Európa félt tőle — s bámulta őt), hogy »ostoba és érzelgő;« megmondta, hogy III-ik Napóleon sokkal jobb szivű, mint közönségesen hiszik, és sokkal kevésbbé okos, mint a milyennek tartják; ő ki Napoleon tudományára nem adott sokat, s különösen a földrajzban tartotta őt gyöngének, ismereteiről pedig azt mondta, hogy azokkal Napóleon Németországban még a referendáriusi vizsgát sem állotta volna ki: tehát ő ne tudta volna már 1867-ben gróf An-

drássy Gyuláról, ki daczára hagyományos szerencséjének, mégis valamivel kevesebb egyéni sikert tudott elérni, mint III-ik Napóleon, hogy hiu és ambitiozus? ne tudta volna, hogy gróf Andrássy Gyula tudományára nem lehet sokat adni, s hogy nemcsak a földrajzban, hanem minden más tudományban nagyon gyönge? hogy ismeretei olyanok, hogy azokkal Németországban még a »referendáriusi vizsgát sem állhatta volna ki?« S ne tudta volna, hogy mig III-ik Napóleonnak csak arról nem volt fogalma, hogy mint állanak a dolgok Németországban, Andrássynak, mikor Magyarország miniszterelnöke volt, még arról sem volt fogalma, hogy mint állanak a dolgok — Magyarországon?

*

Mindezeket ne tudta volna Bismarck herczeg már 1867-ben gróf Andrássy Gyuláról? holott Magyarországon már 1861-ben semmisem történhetett, a miről Bismarck herczegnek biztos tudomása ne lett volna. Ne tudta volna ő, kinek figyelme odáig kiterjedt, hogy az 1866-ki háború után (azon elaborátumból, melynek alapján Smolka védelmezte a Reichsrathban a magyar követeléseket,) annyira tájékozva volt Magyarország közjogáról, hogy mikor a berlini osztrák nagy követ egyszer azt emlitette előtte, hogy Ausztria nem teljesitheti Magyarország követeléseit, úgy lefőzte az osztrák nagykövetet a magyar közjoggal, mint Lustkandelt Deák Ferencz? — Ne tudta volna ő, kinek figyelme odáig kiterjedt, hogy mikor később Kállay Béni belgrádi consul volt, s a belgrádi német consullal »nem hivatalos« conversatióba ereszkedvén, tárgyalta Európa nemzetiségi kérdését, s csak odavetve megjegyzé, hogy Ausztria német tartományai a német egység

vonzása alatt állanak, — másnap Kállay magától Bismarcktól kapott egy »nem hivatalos« sürgönyt, melyben Bismarck herczeg arról biztositja Kállayt, hogy Németország az osztrák tartományokra nem aspirál?

*

És ha Bismarck herczeg mindezeket tudta, ne tudta volna azt, hogy gróf Andrássy Gyula már 1867-ben a külügyminiszterségre vágyik? — s ezt tudván, ne tudta volna azt is, hogy neki Ausztriában éppen olyan külügyminiszterre van szüksége, mint gróf Andrássy Gyula? Föltevésnek is nevetséges!

És teljesen igaza van Pulszky Ferencznek, a ki ezeket irja: »Bismarck, a nagy diplomatákban gazdag századnak e legravaszabb államférfia, meggyőződve egy végleges franczia háboru kikerülhetlenségéről, szükségesnek látta a francziák lehető szövetségeseit, az osztrák-magyar monarchiát s az orosz császárságot oly kalandokba bonyolitani, melyek által képtelenekké váljanak a francziát megsegiteni, midőn a nagy háboru csakugyan megkezdődik. Bismarck tehát helyeselte s elősegitette Oroszország délszláv terveit, a török háborut s a felosztást. — Erre azonban meg kellett szerezni az osztrák-magyar monarchia beleegyezését, hozzájárulását, szóval a három császárszövetséget. — Ilyenek létrohozására nélkülözhetlen volt egy magyar külügyminiszter, kinek eljárása nem gerjeszt gyanut, s kinek személye megnyugtatja honfitársait. Ugyanezért a tábornokpárt, Oroszország s Bismarck egyaránt Andrássyra vetették szemöket, ez volt minden tekintetben a legalkalmatosabb eszköz: mert csalni nem tud s nem csalhatatlan. A porosz cancellár, akkor Európa leghiresebb férfia, nyiltan kijelentette, hogy

az osztrák államférfiak közül csak ez egyben bizhatik meg; mindaddig, mig ő áll a kormány élén, biztositva van e két császárság közt a béke és szivélyes egyetértés. A magyar államférfi természetesen büszke volt e bókra.«

*

Nem csoda tehát, ha gróf Andrássy Gyula, ki előtt elejétől fogva a Ballplatzi palota lebegett, eleinte mint miniszterelnök azért nem törődött Magyarország belügyeivel, mert nem értett a kormányzáshoz; később pedig azért nem törődött azokkal, mert külügyminiszteri possibilitását Bismarck kaczér pillantásai által mindinkább növekedni érezvén, már szinte méltóságán alulinak tartá, hogy ő, kinek európai szerepre kell készülnie, Magyarország kormányzatára sok időt vesztegessen.

Nem csoda, ha miniszterelnökségének utolsó évében már egészen beleesett a külügyminiszteri betegségbe, s mint a zord északi égalj bérczén a fenyő, úgy ábrándozott ő is a dicsőség forró, és gazdag déli égövének külügyminiszteri pálmájáról.

És valamint ő mint miniszterelnök, nem birt érzékkel a miniszterelnöki hivatás és feladat iránt, úgy a külügyminiszteri hatalom után is, nem vele járó missióért, hanem a vele járó rangért és hatalomért sóvárgott.

A miniszterelnöki hivatal unottá, egyhanguvá lett előtte. Egyik nap úgy folyt le, mint a másik. Kisszerű parlamenti interpellátiók, melyekre mégis válaszolni kell, hosszu és sok száz paragrafusokból álló törvényjavaslatok, melyeket ha csinálni nem is, de végig hallgatni kell, hosszu ministeri tanácsok, melyek csupa részletekkel bibelődnek, unalmas klubtanácskozmányok, a balközép és szélsőbal örökös egyforma és üres fecsegé-

sei, folytonos érintkezés »mindenféle« emberekkel, örökös veszekedés, és örökös hivatal vagy protectió kérés, — ezek valának miniszterelnökségének általa felfogott teendői, melyek utóvégre csömörletessé tették előtte a magyar miniszterelnöki hatáskört, melynek ránézve csak egy kellemes oldala volt, hogy mint magyar miniszterelnök, a külügyi kérdésekbe beleavatkozhatott, — de csakhogy ezek a beavatkozások is csak eleinte elégitették ki, utóbb keserű indignatiót keltettek benne a miatt, hogy ő, ki a külügyek vezetésére van hivatva, azokba csak — beleavatkozhatik!

*

És gróf Andrássy Gyula előtt, az általa így érzett miniszterelnöki teendőkkel szemben, hogyan állott a külügyminiszteri hatáskör?

Először is mint első hivatal a monarchiában. A »birodalom külügyminisztere, és a császári ház cancellárja« — mennyivel másképen hangzik az, mint »Magyarország miniszterelnöke!« Másodszor az állandó udvari légkör. Folytonos érintkezés a császárral és a királylyal. És igy tovább. A külügyminiszter élete folytonos ünnep és ünnepeltetés. A közönséges halandók nem is hiszik őt magukhoz hasonlóknak. A mi egy külügyminiszter hatáskörébe tartozik, az mind idegfeszitő, érdekes. Az udvarok titkai mind föltárulnak előtte. A nagykövetek mind csupa szellemdús aristocraták, a kik a legkomolyabb tárgyakba is tudnak valami pikánst vegyiteni, s részletekkel sohasem fárasztják a külügyminisztert. A rendjelek zápor módjára hullanak a külügyminiszterre, különösen olyanra, a kinek egy rendjellel be lehet fogni a szemét. Napirenden vannak a császári találkozások, s ilyenkor a külügyminiszter csaknem olyan figyelemben részesül, mint maga az uralkodó. És

mi a külügyminiszter felelőssége? — Az, hogy minél kevesebbet áruljon el a valóságból. Ha valamely kérdésben sarokba szoritják, segit rajta egy geniális ötlet, melyet magyarázhat mindenki tetszése szerint. És soha semmiben nem kénytelen érintkezni a profán tömeggel, mely nem tudja az etiquettet, és mégis tudni akar mindent. Egy diplomatának mindenre van felelete. Ha valamit, a mi szükséges volna, nem tett, azt mondhatja: nem tehette. Ha valami szükségtelent tett, azt mondja: tennie kellett. Ha szükséges háborút elmulaszt, azt mondhatja: nem volt rá alkalmas a helyzet; ha szükségtelen háborúba rohan: azt mondhatja: »a rómaiak Görögországban viseltek háborút (melyet pedig elkerülhettek volna) Fülöppel, nehogy Itáliában kelljen Fülöppel verekedniök.« A külügyminiszterek és diplomaták rejtelmes mondásaiból egy egész repertórium van, s abból minden alkalomhoz találhat egy-egy szellemdús frázist minden megszorult diplomata és külügyminiszter. És minél kevesebbet mond, annál nagyobb diplomatának látszik. S ugyanakkor bizalmas emberei által olyan hazugságokat hiresztelhet, a mi neki tetszik, mert nincs eset, hogy rajta kapják. És miután a külügyminiszternek annál nagyobb tekintélye van, minél több szuronyra támaszkodhatik, tehát az országnak kötelessége minél több szuronyt tartani, hogy a külügyminiszternek tekintélye legyen. Az ország köteles mindenben szót fogadni a külügyminiszternek, a külügyminiszter pedig nem tartozik tekintettel lenni az ország érdekeire. Mert ha a külügyminiszter szerencsés politikát folytat, akkor az ország a ráforditott áldozatokat kamatostól kapja vissza. És vajjon egy szerencsés ember, egy »providentiális férfiu« csinálhat-e, habár mint külügyminiszter is, szerencsétlen politikát?

*

Gróf Andrássy Gyuláról, egyéniségét, és szereplésének előzményeit ismerve, föl lehet tenni, hogy ő csakis a könnyű, a kellemes oldaláról fogta föl a külügyminiszterséget, — s azért sovárgott utána, mert előtte a diplomatia a legmagasabb sport alakjában állt, — és diplomatiai tapasztalataiból nem nyert más benyomást, mint azt, hogy a diplomatia — játék..

S mint az, a ki a sakkjáték huzásait megtanulván, azt hiszi, hogy már sakkozni tud, Andrássy is, megtanulván a diplomatia szabályait és külsőségeit, megtanulván a diplomatiai nyelvet, és etiquetteket, azt képzelte magáról, hogy bevégzett diplomata, a ki bátran veheti kezébe egy birodalom sorsát, s minden gond nélkül elfogadhatja Bismarck, barátságát.

És gróf Andrássy Gyula előtt nemcsak akkor, mikor már külügyminiszterré lett, hanem már akkor mikor még csak miniszterelnök volt, Magyarország nem czél, hanem csak eszköz gyanánt lebegett.

És meg kell vallani, hogy Magyarország pompás eszköz volt. Mig Andrássy külügyminiszter nem lett, és soká még azután is, mindig úgy állt Andrássy mögött minden külügyi kérdésben mint egy ember. Mindenkinek tudnia kellett, hogy Ausztriában Andrássy nélkűl külpolitikát csinálni nem lehet, a mi azt jelenté, hogy Ausztriában Magyarország nélkül nem lehet külpolitikát csinálni. S ez a körülmény volt a döntő ok, hogy mikor arra került a sor, hogy külpolitikát csináljanak Magyarország nélkűl, akkor előállt annak szüksége, hogy a külpolitikát Andrássyval kell csinálni.

*

Hogy ezt az első pillanatban nem adták gróf Andrássy Gyula tudtára, s hogy gróf Andrássy Gyula nem azon az áron kapta meg a külügyminiszterséget, hogy

neki Magyarország nélkül, utóbb Magyarország ellen kell külpolitikát csinálni: ez nagyon természetes.

De erre nem is volt szükség.

Gróf Andrássy egyéniségében meg volt arra a garantia, hogy ha kell, mind a kettőt meg fogja cselekedni. Csak az legyen a taktika vele szemben, hogy először éreztessék vele, hogy nem az történik, a mit ő akar; másodszor pedig hitessék el vele, hogy az történik, a mit ő akar.

*

És e czélra nem is kellett föltalálni, csak szabad folyást kellett adni ama »ellentétes áramlatoknak«, melyekkel »köztudomás« szerint (ez alatt mindig az Andrássy félhivatalos sajtóját kell érteni) Andrássynak küzdenie kellett.

Ezeket az ellentétes áramlatokat gróf Andrássy Gyula már magyar miniszterelnök korában érezheté. Ama udvari hatalmasságok, a kik gróf Andrássy Gyula simulékonyságát és assimilálhatóságát nem ismerték, gyanús szemekkel nézték azt a ragaszkodást, melylyel egész Magyarország kisérte és támogatá gróf Andrássy Gyulát Bécs felé; s nem képzelték el, hogy e ragaszkodás nem teszi elfogulttá Andrássyt a magyar szempontok iránt, melyeket, ha külügyminiszterré lesz, talán érvényesiteni fog. De mennyire meg voltak lepetve eme udvari hatalmasságok, mikor egyszerre csak azon vették magukat észre, hogy Beust ellen, gróf Andrássy Gyula érdekében, nemcsak a német, hanem az orosz befolyás is intriguál!

Ez a körülmény ha nem is fegyverezte le az első pillanatban eme udvari hatalmasságokat gróf Andrássy Gyula irányában, ha nem is eredményezte azt, hogy gróf Andrássy Gyulát rögtön a maguk emberének

tekintsék: ámde elérte azt, hogy ama körök nem léptek nyilt actióba gróf Andrássy Gyula külügyminiszteri aspirátiói ellen, hanem várakozó állást foglaltak el.

*

Most még csak néhány előzményt kell tudnunk, hogy teljesen tájékozva legyünk ama rúgókról, melyeknek müködése a budai Pallavicini palotából a bécsi Ball-Platzra emelte Andrássyt, s hogy valamint eddig már egészen tisztában vagyunk Andrássy gróf miniszterelnöki politikája felől, ugy legyünk tisztában későbbi külügyminiszteri müködését illetőleg is.

Gróf Andrássy Gyula, mint miniszterelnök, törvényadta hatalmánál fogva folytonosan beleavatkozott a külügyek vezetésébe, és hogy ellenőrizhessen mindent, tudni akart mindent. És miután ő akart külügyminiszter lenni, természetes, hogy a gróf Beust külpolitikájával nem lehetett megelégedve, és igy a gróf Andrássy Gyula félhivatalos sajtója éveken át nem tett egyebet, mint folyvást Beustot kritizálta, és szitotta ellene az elégülettlenséget úgy Magyarországon mint Ausztriában.

Beustnak azon kivül, hogy nem volt erős positiója sem az udvarnál, sem a parlamentekben, mert nem volt sem osztrák, sem magyar, volt még egy gyönge oldala is. Az, hogy hires volt adósságairól, és pazar életéről. És minél jobban ingadozott politikája, azon hullámzásnál fogva, mely az udvar különféle elemeinek túlsulyra vergődött nézeteiből időnkint előállt, oly mértékben erősitette a gyanút, hogy a külállamok diplomatiájának zsoldjában áll. E gyanu nem volt igazolt, deterjedt.

Kállay Béni mint belgrádi főconsul sokkal több jelentést tett Andrássy Gyulának, a magyar miniszterelnöknek, mint gróf Beustnak a külügyminiszternek, s

Andrássy sokszor informálta a királyt a délszláv viszonyokra nézve olyan szempontokból, melyeket gróf Beust másként adott elő. Beustnak türnie kellett ezt, mert ha a cabinet-kérdést fölállitja vala, tudnia kellett, hogy azon támogatásnál fogva, melyben Andrássy Magyarország részéről részesül, nem Andrássy bukik, hanem ő.

Ausztria külpolitikájának mindig az volt a fátuma, hogy nem egy czélja, nem egy iránya volt, hanem mindig több. A helyzet kényszerüségeinél fogva okvetlenül kellett, hogy érdekelve legyen a keleti kérdésben; másrészt a »német császári« traditiók még mindig nem enyésztek el annyira, hogy egy, a Poroszországnak adandó revanche eszméje sokszor még nappal is ne kisértett légyen.

Gróf Beust, mint Bismarck versenytársa, ez utóbbi felé hajlott. Gróf Andrássy Gyula, mint Beust versenytársa, akkor is perhorrescálta volna e politikát, ha magyar szempontból nem látta volna azt veszélyesnek Magyarországra nézve. Mert bármennyire eltért is a gyakorlatban gróf Andrássy Gyula attól az alapeszmétől, mely a kiegyezésben rejlett, mely alapeszme a szlavismus elleni önvédelem volt, azt »elméletben« talán még akkor sem adta fel, mikor már a három császár-szövetségbe vitte bele a monarchiát. S épen ebből a szempontból végzetes lehetett volna Magyarországra nézve, akár egy győzelem a porosz felett, akár egy uj vereség a porosztól. Mert az előbbi azonnal megsemmisíti Magyarország döntő befolyását a külpolitikára; az utóbbi pedig felbontván a monarchiát, épp úgy lehetetlenné teszi, mint az előbbi azt, hogy gróf Andrássy Gyula valaha a monarchia külügyministere lehessen!

*

És mikor Beust Bécsben a délnémet lövész-ünnepélyt, s a poroszok által detronizált hannoveri ház ünnepeltetését rendezé, egész Magyarország fölzúdult ellene. E fölháborodás még inkább erősité gróf Andrássy positióját fölfelé, s ugyanakkor több jelből már érezni kezdé Bismarck kaczérkodásait is.

Ezek voltak a főrugók, melyek később arra birták Andrássyt, hogy — folyvást a külügyminiszteri positió lebegvén szeme előtt — a porosz franczia háború kitörésekor arra határozta el magát — 48 órai gondolkozás után — *Hietzingben* hogy a *semlegesség mellett nyilatkozzék*.

Gróf Andrássy Gyulának ezen elhatározása akkor végtelen szerencsének látszott a monarchiára. — Mert az a váratlan és páratlan diadal, melyet a német fegyverek a francziákon arattak, a legnagyobb veszély alakjában tüntetik vala föl azt a politikát, ha mi akkor a francziákkal szövetséget kötünk, s actióba lépünk.

Az persze elmosódott akkor mindenki előtt, hogy ha Ausztria akkor actióba lép Poroszország ellen, akkor Bajorország, Baden, Württenberg vagy semleges marad, vagy Ausztriához csatlakozik. Elmosódott mindenki előtt, hogy az esetben Poroszország nem vetheti egész hadi erejét a Rajnára, s megoszolván, nem bizonyos, hogy megveri-e a franczia sereget, melyen igy is mindig csak a túlnyomó erő által győzedelmeskedhetett. Elmosódott mindenki előtt, hogy noha fenn forgott az orosz interventió is, és látni való volt, hogy beavatkozás esetén háborunknak kellene lenni Oroszországgal is, ámde e háborúban szövetségesül nyerhettük volna a törököt és az angolt. Elmosódott mindenki előtt, hogy mikor a porosz-franczia háború kitörvén, monarchiánk sem az angollal, sem a törökkel nem volt tisztában egy

együttes actió iránt Oroszország ellen, hogy ez nagy részben annak a személyes rivalitásnak volt köszönhető, melylyel Andrássy minden kezdeményezésben akadályozni és compromittálni igyekezett Beustot. Elmosódott mindenki előtt, hogy gróf Andrássy Gyula hietzingi elhatározása, ha valamennyire hatással is volt arra a helyzetnek több oly objectiv momentuma, mely a monarchia szempontjából merész koczkázatnak, Magyarország szempontjából pedig veszélyesnek tüntette föl a beavatkozást, nagyobb részében a külügyminiszteri ambitiónak személyes momentumain alapult, s egészen gróf Andrássy egyéniségének bélyegét viseli magán. Mert valamint az udvar, ugy maga gróf Andrássy sem volt tisztában egészen a hietzingi elhatározásig, hogy semleges maradjon-e Ausztria, vagy actióba lépjen? maga Andrássy sem volt tisztában, hogy a Napoleonnak tett igéretek (Suezben és Salzburgban), beváltassanak-e, vagy meg ne tartassanak? és mikor az elhatározás percze elérkezett, s Andrássy, ki addig mindig és mindenkor beleavatkozott a külpolitikába, megkérdeztetett, hogy mit tanácsol, és Andrássy elvonult Hietzingbe, hogy a kérdés fölött gondolkodjék: senki sem tudta, hogy mit fog határozni? mert az előzmények nem engedtek következtetést húzni Andrássy külpolitikai intentióra és terveire, miután azok nem léteztek. És mikor gróf Andrássy Gyula a nagy elhatározás fölött gondolkozott, világos volt előtte két eshetőség. Egyik az, hogy ha beavatkozunk és győzünk, Beusté a diadal. Ha nem győzünk, Andrássyra hull vissza a nemezis. Világos volt előtte, hogy bármennyire rokonszenvezett a magyar nemzet a francziával, politikai szempontból irtózott a porosz elleni

háborútól, mert tudta, hogy valamint alkotmányát a poroszok 66-ki győzelmének köszönheti, ugy azt egy esetleges porosz vereség által, melyhez maga is hozzájárul, bizton koczkára teszi. Ez az érzés nem csupán a Deákpártban uralkodott, hanem sokkal inkább a balközépben és a szélső balban. Ezek a szó szoros értelmében hazaárulást láttak abban, ha monarchiánk a franczia caesarismust segiti csupa revanche politikából. Az egyedüli »Reform« agitált csak a háború mellett, s az a nevezetes, hogy ebbe akkor csupa olyan iró irt, a kik Andrássy emberei valának. Ebben dühöngött a németek ellen Salamon Ferencz is, a hivatalos lap szerkesztője, ki egy, a megelőzött évben megjelent, s neki tulajdonitott röpiratában (»Magyarország 1849-ben és 1866 után«) a sorok közt azzal gyanusitá az ellenzéki sajtó német barátságát, hogy abban része van a porosz talléroknak. Andrássynak látnia kellett, hogy ha ő a háború mellett nyilatkozik, akkor elveszti Magyarország támogatását, mely pedig Bécs felé egyedüli hatalmas fegyvere volt. És bárminként üssön ki a háború, az ő személyes czéljai minden eshetőség által csak veszthetnek. — Ellenben ha a monarchia a semlegesség politikáját deklarálja, hogyan állt a jövő képlete? Ugy állt, hogy bárminként üssön ki a háború, egy dolog bizonyos, hogy mikor Andrássy a semlegesség mellett nyilatkozott, a magyar országgyülésnek általános helyeslésére számithatott. Azzal tehát Magyarországot még jobban megnyeri magának. Továbbá nemcsak valószinü, hanem csaknem bizonyos volt, hogy a kitünően fegyelmezett és szervezett német hadsereget, mely számban jóval meghaladta a francziáét, ha a franczia esetleg meg is veri, azon csak fél sikert arathat, s a német po-

litika európai befolyását nem semmisitheti meg. Ebből következik, hogy gróf Andrássy semlegességi elhatározásával nemcsak Magyarországot, hanem Németországot is megnyeri magának, s ez, bárminként üssön is ki a háború, csak erősitheti az Andrássy positióját, s Németország esetleg hasonló szivességet tehet neki, ha a keleti kérdés napirendre kerül. Végül pedig bizonyos egy dolog, az hogy egy franczia győzelem esetén Beust meg van fosztva a diadaltól, egy német győzelem esetén pedig Beust bukása kikerülhetetlen. — Igy gondolkozott Andrássy Hietzingben, mialatt a bécsi Burgban a bajor kamara küldötte szivszorongva várta, hogy mire határozza el magát Ausztria? mert e szerint fog cselekedni Bajorország. Gróf Andrássy Gyula pedig, a bajor küldött rémületére, és a katonai párt elszörnyüködésére kimondta, hogy ő Magyarország nevében a semlegesség mellett nyilatkozik. És mert tudta mindenki, hogy e kérdésben Magyarország úgy áll Andrássy mögött, mint egy ember, — a katonai párt nem merte provocálni Magyarországot és fogcsikorgatva belenyugodott a semlegességi politikába. De a mennyire gyülölt férfiu volt akkor az udvari hatalmasságok előtt gróf Andrássy Gyula, anynyira imposans alakká lett, mikor nehány hét mulva a franczia seregek szét voltak verve, s a császár Sedánnál foglyul esvén, a nemzet által detronizáltatott. Magyarország e gyors fordulatnál ujjongva üdvözölte a semlegességi politikát, s gróf Andrássy Gyulát ujra mint »providentiális férfiut« ünnepelte. Az udvari hatalmasságok pedig mintegy babonás félelemmel néztek reá. És gróf Andrássy Gyula talán maga is elhitte, hogy ő, mikor a semlegességre határozta el magát, noha a döntő szerepet személyes motivumok játszták

abban, próféta volt, és a jövőbe látott. Félhivatalosan pedig azt zengedezték róla, hogy »megmentette a monarchiát.«

*

Hogy csakugyan providentiális vonás volt-e gróf Andrássy Gyula hietzingi elhatározása, vagy csupán a viszonyok és a subjectiv érdekek összetalálkozásának vakszerencséje? — Annak megitélésére a sors alig öt hónappal a hietzingi elhatározás után fényes alkalmat nyujtott.

Mikor ugyanis a német seregek körülzárolták Párizst, Oroszország hadat izent a párizsi szerződésnek,

A párizsi szerződésnek legbecsesebb eredménye az volt, hogy többek közt biztositá a Duna torkolatának szabadságát, hogy megkötötte Oroszország kezeit a Fekete tengeren, s megóvta Törökországot egy rögtöni tengeri megtámadás veszélyétől. Mig e szerződés érvényben van, Oroszország egy lépést sem tehet a keleti kérdés megoldása felé. Nem lépheti át határait a nélkül, hogy azonnal szemben ne találja magával egész Európát. E szerződés egy állandó coalitió volt Oroszország ellen. És Oroszország széttépte e szerződést, mert — ugymond — a porosz-franczia háború kitörésekor Poroszországnak »jót állott Ausztria semlegességeért, s most e jótállásért a párizsi szerződés megsemmisitését követeli.« És mielőtt erre megnyerte volna az engedélyt, kijelenteté konstantinápolyi nagy követe által, hogy Oroszország a párizsi szerződést nem tekinti többé magára nézve kötelezőnek.

*

Ime tehát eljött a pillanat, melyben gróf Andrássy Gyulának alkalma nyilt bebizonyitani, hogy valóban providentiális ember.

Eljött a pillanat, melyben az 1867-ki kiegyezés alapeszméje, az önvédelem a szlavismus ellen, tényleg kihivatott.

Eljött a pillanat bebizonyitani, hogy Ausztria semlegessége a franczia-porosz háborúban, nem gyáva habozás, nem eszme hiány volt, hanem öntudatos követése a dualismus alapeszméjének, mely önvédelemre utalta a monarchiát a szlavismus ellen.

Mert szükséges-e magyarázni, hogy minden lépés melyet Oroszország a párizsi szerződés ellen tesz vala, Ausztria-Magyarország ellen van intézve? Szükséges-e magyarázni, hogy Ausztria-Magyarországban a dualismus mindaddig meg nem szilárdulhat, mig csak a monarchia halálos csapást nem mér Oroszország túlterjeszkedési vágyaira? Szükséges-e bizonyitani, hogy valamint Cató sohasem mulasztá el hangoztatni: »Carthaginem delendam esse censeo!« nekünk sem szabad elmulasztani soha annak hangoztatását, hogy minden concessió, melyet Oroszországnak teszünk, egy-egy döfés monarchiánk életereibe? Szükséges-e bizonyitanunk, hogy mig Oroszország nem szomorkodik, addig mi nem örülhetünk!

*

Nos, és mondhatja-e gróf Andrássy Gyula azt, hogy ő rá e kérdés elintézése nem tartozott, mert nem ő volt akkor a monarchia külügyminisztere? Mondhatja-e gróf Andrássy Gyula azt, hogy őt nem érheti felelősség azért a szégyenletes kudarczért, mely e kérdés elintézésében a londoni conferentia által sujtotta nemcsak monarchiánkat, hanem egész Európát? Mondhatja-e gróf Andrássy Gyula azt, hogy ő nem látott veszélyt abban, hogy Oroszország széttépte a párizsi szerződést, s foszlányait először is a mi arczunkba vágta?

Mert ha neki, mint magyar miniszterelnöknek volt annyi befolyása és hatalma, hogy háborúba vihette volna a monarchiát a porosz ellen: nem volt-e ugyanannyi hatalma és befolyása arra, hogy tiltakozásra birja a monarchiát a párizsi szerződés megsértése ellen? Ha Andrássy gróf mindenkor és mindenben alkalmat tudott venni magának arra, hogy döntő befolyással avatkozzék a külügyek elintézésébe, csak éppen e fontos és végzetes kérdésnél tartotta illőnek szerényen visszavonulni, s az elhatározást teljesen rábizni Beustra? Ha gróf Andrássyban a külügyminiszteri ambitiók nem csupán személyes czélok voltak, hanem össze voltak fonva egy nagyszabásu conceptióval, hogy van az, hogy ő a providentiális férfiu nem látta elérkezettnek a legkedvezőbb perczet, megverni a muszkát?

*

Ugy van! a legkedvezőbb perczet, melynél kedvezőbb percz nem lesz többé soha!

Németország összes haderejével a csatatéren állt, s oly ellenséggel szemben, mely bár le volt győzve, igy is félelmes volt, s lehetetlenné tette Németországra nézve, hogy uj háborúban engagierozza magát.

Szerbiában még határozottan orosz ellenes hangulat uralkodott. Azok, a kik Obrenovits Mihályt meggyilkolták, még nem ölhették meg akkor a meggyilkolt fejedelem politikáját.

Görögország teljesen készületlen volt, — s annak Anglia egy szava elég, hogy mozdulni ne merjen.

A török háborút akart, és lázasan fegyverkezett. Anglia Ausztriától várta a jelszót, de hajlamát a háborúra nem titkolá.

Ha akkor gróf Andrássy Gyula Magyarország ne-

vében kinyilatkoztatja, hogy a monarchiának a párizsi szerződés megsértésébe beleegyeznie nem szabad, s a harczravágyó katonai pártnak, melynek mindegy volt akkor akárkivel verekszik, csak a katonai becsület és vitézség csorbáit kiköszörülhesse, kilátást nyujt egy győzelmes háborúra: akkor meglehet, hogy Németország kedvéért, a ki csak azért volt a párizsi szerződés ellen, mert az a franczia suprematia emléke volt, vagy átalakittatik az londoni vagy bécsi szerződéssé, vagy ha Oroszország bele nem egyez, akkor Ausztria, Anglia és Törökország elegendők, hogy Oroszországot legalább ujabb husz esztendőre tönkre verjék.

*

De gróf Andrássy Gyula, a providentiális férfiu hallgatott, és nyilt föllépés helyett begombolódzott.

Hallgatott, mert még mindig kéjelegvén a semlegességi politika diadalában, mely egyenesen az ő érdemének mondatott, sokkal hiubb volt, hogysem e sikert ujabb vállalkozással akár felejtetni, akár koczkáztatni akarta volna.

Hallgatott, mert úgy érezte, hogy elég érdeme van már arra, hogy ő legyen a külügyminiszter, s el volt tökélve most már úgy viselni magát, mintha nem vágynék a külügyminiszterségre.

Hallgatott, mert hallatlan önhittségében és szerencséjében való elbizakodottságában, meg volt győződve, hogy csak külügyminiszter legyen, majd talál ő még ennél is kedvezőbb alkalmat összetörni a muszkát.

És hallgatott, hogy Beust támasz és irány nélkül állván, annál biztosabban compromittálja magát.

*

És mikor e kérdésben összeült a londoni conferentia, és gyáván szentesitette Oroszország merényletét a nemzetközi jog ellen, — vajjon csak Beust volt e compromittálva, mivel a monarchia érdekeit nem tudta megvédeni?

És mikor a londoni conferentia elmult, s Ausztria-Magyarország mulasztását jóvá tenni többé nem lehetett, nem volt-e szinte nevetséges kérkedés gróf Andrássy Gyulától, mikor nehány hónap mulva a magyar honvédséget, a helyett, hogy verekedni küldte volna nehány hó előtt a muszka ellen, producáltatta és parádéztatta a »gődi csatában?«

És nem gúnymosolyt érdemel-e gróf Andrássy Gyula, hogy ez időbeni dolgai közt annyira buzgó volt mindenben méltóvá lenni Bismarck barátságára, hogy jónak látta (rögtön a salzburgi találkozás után) Magyarországon is rögtönözni egy kis »kulturkampfot,« és nagy czeremóniák közt leszidni a székesfehérvári püspököt, mivel az infallibilitási dogmát kihirdette?

És nem egészen Andrássyra mutat-e, hogy mikor a kultur-kampfot ily nagy eklátval elkezdte, s utána majd minden püspök kihirdette az infallibilitási dogmát, gróf Andrássy Gyula már akkor oda se nézett a »jus placetum« gyakorlatának?

*

Annak daczára, hogy 1871 őszén a német és osztrák császár találkoztak Gasteinban, s ez alkalommal a két császár cancellárja: Bismarck és Beust nem tudtak megegyezni a jövő teendői iránt; annak daczára, hogy ez alkalommal mind Vilmos császár, mint Bismarck herczeg azt az óhajt nyilvániták, hogy érintkezni óhajtaná-

nak gróf Andrássy Gyulával, mely óhajtás következtében gróf Andrássy Gyula, illő számu félhivatalos iróinak kiséretében, Salzburgba sietett, hol őt Bismarck herczeg személyesen meglátogatta; (mely alkalommal az az érdekes epizód történt, hogy Bismarck herczegnek, ki gyalog ment Andrássyhoz, útközben sarkantyúja leesett, s gróf Andrássy Gyula huszárja volt az a nevezetes személy, a ki a vas kallenczár megingott sarkantyúját, mielőtt azt a vasherczeg gróf Andrássy Gyula ágaskodó ambitiójába vágta volna, helyre ütötte) tehát daczára annak, hogy e találkozás annyi volt mint Andrássy külügyminiszterségének megpecsételése, gróf Andrássy Gyula külügyminiszteri kinevezése mégis huzamosb ideig késett volna, ha szerencséjére közbe nem jő a Hohenwarth epizód.

*

Ez az epizod, s ennek lefolyása, éppen az Andrássy félhivatalos sajtójának tendentiózus föltüntetése következtében, még ma is oly ferde világitásban áll, hogy szükséges a főbb momentumokat történeti hűséggel földeriteni.

Gróf Hohenwarth teljesen gróf Beust tudta és hozzájárulása nélkül neveztetett ki gróf Potocky után Ausztria miniszterelnökévé. Politikai egyénisége nem volt prononcirozott, a pártok részéről inkább kiváncsiság mint bizalmatlanság fogadta, s kisérte működését. Beust sietett Hohenwarthtal összebarátkozni, s közös politikát csinálni. Igy jött létre B e u s t h o z z á j á r u l á s á v a l is a csehekkel kötött compromissum, melynek ő Felségét m a g a B e u s t n y e r t e m e g. És Beust gróf nem is azért bukott meg, mivel a cseh compromissum megbukott, hanem azért, mivel Beust is, a ki arra

rábeszélte a császárt, desavouálta magát és ellene fordult annak. Ezt vette rosz néven ő Felsége, s ezért bukott Beust, daczára annak, hogy a cseh elaborátum ellen intézett memoranduma által ugy tünt fel, mint ha Hohenwarthot ő buktatta volna meg, s a bécsi közvélemény tapsolt neki, mialatt Schäfflet a Hohenwarth kabinet egyik miniszterét kifütyölte.

*

Fontos tudni, hogy Hohenwarth politikája ellen, daczára annak, hogy czélja a csehek kielégitése volt, az orosz diplomatia épp oly erélyesen működött mint a német. S igy Hohenwarthnak még az orosz-barát körökben sem volt támasza. Ez a körülmény rejtélyesnek látszik; pedig nagyon természetes.

Az orosz politikának nem lehetett sohasem kedvére egy olyan helyzet, melyben Ausztria leghatalmasabb szláv nemzete, a cseh, a monarchia keretén belül érvényesül, s ez által megszünik reá a monarchia keretén kivül álló vonzásnak minden hatása.

És bármit tartsunk mi, magyar szempontból, arról a kisérletről, melyet Hohenwarth tett, bármenynyire el kell ismernünk, hogy az formailag el volt hibázva, mert túl lőtt a czélon: ámde nem lehet tagadnunk, hogy a cseh kérdés szerencsés megoldása az osztrák-magyar monarchiának egyik legfontosabb érdeke volt mindig és lesz ezután is; nem lehet tagadnunk, hogy Magyarországra és a dualismusra talán a Hohenwarth cseh kiegyezése sem hozhatott volna annyi veszélyt, mint a mennyit hozott ránk Bosznia occupátiója.

*

És ha gróf Beust külügyminiszteri sikereivel megelégedve nem lehetünk is, ha gróf Beust politikai egyé-

niségét, mely szellemdúsnak volt pedig olyan szellemdús mint gróf Andrássy Gyuláé, nem tarthatjuk is hivatottnak arra, hogy egy olyan nehéz helyzetben, mint a mi monarchiánké, sikert igérőleg vezethette légyen a monarchia külügyeit: mégis, ha gróf Beust külügyminiszteri politikáját összehasonlitjuk a gróf Andrássy Gyuláéval, s ha tekintetbe vesszük, hogy Beustnak mennyivel kevesebb támasza volt, mint gróf Andrássy Gyulának, akkor czéljaira és eszközeire nézve még a gróf Beust külpolitikáját is többre kell becsülnünk mint a gróf Andrássy Gyuláét.

Mert Beustnál, daczára erélytelenségének, (mely főként abból származott, hogy rá lévén szorulva a hivatalával járó fizetésre, hivatalát föláldozni nem akarta, s igy azt koczkáztatni sohasem merte), leszámitva gyakori ingadozásait, azt látjuk, hogy neki voltak helyes politikai czéljai, s azok elérésére sokszor valódi államférfiui érzéket és belátást tanusitott.

Igy gróf Beust tisztán látta, s ebben nagy elismerés illeti meg, hogy Ausztriában addig mindenféle, vagy bármily féle külpolitika lehetetlen és illusorius, mig a monarchia befelé nem consolidáltatik. Igy járult hozzá gróf Beust, hogy létre jőjjön a 67-ki kiegyezés, és e szempont vezérelte a csehek kibékitési czéljánál 1871-ben is. Hogy e czélt nem tudta elérni, hogy e czélokkal kapcsolatban oroszellenes politikáját nem tudta keresztül vinni, azt saját hibáin kivül nagy részben gróf Andrássy Gyulának köszönheté, ki folytonos ármányaival képtelenné, utóbb lehetetlenné tette Beustot. Beust a belpolitikában kereste a helyes külpolitika alapját, s ezért sok megtámadásban részesült, mert azt mondák: beleavatkozik az ország belügyeibe. Gróf Andrássy Gyula absolute nem törődött a belügyekkel, s azt hitte

ez a leghelyesebb iskola a külügyminiszterséghez. És mikor elment külügyminiszternek Bécsbe, olyan belügyi chaoszt hagyott Magyarországon, mint a milyen külügyi chaoszt elvitt a fejében. S valamint eszköznek tekinté Magyarországot arra, hogy külügyminiszterré lehessen, ugy aztán is csak eszköznek tekinté, hogy erősitse az ő külügyminiszteri positióját. S mert tudta, hogy ő a magyar alkotmány segitségével buktatta meg Beustot, nem akarta, hogy ezzel az eszközzel más valaki megbuktathassa őt is. S ez az egyéni érdek sugallta neki, hogy valamint mig miniszterelnök volt, nem tudott maga körül önálló tehetségeket tűrni; mint külügyminiszter annál jobban félt ezektől. Ezért kellett megbuknia Lónyaynak, s igy lett Lónyay bukása után minden magyar kabinetnek láthatatlan feje gróf Andrássy Gyula. S ezen az úton tette fölfelé teljesen hatékonytalanná gróf Andrássy Gyula azt az alkotmányt, melynek segélyével ő külügyminiszterré lehetett.

*

Beust bukása, noha már mindenki várta, mégis váratlanul jött. Beust maga sem látta oly közel. A beavatott udvari körök hamarabb tudták, hogy Beust már el van bocsátva, mint maga Beust. Gróf Andrássy tudta jól, hogy valamint a Beust bukása után senki sem lehet külügyminiszter csak ő, úgy ő utána senki sem lehet magyar miniszterelnök, csak gróf Lónyay Menyhért. Andrássy ismerte Lónyayt. Tudta, hogy Lónyaynak meg vannak a maga önálló nézetei, s érezte, hogy Lónyay ezekkel veszedelmessé válhatik reá. Gróf Andrássy tehát alig hogy megbuktatta Beustot, már el volt tökélve megbuktatni Lónyayt is. S hogy ezt megtehesse, először is azzal a meglepő aggálylyal állt ő Felsége elé,

hogy ő a külügyminiszterséget egyelőre nem vállalhatja el, mert az ő távozása által oly nagy bonyodalmak származhatnak a magyar parlamentben, melyek, tekintve a választások közelségét, könnyen veszélyeztethetik a 67-ki kiegyezést. E bonyodalmakat annál veszélyesebb jellegüeknek festé gróf Andrássy Gyula, mert kiindulási pontul a Deákpárt eshetőleges bomladozását tüntetheté fel, mely az által állhatna elő, s mely előállana minden bizonynyal, ha utóda nem azokkal az emberekkel kormányozna, a kik azon idő szerint a Deákpárt bizalmát birják vala. S a kik természetesen nem lehettek mások, csak az Andrássy emberei. S mindez annál fontosabb volt, mert Andrássy a külügyek vezetésében csak akkor számithatott sikerre, ha őt a Deákpárt egységesen támogatja. És miután ezek olyan aggályok voltak, melyeknek kitérni nem lehetett, mert Beust már el volt bocsátva, külügyminiszter pedig nem lehetett más, mint gróf Andrássy Gyula: természetes tehát, hogy méltánylatra találtak. S igy képződött az a helyzet, hogy Lónyaynak el kellett fogadnia az Andrássy kabinetet, el kellett fogadnia az Andrássy kabinet budgetjét, (melyen csak jelentéktelen módositást tehetett, s melylyel kapcsolatban csak a nagy vasuti szerződést, mely az államra ujabb terheket akart róni, semmisíthette meg,) és el kellett vállalni az Andrássy által beterjesztett választási törvényjavaslatot. El kellett fogadnia, mert Lónyay nevetségessé tette volna magát, ha ezeket a feltételeket már akkor úgy tünteti vala föl, mint ő ellene irányzott sakkhuzásokat, és ugyanakkor maga hozzájárul vala a bonyodalmak előidézéséhez, ha azzal kezdi, hogy hadat izen az addig folytatott Andrássy politikának. A compromissum tehát abban történt meg, hogy Lónyay átvett mindent úgy a mint

találja, — a választások után pedig szervezzen uj kabinetet, s a mennyiben a többség bizalmával rendelkezik, inauguráljon önálló belpolitikát. Utólagosan tekintve e compromissumot, könnyü felismerni annak kivihetlenségét. Könnyü előre látni azokat, a mik ennek következtében Lónyayval később történtek. De a priori másként állt a jövő képlete. Lónyay érezte, hogy ha talán nem is birná föltétlenül a Deákpárt bizalmát, ámde birja az uralkodó kegyét; s ez elég támasz lesz netalán a saját pártjával folytatandó küzdelmeiben. A dolog másként ütött ki. Kabinetje összeesküdött ellene. A Deákpárt a balközéppel conspirált. Parlamenti strike végezte be a lefolyt országgyülést; parlamenti botrány kezdte az újat. Lónyay agyonhetczelve elveszté nyugalmát s szenvedélyes lett. Szenvedélye hibákba sodorta; Deák Ferenczczel összeveszett. És vissza kellett lépnie. Lónyay visszalépésekor gróf Andrássy Gyula már tisztában volt azzal, hogy Tisza Kálmán az ő embere. Gróf Andrássy Gyula folytonos összeköttetésben állt vele Tisza Lajos és báró Podmaniczky Frigyes utján. És igy gróf Andrássy Gyula, ki mint miniszterelnök mit sem törődött Magyarország belügyeivel, s folyvást a külügyekbe avatkozott, mint külügyminiszter tevékenységének legnagyobb részét Magyarország belügyeinek intézésére forditá. De nem azért, mivel talán czél volt előtte Magyarország; nem: hanem mivel ezután is eszköznek tekinté. És ha gróf Andrássy miniszterelnöki müködése, éppen az által, mert mindent elhanyagolt a mi Magyarország felvirágzására vezethetett, és mindent hátráltatott, a mi Ausztria féltékenységét provokálhatta volna, nagyon alkalmas eszköz volt arra, hogy Ausztria részéről ne fogadja őt ellenszenv a külügyminiszteri széken: úgy viszont az ő külügyminisz-

teri helyzete nagyon alkalmas volt arra, hogy Magyarország párt és kormányzati kérdéseiben semmi sem történjék Andrássy akarata ellenére. És mielőtt Magyarország az uj kiegyezés által Ausztria gyarmatává sülyedt volna, már azt megelőzőleg régen gróf Andrássy Gyula személyes érdekeinek gyarmata lett. És igy történt, hogy minél jobban gyöngité gróf Andrássy Gyula Magyarország pénzügyi, közigazgatási és nemzetiségi helyzetét, annál inkább kényszerült alávetni magát azon elemek befolyásának, melyeknek hatalma és befolyása azon arányban erősbödik, a milyen arányban gyöngül Magyarország. És igy történt, hogy a milyen arányban gróf Andrássy Gyula ezen elemek uralma és befolyása alá került, azon arányban gyöngült és hanyatlott továbbra is Magyarország!

*

És ha gróf Andrássy védelmére azt hozzák fel, hogy az ő külügyminiszteri helyzete végtelen nehéz volt, s hogy gróf Andrássy nem tehet arról, hogy e nehézségeket már ott találta, hogy gróf Andrássy nem tehet arról, hogy neki folyvást az ellentétes áramlatokkal kellett küzdenie, s esetleg compromissumokra lépni azokkal, csak hogy megmaradjon a lehetőség, majdan a saját eszméit vinni keresztül; ha felhozzák, hogy gróf Andrássy Gyula nem tehet arról, ha nem védelmezhette kellőleg Magyarország érdekeit, mivel Magyarország positiója meggyengűlt a monarchiában folytonos válságai és belzavarai által: akkor mi, s velünk minden mélyebb itélő csak azt felelheti e védelmekre, hogy ezek szándékos ferditések, és ámitások.

Mert ki volt az, a ki Magyarországon a válságok és belzavarok magjait elhinté? Ki volt az, a ki Magyar-

ország positióját meggyöngité a monarchiában? ki volt az, a ki mindent elhanyagolt és elmulasztott, a mi Magyarországnak elég súlyt adhatott volna, szembe szállni azon ellentétes áramlatokkal, melyek az udvarnál azalatt képződtek? Ki volt az, a ki elmérgesité a horvát kérdést, a ki tétlenül nézte a nemzetiségi merényleteket, a ki engedte terjedni a corruptiót, és meghagyta az ázsiai állapotokat? gróf Andrássy Gyula!

És ha ez igaz, akkor az, hogy ő mint külügyminiszter már nehézségeket talált ott, nem más, mint az ő miniszterelnökségi mulasztásainak természetes nemezise!

Akkor azok a nehézségek, melyekkel Andrássynak küzdenie kellett Bécsben, nem hogy védenék őt, hanem még jobban elitélik!

„Der Reichsvermehrer.“

Mikor gróf Andrássy Gyula külügyminiszterré, s a császári ház miniszterévé lett, első gondja volt természetesen az átköltözés Budáról Bécsbe. Az átköltözési időszak alatt sokszor megfordult Budapesten, s gyönyörű őszi napok járván, napközben gyakran kucsírozott, sajátkezűleg hajtván lovait, s gyönyörködött az emberek bámulatában. Nem az a gond látszott arczán, mely az előtte álló feladatban elmélyed, s mert egész lényével czélján csügg, még akkor is aggódik annak sikere fölött, ha minden esély a siker valószinüségére vall: hanem látszott rajta a kevély öröm, az öntelt boldogság, hogy elérte czélját! s hogy első ember a király után. És miközben mindent elszállittatott Budáról Bécsbe, a sok drága bútor, és czifra kötésü, s csupán a könyvkötő által fölvágott könyv közt, volt egy szerény és rég elfelejtett album, melybe Eötvös József kevéssel halála előtt azt irta gróf Andrássy Gyulának: »El fogod érni czélodat, külügyminiszterré leszel, — de elhagyván a haza földjét, csak karácsonyfa lesz belőled. Fölfognak czifrázni, tele fognak aggatni érdemrendekkel, de nem lesz — gyökered.«

*

Báró Eötvös József jóslata mindenben teljesült. Csakhogy báró Eötvös nem látott előre mindent! —

Mert ha csak az történt volna, hogy gróf Andrássyból karácsonyfa lett, s elveszté gyökerét, ez nem lett volna baj másra, csak gróf Andrássy Gyulára. De nemcsak ez történt. Hanem e mellett megtörtént az is, hogy ama év ezredes tölgynek, mely a magyar alkotmányosság vala, szintén elkezdett száradni gyökere, s azok, a kik örültenek e fölött, nem tudták, hogy a mely fának gyökere száradni kezd, elpusztul annak — koronája is!

*

Mik voltak gróf Andrássy Gyula első külügyminiszteri teendői?

Mindenek előtt: körülnézni.

S hogyan szokott körülnézni egy Andrássy forma külügyminiszter? Ugy, hogy látogatásokat tesz, és látogatásokat fogad. Ezekből először leróјja a köteles részt, melyet megparancsol a hivatalos szokás és az udvari etiquette. Aztán következnek azok, melyekben a külügyminiszter egyéni elhatározása dönt. E látogatások azonban a diplomatiai életben sohasem tekintetnek puszta formalitásoknak; mert noha az illetők ugy mutatják, mintha kerülni akarnák a politikát, ámde azt hiszik, hogy minden elejtett szó, vagy minden elrejtett gondolat, nagy események tényezője. Holott ha a közönséges józan ész, vagy a ki nem ficzamodott politikai szellem gyakorlatiságának szemüvegén keresztül nézzük e »diplomatikusnak« nevezett viziteléseket, ugy kell találnunk, hogy azok mindenike kész tárgyul kinálkozik egy vigjátékirónak. Különösen Bécsben, hol az úgynevezett »udvari diplomatia« még mindig hasonló ahhoz, a milyen a franczia diplomatia volt XIV-ik Lajos korában: sőt ha az illető udvari hatalmasságok strimpflit és

puderezett parókát hordanának, talán semmit sem különböznék tőle.

*

Ezen udvari hatalmasságok egynémely tagjai ma is úgy élnek a maguk elvont világában, mint Olymp magas istenei. A népek jogai iránt mély megvetést érezve, csupán a népek kötelességei iránt van érzékük. A nagy álmok traditióinak örökös félhomályában csak *a multnak* ábrándjaiért lelkesülnek, s ebben gyökeredzvén aristokratikus büszkeségük, ebben gyökerezvén családi politikájuk, egészen arczczal fordulnak a mult felé, s mindig háttal állanak a jövőnek. Ezen elemeknek meg van az a változhatatlan meggyőződésük, hogy a nemzetek képtelenek arra, hogy sorsukat ők maguk intézzék. Képtelenek arra, hogy a világesemények magasabb szempontjaira emelkedjenek. A mi pedig a világeseményeket illeti, azokat ők is éppen úgy fogják föl, mint felfogta és hirdette azt a boszniai occupatiót igazoló parlamenti beszédében Tisza Kálmán. Ugy t. i, hogy a mit ők a maguk esze szerint kigondolnak, az legyen bármilyen képtelenség az állam és a nemzet érdekeinek szempontjából, ő szerintük *a világesemények logikája.* Mintha a világesemények is kammerdienerek volnának, a történelem logikája pedig — *Tisza Kálmán!* Ezek az elemek, ha tőlük függ, képesek annyira menni a természetellenes követelésekben, mint Néró, a ki egy *Sporus* nevű szép ifjuba szeretvén, azt (miután feleségül vette) *nővé* akarta átváltoztatni, — és csak akkor látta be, hogy erre még a Caesar hatalma sem elég, mikor a szegény ifju a műtét következtében *meghalt.*

*

Csalódás azonban azt hinni, mintha ezek az elemek oly döntő hatalmasságok volnának, hogy ellenükbe valamit alkotmányos miniszternek kivinni lehetetlen. Ellenkezőleg. A milyen mértékben alkotmányos az uralkodó, (kinél jelenleg egész Európában nincs alkotmányosabb fejedelem,) épp oly mértékben nem egyebek ők. mint mumusai az alkotmánynak. Természetes azonban, hogy minél nagyobb arányban csökken az alkotmányba, mint a monarchia biztonságának főtámaszába vetett bizalom: annál merészebben ütik föl fejeiket azok, a kik az alkotmányosság iránt elejétől kezdve bizalmatlanok valának. És miáltal csökkenhet leginkább az alkotmányba vetett bizalom? Az által, ha látják, hogy maguk az alkotmányos miniszterek nem tartják az alkotmányt elégnek, hogy általa a nemzet jogainak érvényt szerezzenek. És kik jártak ebben jó példával elől? Gróf Andrássy Gyula s utána hií satellesként Tisza Kálmán. Az előbbinek alkalma lett volna az alkotmány segélyével nemzeti udvart teremteni: az utóbbinak alkalom adatott az alkotmány segélyével a nemzetet udvari nemzetté alakitani át.

*

Azok az elemek, melyekről szó van, a mellett hogy csökönyösök és incapacitabilisek, másrészről három dologtól borzadnak. S e három dolog: a nyilvánosság, a felelősség és a revolútió. És igy ezen elemek, ha elég hatalmasak, és elég veszedelmesek is arra, hogy személyes összeköttetéseik és titkos udvari cselszövények által kegyvesztetté tudjanak tenni egy-egy minisztert, ámde nem veszedelmesek az alkotmányra, ha nem akad olyan országgyülés, mely megtüri az olyan minisztert, a ki azon elemek barátságát az alkotmányos kötelességek

árán vásárolja meg. És igy az, a ki nem személyes politikát üz, legyen akár miniszterelnök, akár külügyminiszter, nem kénytelen azokkal transactióra lépni: holott az, a ki személyes politikát folytat, barátságukat nem nélkülözheti.

*

Ismerve gróf Andrássy Gyula multját, ismerve egyéniségét, lehet-e kételkednünk abban, hogy ő, mihelyt mint külügyminiszter »körülnézett«, ne tüzte volna ki egyik főczéljának azt, hogy ezen elemek grátiájába belejusson? És lehet-e csodálkoznunk a fölött, hogy ő mint kiképzett udvaroncz és geniális politikus, megtalálta a módot, mely neki ezen körök kegyét utóvégre is biztositotta? És mig gróf Andrássy Gyula ezen elemek kegyét vadászta, az alatt Magyarországon az volt a közhit, hogy Andrássy »küzd az ellentétes áramlatokkal;« s mig Andrássynak alig volt más komoly gondja, mint a látogatásokon és estélyeken ragyogtatni ötleteit, melyek különösen a női hatalmasságokat bájolták el, azalatt Magyarországon az volt a közhit, hogy nagy dolgok készülnek, s gróf Andrássy Gyula rá fogja szedni nemcsak Gorcsakoffot, hanem még — Bismarckot is!

*

És mi lett a vége?

Lássuk először is az ismert tényeket.

Ismeretes tény az, hogy gróf Andrássy Gyula már mint magyar miniszterelnök odaműködött, hogy Belgrádból a török őrség eltávolittassék. És látható tény az is, hogy gróf Andrássy Gyula mint közös külügyminiszter soha sem működött oda, hogy a belgrádi török

katonai őrség helyét osztrák-magyar katonai őrség foglalja el. Mi czélja volt gróf Andrássy Gyulának Szerbiával, magyar miniszterelnök korában? — szövetségesül megnyerni az orosz ellen. S mi czélja volt Szerbiával gróf Andrássy Gyulának külügyminiszter korában? teljesen önállóvá tenni a — török ellen.

Mért látta szükségesnek gróf Andrássy Gyula már magyar miniszterelnök korában beleavatkozni a délszláv viszonyok fejleményeibe? Azért talán, mert ezt a szlavismus elleni önvédelem kivánta? — Nem. — A szlavismus elleni önvédelem nem kivánta, hogy mi a török birodalom rovására beleavatkozzunk a délszláv viszonyok fejleményeibe, hanem Andrássy gróf megtette ezt azért, mert látta, hogy Beust gróf a keleti kérdésben keresi diplomatiai actióját, s mert tudta, hogy az udvari politika hajlamai és traditiói a mily arányban leszorulnak a nyugoti politika ösvényéről, oly nagy szenvedélylyel gravitálnak keletre. Mert csak keleten nyilik még tér hóditásra.

Volt-e határozott terve, volt-e határozott végczélja gróf Andrássy Gyulának már akkor, mikor mint magyar miniszterelnök a délszláv viszonyok fejleményeibe avatkozott? Sem terve, sem végczélja nem volt, mert ha lett volna, akkor föl kellett volna lépnie már 1870-ben Oroszország ellen, s nem türni el, hogy Oroszország széttépje a párizsi szerződést: hanem voltak a dologról nézetei. Nézetei pedig először azok valának, hogy mindaddig a Keleten nem tehetünk semmit, mig a német-franczia kérdés el nem dől. Mikor pedig a német-franczia kérdés eldőlt, azt hirdette, hogy mindaddig a Keleten nem tehetünk semmit, mig ez iránt Németországgal tisztába nem jövünk. Mindenki helyeselte e nézeteket; mert ezen nézetek alatt az orosz ellenes politika még mindig jogos

magyarázatokat nyerhetett; s mindenki óhajtá gróf Andrássy külügyminiszterségét, mert általános hit volt, nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában is, hogy gróf Beust sohasem fog tisztába jöhetni Németországgal s ha valaki tisztába jöhet Bismarckkal, az csak egy ember lehet: gróf Andrássy Gyula.

Ebben van a bosniai occupatió kulcsa.

Gróf Andrássy Gyula mikor külügyminiszterré neveztetett ki, rögtön Bismarck karjaiba vetette magát. Ez által külügyminiszterségének első pillanatában lehetetlenné tette, hogy mindazon hatalmak, melyek Német és Oroszország ellen megalkothatják vala a nyugati szövetséget, bizalommal közeledhessenek feléje. Mert a britt kabinet elejétől fogva úgy gondolkozott, s ezt Beaconsfield ki is jelenté gróf Beustnak (mint londoni nagykövetnek,) hogy »ha Anglia azt akarja, hogy Bismarck herczeg megtudja Anglia szándékait, akkor ezeket Anglia nem gróf Andrássyval fogja közölni, hanem egyenesen Bismarck herczeggel.« Ebből származott, hogy az angol diplomatia előtt gróf Andrássy Gyula már az első pillanattól kezdve notórius egyéniséggé lett; s mikor a san-stefánói békekötés után megjelent a Salisbury körjegyzéke, és gróf Andrássy Gyula jegyzéket küldött Beusthoz, melyben kifejti, hogy Salibury körjegyzékének kritikai része remekmű, s ennek minden pontját helyesli is; de miután a kritika csak negátió, kéri a britt kormányt, jelölje ki a keleti kérdésben mindazon pontokat, melyeket Anglia casus bellinek tekint, hogy azon esetben, ha Ausztria ezen pontokban is egyetértene Angliával, e pontok egyszersmind casus foederist képezhetnének: Anglia kabinetje, két heti huzavona után azt felelte Beustnak, hogy le van kötelezve gróf Andrássy Gyula elismerése által, de nincs abban a hely-

zetben, hogy többet mondhatna mint, a Salisbury körjegyzéke mondott. Mely válasz, magyarán mondva, annyit tesz: ne csinálj muszkaszövetséget, s készen lesz az angol szövetség! — Gróf Andrássy Gyula pedig bizalmas embereinek úgy adta elő a dolgot, hogy Angliára nem lehet számitani! Anglia nem akar actióba lépni! — És igy ha izolálva lenni nem akarunk, bent kell maradnunk a három császár szövetségben!

*

Bismarck herczeg igy szólt gróf Andrássy Gyulához, mint a monarchia külügyminiszteréhez: »Németország garantirozza Ausztria német tartományait Ausztriának: de természetes, hogy ennek fejében Németország is garantiákat követel arra, hogy Ausztria nem aspirál a német egység megbontására. E garantiák nem lehettek mások, mint hogy Ausztria vesse politikai actiójának egész sulyát keletre. És ha keleten Ausztria érdekei Oroszország érdekeibe ütköznek, ezen érdekeket először igyekezzék baráti úton kiegyenliteni: s ha ez nem sikerül, akkor döntsön közöttük a fegyver. Németország ez utóbbi esetben szabad kezet biztosit Ausztriának.«

Gróf Andrássy Gyula ugy ment bele ebbe az ajánlatba, wie der Beer in Wasser. És rendkivül geniálisnak tartá az orosz ellenes politikát, orosz barátság alakjában kezdeni el. Rendkivül geniálisnak tartá, mert száz és száz lehetőség lebegett előtte, az oroszt először baráti úton főzni le, aztán pedig Európa szemeláttára összetörni!

Szegény Oroszország!

»És ha Németországnak elég garantia az, ha Ausztria a keleti kérdésben actióba lép: vajjon miféle garan-

tiát nyújt Németország arra, hogy Ausztriának őszinte szövetségese lesz?« kérdé gróf Andrássy Gyulától valaki, a ki e kérdést megtenni illetékes vala. Gróf Andrássy Gyula azt felelte: »Ha Németország nem fogna hű szövetségesnek bizonyulni, akkor kegyeskedjék engem ostobának nevezni.«

*

És igy jött létre 1872-ben a három császár szövetsége. Berlinben volt meg az első találkozás. Aztán folytatták Bécsben, és Szentpétervárott. Gróf Andrássy Gyula mindenütt honvédtábornoki egyenruháját viselte, és Magyarország azt hitte, hogy ez az egyenruha Magyarország diadalát jelenti. Azt hitte, hogy mig Andrássy ezt a ruhát hordja, addig sohasem felejtheti, hogy »magyar«. És nem gondolt arra, hogy gróf Andrássy Gyulának mint igazán jó diplomatának, sokkal alkalmasabb leendett muszkának öltözni, s ugy csalni meg a muszkát, mint magyar honvédnek öltözni, s úgy csalatni meg a muszka által.

A három császár szövetséget »békeszövetségnek« nevezték. Első eredménye lőn, hogy a muszka czár a »humanisnus apostola« lett! Első jelszó: Törökország életképtelenségét bizonyitani be. Bebizonyitották. Ezt bebizonyitván, a három császár szövetségének positiv elhatározásokra kellett jutnia. Megkezdődött a Bismarck programm első pontja: az osztrák orosz érdek-ellentéteket baráti úton intézni el. Az orosz megengedte gróf Andrássy Gyulának, hogy ő menjen a diplomatiai actióban elől, s ő hóditsa meg a délszlávok rokonszenvét Ausztria Magyarország részére, és gróf Andrássy Gyula azt hitte, hogy ez által a muszka felült neki. Megvolt győződve arról, hogy a délszlávok rövid

idő alatt nem Muszkaországtól hanem Ausztria Magyarországtól fogják remélni boldogulásukat, és elismerte souverainnek a román, aztán a szerb, végül a montenegrói fejedelmeket is. Romániával kötött külön kereskedelmi szerződést, s nem vette figyelembe a Porta tiltakozását. És vitette magát tovább, majd az orosz, majd a német befolyás által »esetről esetre.«

*

Amennyiben gróf Andrássy Gyula előtt a délszláv rokonszenveket megnyerni Ausztria részére, oroszellenes politikának látszott, ebből természetszerűen következett, hogy hozzájárult a király dalmátiai utazásához is, sőt személyesen is elkisérte a fejedelmet Dalmatiába.

Ez az utazás nemcsak a keleti kérdés kitörésében képez fontos epizódot, hanem gróf Andrássy Gyula külügyminiszteri szereplésében is. Mert gróf Andrássy Gyula már ekkor érezhette, ekkor láthatta volna, hogy téves alapon nyugvó politikája annyira megfosztá őt állásának természetes támaszaitól, hogy nem ő vezeti már az eseményeket, hanem az események képződnek nélküle, s ragadják magukkal őt.

A három császár szövetségének az a magyarázata, melyet Andrássy adott magának arról, csak is Andrássy előtt lehetett plausibilis. Ő úgy magyarázta (a mint ezt egy szellemdús parábolában ki is fejezte,) hogy Ausztria és Németország, mint két szelid elefánt, maguk közé vesznek egy vad elefántot (ez Oroszország volt,) hogy megszeliditsék.

A katonai párt azonban nem igy magyarázta a három császár szövetséget.

Ez a párt csak kényszerüségből fogadta el a porosz

barátságot, de sohasem bizott benne. Ha bizott volna is, nem tudott volna belenyugodni. A Hohenzollern dynastia nem oly régi, hogy azok előtt, a kik a dynastikus aristocratiát az ősiség szerint mérlegelik, joggal lehetne első tekintély Európa uralkodó házai között. Ez a kérdés pedig a diplomatia magas régióiban játszik legalább is oly fontos szerepet, mint a nemzetek törekvéseiben a nemzetiségi kérdés. És valamint a derék öreg Vilmos császár előtt, a keleti kérdés napirendre tüzésekor éppen nem azok a szempontok voltak irányadók, a melyek Bismarck elhatározását vezették, hanem döntő szempont volt az, hogy ő, a ki diadalmenettel vonult be Párizsba, tartozik azzal az ő »testvérének« és »legjobb barátjának« Sándor czárnak, hogy egy hasonló diadalmenet lehetőségét elősegitse: éppen úgy a diplomatiai magas körök előtt sokszor döntenek oly szempontok, melyek a nemzetek érdekeiből nem következnek, melyek a komoly politikusok előtt szeszélyeknek látszanak, s melyeket a nemzetek, ha csak oly erélyes államférfi nem áll a dolgok élén mint Bismarck, végrehajtani legtöbbször mégis kénytelenek.

*

A katonai párt tehát kapva kapott a három császár szövetségen, és egészen másként magyarázta azt, mint gróf Andrássy Gyula. Ugy magyarázta, hogy a három császár szövetség föltétlen muszkaszövetséget involvál. Muszkaszövetséget, mely esetleg Poroszország ellen fordulhat. És miután a három császár szövetségnek kifelé titkolt, de befelé bevallott czélja volt a keleti kérdés: a katonai párt elérkezettnek látta a perczet agressiv politikára. S mert Andrássy már megszegte a Metternich traditiót, mely a keleti kérdés-

ben Törökország istápolását jelölte ki alapeszmének: a katonai párt teljesen a saját intentióihoz alkalmazta az igy előállott tabula rását, s minden kedvencz eszméjének érvényesitését egyszerre akarta beleilleszteni az üres keretbe.

Gróf Andrássy Gyula már bebizonyitotta, hogy Törökország életképtelen; meginditotta az actiót, mely uj alakulásokat initiált a Balkán félszigeten; most a katonai párt azt mondta: »ő nem félmunkát, hanem egész munkát akar. Törökországot föl kell osztani.« És Andrássy Gyula egyszer csak azon vette észre, hogy az ő politikáját »mások is csinálják«, — s egy szép reggel azt a meglepő ujságot hallotta, hogy a király utazni fog Dalmátiába.

*

Hogy ezt nélküle határozták el, sértette hiuságát. Magyarázatot kért, s azt kapta magyarázatul, hogy vajjon nem illik-e ez bele az Andrássy politikába? — s ha beleillik, miben lehet gróf Andrássynak az ellen kifogása? vajjon, ha ő Felsége Budára, Ischlbe vagy Prágába utazik, kell-e ezt előre tudni a külügyminiszternek? És vajjon Dalmátia nem éppen olyan országa-e ő Felségének mint Magyarország, Felső-Ausztria vagy Csehország? — Gróf Andrássy Gyula azt jegyezte meg erre a magyarázatra, hogy Dalmátiában történhetnek olyan dolgok, a miket nem lehet előre látni, s melyek esetleg compromittálhatják a külügyminisztert. Erre az mondatott, hogy a külügyminiszter úr a nélkül is meghivatik ez útra, s igy van alkalma személyes jelenlétével elháritani oly dolgokat, melyek netalán compromittálhatnák politikáját. És gróf Andrássy Gyula ebbe a magyarázatba teljesen belenyugodott, s elkisérte a ki

rályt Dalmátiába. És alig ért véget a dalmátiai út, (melyet néhány hónappal a podgoriczai viszály előzött meg), kitört a herczegovinai lázadás, sőt a lázadók eleinte feketesárga lobogó alatt tagadták meg a török fenhatóságot. És mikor 1875. év őszén a delegatió tagjai bizalmasan interpellálták Andrássyt a herczegovinai lázadás jelentősége felől, Andrássy azt felelte, hogy a dolognak semmi jelentősége nincs. Pedig a lázadók sok fegyvert a bécsi arzenálból kaptak. Kik által? Föltesszük gróf Andrássy Gyuláról, hogy neki erről »tudomása nem volt.«

*

Most Bismarck ujra szólt: Szép dolog a három császár szövetség, hanem első szabály, hogy clara pacta bona amititia. Itt az ideje, hogy Ausztria és Oroszország közt megkisértessék a baráti kiegyenlités, és concrét megállapodások jőjjenek létre. Andrássy ezután memorandumot dolgozott ki, de a memorandum következménye az lett, hogy kitört a szerb-török háború, melyet Andrássy megakadályozni nem akart. A szerb hadüzenet után nehány napra megtörtént a Reichstadti találkozás. Ezt megelőzte az orosz czár találkozása Vilmos császárral, s követte Ferencz József császár találkozása Vilmos császárral. Jellemző, hogy a három császár, a ki szövetségben állt, nem egyszerre találkozott: hanem külön-külön. És ezután már Andrássy Gyula gróf teljesen játékszere lett a porosz és a muszka diplomatiának. Ellentétbe jött Magyarország és Ausztria közérzületével, — ellentétbe jött a közvéleménynyel, melyről pedig a diplomaták mestere Talleyrand azt állitotta, hogy több esze van mint első Napóleonnak. És nélkülözhetlen eszköze lett a katonai pártnak

Főtényezője Törökország megsemmisülésének. Megrendité a dualismust, illusoriussá tette az alkotmányt. S mindezt miért? — azért, hogy ő maradhasson külügyminiszter, s hogy bevégezhesse a »muszka ellenes politikát!«

*

És ha végignézzük gróf Andrássy Gyula külügyminiszteri politikáját, sokkal szomorúbb eredményre jutunk, mint miniszterelnöki korszakának birálatával.

Egyéniségének brilláns oldalait, a magyar mágnás gavalléri vonásait, a szellemdús magyarázatokat, a frappans ötleteket, a mesteri fordulatokat, a hatásnak mind ujabb és ujabb játékait, a szemfényvesztésnek kifogyhatlan leleményességét, és a finom szeretetre méltóságot sehol sem láttuk ugyan úgy tündökleni gróf Andrássy Gyula életében, mint éppen a külügyminiszteri korszak gazdag eseményei alatt: ámde ezek mellett épp oly megdöbbentő alakban nyomul előtérbe a hiúság, a könnyelmüség, dús fölöslege és a széles látkör, tudományos alaposság, és a mély itélő tehetség hiánya. És nem csak hogy az eddig hasztalanul keresett providentiális vonásokat nem találhatjuk föl gróf Andrássy Gyula külügyminiszteri szereplésében, hanem ha mindent egybe vetünk, még a legközönségesebb politikusnál is megkivánható természetes józanságot, a legegyszerűbb politikai maximák elfogulatlan számbavételét sem találjuk föl nála. Minél természetellenesebb helyzetbe sodortatik önhibája által, annál képtelenebb eszmeficzamok által vél kibontakozni a hinárból. — Minél inkább érzi, hogy mindazon tényezők, melyeknek hatalmát köszönheté, ellentétbe jönnek megváltozott törekvéseivel, annál inkább hajlandó ama tényezőkben keresni a hibát, nem pedig

saját magában Minél inkább elszokik vala a parlamenttől, melyre miniszterelnök korában sem adott sokat, de melynek mégis volt rá annyi hatása, hogy időnkint megdolgoztatta, és néha nyers igazságokat mondott a szemébe: annyival kevésbbé érzi a parlamentarismus fontosságát, annál kevésbbé türi, hogy az ő magas számitásai a parlament piaczán profán fejtegetésekkel meghurczoltassanak. A gyakorlati iskola, mely gróf Andrássyt politikusnak nevelte, lassankint egészen elpárolgott a diplomatiai álmok ködös világában. Egy consul jelentése, vagy egy nagy követ informátiója lassankint fontosabbá lett Andrássy előtt, mint az összes független sajtó s mindkét parlament. S ő, a kinek speciális magyar carriérje abban állott, hogy a nép kegyelméből lehetett külügyminiszterré: mikor külügyminiszter lett, csakhamar egészen átcsapott az »isten kegyelméből« lett diplomatia magas régióiba. A pillanatnyi sikerek hatása mindig jobban elvonta őt a centripetális conceptiótól, melyre azonban különben sem volt képes, mert ha képes lett volna, akkor nem lelheté ambitióját a pillanatnyi sikerekben, s nem folyhat vala szét lelkében az a kevés helyes ösztön is, melyet Deák Ferencz iskolájából magába vett. És ebből az iskolából utóbb nem is maradt benne egyéb, mint e jelszó »esetről-esetre.« De ez is mily más értelemben, és mily más alkalmazásban! — Gróf Andrássy azt hitte, hogy mivel Deák Ferencz is e jelszót hangoztatta, mig a kiegyezési művet létrehozta, neki elég örökölni a jelszót, hogy abban benne legyen a »politika« is. Pedig a mily hasonló a jelszó, oly különböző lett az alkalmazás. Deák Ferencz czélja minden esetben ugyanaz maradt; gróf Andrássy Gyula czéljai pedig esetről-esetre változtak politikájával együtt. Deák Ferencznél az a jelszó

paizs volt, mely mögé állását erősiteni elvonult; Andrássynál álarcz, mely tájékozatlanságát, és az eszme hiányát takarja el. Deák azért használta-e jelszót, hogy ne koczkáztasson semmit; Andrássy azért használja, hogy koczkáztatni lehessen mindent. Deáknál az óvatosság sugallta e jelszót: Andrássynál a könnyelmüség. Deák e jelszóval mindig a jogi és törvényes alapon állt: Andrássy e jelszót oly térre vitte, a hol a hatalom a jog és az erő a törvény. Deák, mert mindig a jogi alapon állt, mindig az erősebb fél volt; Andrássy, mivel hatalmasabb akart lenni mint a jog, s erősebb mint a törvény, esetről-esetre gyöngébb fél lett. Deákot esetről-esetre igazolta a jövő: Andrássyt esetről-esetre kicsufolja a mult.

*

És vajjon azokhoz a pillanatnyi sikerekhez is, melyeket gróf Andrássy Gyula elért, s melyekben annyira tetszett önmagának, és különösen Magyarországnak, lángész kellett-e, vagy kiváló diplomatiai ügyesség? Kik által érte el gróf Andrássy Gyula az ő pillanatnyi sikereit? Azok által-e, a kiket ő szedett rá? vagy azok által, a kik őt szedték rá? És ha ez utóbbiak által érte el, akkor nem olyanok-e ezen pillanatnyi sikerek, hogy azokat bárki éppen úgy elérhette volna, mint gróf Andrássy Gyula?

De sajnos! hogy bármily kicsinylő véleménynyel kell is lennünk gróf Andrássy Gyula pillanatnyi sikereiről, be kell vallanunk, hogy azokkal ő, a mennyire eszközévé sülyedt Bismarcknak és Gorcsakoffnak, annyira tudott imponálni a politikai érzékiség által megrontott és az Andrássy politika által corrumpált magyar közvéleménynek!

Be kell vallanunk, hogy gróf Andrássynak elég

volt hirdetni, hogy nagy dolgokat akar, s elég volt kicsinyes eszközökhöz nyúlni, hogy állását úgy le- mint fölfelé biztositsa, hogy azon tényezők, melyek Andrássy politikája ellen küzdtek, megzsibbadva erőtlenedjenek el.

Sajnos, hogy elég volt neki a rendelkezési alap és egy szellemdús iró, (ki a »Kávé forrás« tanitványa lévén, mesterré képződött a hizelgés művészetében, s kinek emelkedése hizelgett hitsorsosainak,) hogy a bécsi sajtó nagy részét éveken át tömjénezőjévé tudja tenni. Nagy hatással volt különben e siker elérésére az is, hogy ha a bécsi börzén néha baisset idéztek elő némely alarm-hirek, (mint például egyszer az, hogy a muszka czárt a vadászaton széttépte a medve), csak is az Andrássy kultust gyakorló körökhöz közel álló börziánerek lehettek abban a helyzetben, hogy rögtöni vásárlások által jelentékeny hasznot húzzanak, mert ők már 24 órával előbb tudhatták, hogy a muszka czárnak semmi baja sincs, mint azok a közönséges halandók, kik a lapok telegrammjaiból meritik az első informátiót.

*

És mert nem volt még magyar államférfi, a ki első szerepet vitt volna Bécsnek nemcsak politikai életében, hanem aristocratiájában is; mert nem volt még magyar államférfi, kinek estélyein rendes vendégek legyenek az uralkodóház tagjai, sőt maga a császár és császárné is: könnyen érthető, hogy gróf Andrássy Gyulának minden soiréja politikai esemény volt, s az Andrássyt ért megtiszteltetésekben egész Magyarország érezte magát megtisztelve.

Hát még mikor 1873. junius 30-kán maga Augusta német császárné, a hatalmas Vilmos császár neje is megjelent gróf Andrássy estélyén, s mi több, búcsúzás-

kor magyarul ejté ki e szavakat: »köszönöm a gyönyörű mulatságot«, nem ujjongott-e ezen egész Magyarország? — Íme a német császárné magyarul megtanul Andrássy kedvéért! — Hát hitte volna-e valaki ezt? Nem csoda lény, nem valóban providentiális férfiu-e gróf Andrássy Gyula?

És mialatt Augusta császárné magyarul köszönte meg gróf Andrássy Gyulának a gyönyörű mulatságot, kinek jutott volna eszébe Andrássyt vádolni az éppen akkor kötött uj horvát egyezményért? Kinek jutott volna eszébe aggódni, hogy Károly román, Milán szerb és Nikita montenegrói fejedelmek mint souveraine uralkodók látogatták meg a bécsi világkiállitást, s úgy is fogadtatának a bécsi udvar által? Kinek jutott volna eszébe aggódni a felett, hogy gróf Andrássy Gyula 1873. julius elején a porta megkerülésével külön egyezményt köt Montenegróval? — Kinek jutott volna eszébe akár vád, akár aggodalom, mikor Augusta német császárné magyarul köszönte meg Andrássynak a gyönyörű mulatságot?

*

Mert vajjon nem dicsőitik-e a keresztények Domitián román császárt, kinek uralkodása alatt nem folyt keresztény-üldözés, s szabadon folyt a rómaiak közt a hittérités az egyedül üdvözitő anyaszentegyházba? És miért nem üldözte Domitián a kereszténységet? Azért-e, mert belátta annak nagyszerűségét, s érezte, hogy abban az emberiség reformja rejlik? Nem azért! — Hanem azért, mert legnyomorultabb császárja volt Rómának, a ki legyek fogdosásával töltötte idejét, s nem látta át, hogy a kereszténység politikailag semmivé teszi Rómát.

És vajjon nem tartja-e a magyar még most is nagy hazafinak Zápolyát az utolsó magyar királyt? a ki veszni hagyta II-ik Lajost, és a ki 150 évre kiszolgáltatta Magyarországot a töröknek, csak azért, mert ő maga vágyott a koronára? Nincsenek-e nemcsak a világ, hanem a nemzetek történetében is ily tévedések, melyek dicsfénynyel övedzik azt, a kit, ha egyéni értékében biráljuk, csak szánalmunkra, vagy megvetésünkre tarthatjuk érdemesnek?

*

És igenis, gróf Andrássy Gyula egyéniségében, melyet még eddig minden divat assimilált, mely egyéni okoknál fogva volt forradalmár, s egyéni okoknál fogva lett Deák-politikus, mely nem saját eszméi által emelkedett a hatalomra, hanem mely minden eszmét elfogadott, mely uralkodott, s melylyel uralkodni lehetett, meg volt a garantia, hogy lassankint egészen hozzá fog idomulni ahhoz a szellemhez, mely az udvari légkört dominálja, s valamint a Deák Ferencz légkörében csak jó tulajdonságai érvényesülhettek, úgy az udvari légkörben érvényesülni fognak azon tulajdonságai, melyeknek azzal kell összhangban állaniok.

Meg volt a garantia arra, hogy gróf Andrássy Gyula, kinek egyéniségében a tudományos alaposság, a megtisztult elméletek nem vághattak mély medret a tapasztalásnak, s kinek hazafisága soha sem volt egy a theologiához hasonlóan kidolgozott rendszer, hanem csak érzéki alapokon nyugvó fajösztön, mely, mint a bigott orosz pap, ki mialatt a haldoklót gyóntatja, kihuzza párnája alól a pénzt, s mint a bigott olasz, a ki buzgón imádkozik, mielőtt rabolni menne, meg van győződve, hogy elég ha gyóntat, elég ha buzgón imádkozik,

hogy az Isten kedvére tegyen: azt hiszi, hogy eleget tesz a hazafiságnak ha a nemzetiség külsőségeit mindduntalan fitogtatja; tehát gróf Andrássy Gyula egyéniségében meg volt a garantia arra, hogy lassankint arra az álláspontra jusson, hogy szerinte az állam czéljaira sokkal fontosabb legyen az, ha valamely politikai nagyság akarata érvényesül, mint az, hogy az alkotmányos jogok soha meg ne sértessenek, ki ne játszassanak; arra az álláspontra jusson, hogy a nemzetek nagysága nem abban áll, hogy államháztartásuk, állami igazgatásuk, nevelés és közgazdasági ügyeik szilárd és nemzeti alapon nyugodjanak,hanem abban, hogy államférfiaik minél jobban előtérben álljanak az európai politikában.

*

És mivel a német és az orosz, hogy ők annál jobban müködhessenek kéz alatt, mindig gróf Andrássyt tolták előtérbe halva született projectumokkal, Andrássy érezve hogy »szerepel,« nem látott mást, csak a saját dicsőségét, és azt hitte, hogy jó politikát csinál.

Mivel a keleti kérdésnek minden phásisa tényleg az ő hozzájárulásával jött létre, azt hitte, hogy neki »szabad keze van.«

Mivel eleinte, mikor külügyminiszterré lett, a katonapárt tényleg hidegen és bizalmatlanul fogadta, mert az egyesült magyar és német befolyás képviselőjét látta benne, s megtörtént, hogy egyik főherczeg, kihez Andrássy látogatóba ment, $^3/_4$ óráig beszélt vele — állva, gróf Andrássy Gyula természetesen meg volt győződve, hogy neki az udvari hatalmasságokat meg kell hóditania, ha azt akarja, hogy állása szilárd legyen. És mikor lassankint mindenben azt cselekedte, a mi az udvari hatalmasságoknak kedvére volt, mikor oda jutott, hogy

azon udvari hatalmasságok képesek mindent koczkáztatni, csakhogy Andrássy meg ne bukjék, valósággal büszke lett rá, hogy mennyire sikerült neki meghóditania azokat, a kik eleinte finom sértésekkel s megalázásokkal illették őt csak azért, mivel — magyar!

*

És mikor e nagy munka közben Magyarország képviselői vagy a delegatió tagjai olykor hozzá fordultak, hogy segitsen a bankügyben, mert a kormány és a Deákpárt helyzete nagyon nehéz, Andrássy valósággal dühbe jött, s rájuk förmedt, hogy »egyszerre akartok mindent? azt akarjátok, hogy a kisebb dolgokért koczkáztassuk a nagyobb dolgokat? azt akarjátok, hogy positióm megrendüljön? s olyan ember foglalja el e helyet, a ki Magyarországnak nem barátja?« És a derék magyar államférfiak e szavakra mindenkor elrémültek és megpuhultak, s nemcsak a bankkérdés aludt el, hanem minden más reform, a mi Andrássy positióját gyöngithette volna.

És mikor megtörtént a Reichstadti találkozás és a három császár szövetség concret alakot öltött, már akkor gróf Andrássy Gyula teljesen beleélte magát abba az ábrándba, hogy ő lesz a »Reichsvermehrer.«

És annál inkább kéjelgett a gondolatban, mert ezáltal nemcsak közös külügyminiszteri ambitiójának vélt eleget tenni, hanem leróni vélte kötelességét mint magyar államférfi is.

Mert hisz a magyar király koronázási esküjében benne van, hogy visszafoglalja Bosniát; mely egykor szent István koronájához tartozott.

Csak az nem jutott eszébe gróf Andrássy Gyulá-

nak, hogy az első magyar király is, a ki Bosniát először csatolta szent István koronájához, Vak Béla volt!

*

Bosznia occupatiójával gróf Andrássy Gyula éppen úgy járt, mint Tisza Kálmán járt a kiegyezéssel. Tisza Kálmán azért opponált nyolcz évig a Deák kiegyezése ellen, hogy ő maga még sokkal rosszabb kiegyezést hozzon létre.

Gróf Andrássy Gyula is azért buktatta meg többek közt a bosnyák politikáért is Beustot, — hogy ő maga sokkal gonoszabb alakban vigye keresztül e politikát, mint a hogy keresztül akarta vinni Beust.

*

Mert tudvalevő, hogy Beust gróf is akarta az occupatiót, csakhogy Beust számolt a monarchia helyzetével, számolt a monarchia változhatatlan érdekeivel, s orosz-ellenes politikával akarta keresztülvinni az occupátiót. Magyarország közvéleménye azonban még ilyen alakban is repudeálta e politikát, s mivel azt török ellenesnek látta, gyanusitotta Beustot orosz sympathiákkal. Érdekes ez időből, hogy mikor e gyanusitás ellen gróf Beust védelmezte magát, s 1867 január elején egy bizalmas sürgönyt intézett Metternich herczeghez, melyben azt fejtegeti, hogy az osztrák kabinet czélja korántsem a Törökország feldarabolása, hanem éppen ellenkezőleg, a status quó fentartása a keresztény népek kielégitése által, erre Falk Miksa azt irta a »Pesti Napló-«ba, hogy »Ha Ausztria meg akarja kisérleni ezen circuli quadratúrát, miként ezt Olaszországban tette, az eredmény ugyanaz leend. Mert a keleti keresztény népek vágyaik teljesülésének akadályait látják

benne, a porta pedig nyugtalan alattvalóinak támogatója gyanánt tekintendi Ausztriát. A mit Ausztria teend, azt a keresztény alattvalók kevésnek fogják tartani, a török kormányférfiak pedig nagyon is soknak, s utóvégre sem innen sem onnan nem leend köszönet.«

*

Teljesen igaz ez, — ma éppen oly igaz, mint volt 1867-ben, — s Magyarország közvéleménye — élén Deák Ferenczczel és gróf Andrássy Gyulával, nagyon helyesen tette, hogy a külpolitika ezen irányát, még orosz ellenes alakjában is, perhorrescálta.

Nagyon helyesen tette, mert a dualismus alapeszméje kifelé a szlavismus elleni önvédelem volt. És ezzel összhangban mondott nagy igazságot Pulszky Ágoston közelebb az országgyülésen, mikor a képviselőház és delegatió egymáshozi viszonyát distingválva kimondta, hogy a 67-ki kiegyezés szelleme nem az offensiv, hanem a defensiv politika. — És hogy mennyire igaz felfogás ez, bizonyitja ezt az is hogy őseink már a »pragmatica sanctió« alkotásakor is ezen politikai érzéstől voltak áthatva, és »contra vim externam«*) alkották meg e nevezetes törvényt, melynek a 67-ki kiegyezés logicai folyománya lett. És ha a dualismus alapeszméje kifelé a szlavismus elleni önvédelem volt, akkor annak nem lehetett más consequentiája befelé, mint az, hogy a közjogi kiegyezésben szövetségre lépett két ország, önmagában oldja meg mindenekelőtt a szláv kérdést, és semmiesetre se complicálja azt ujabb szláv kérdésekkel mindaddig, mig a monarchia szláv elemeit vagy végleg, ki nem békitette, vagy végleg nem amalgamizálta.

---

*) Caroli III. Regis decreti II. Art. 1: »proque stabiliena in omnem casum, etiam contra vim externam,« ect.

És ha a bosnyák politika, a mi jelenlegi helyzetünkben, mely ma még sokkal kedvezőtlenebb mint 1867-ben volt, még orosz ellenes alakjában is végzetes és életveszélyes, mennyivel végzetesebb és veszélyesebb az orosz szövetség alakjában!

Nem is merte volna ezt Magyarországgal szemben megkisérteni, még kevésbbé keresztülvinni egyetlen egy államférfi sem a monarchiában!

Csak egy ember lehetett, a ki elég hatalmas és elég könnyelmű volt vállalkozni reá: gróf Andrássy Gyula.

*

Ő vállalkozott.

Mert mihelyt gróf Andrássy Gyula, hogy külügyminiszteri positióját megszilárdítsa, szükségesnek tartotta transactióra lépni a katonai párttal, s mihelyt ő e transactiót másképen nem tudta végrehajtani, mint hogy több évi szellemdus udvarlás, és geniális manőverezés után teljesen e párt karjaiba dobta magát: neki a boszniai occupatió eszméjével azonnal számolnia kellett.

Savoyai Eugén óta ez az eszme mindenkor kedvencz eszméje volt a bécsi udvarnak, — Schwarzenberg herczegnek egy nagyterjedelmü memoranduma óta pedig valóságos titkos szerelme. Gróf Andrássy Gyula, mig külügyér nem lett, minden alkalommal élesen gunyolta ugyan Schwarzenberg herczeg politikáját, de talán éppen azért senki sem volt alkalmasabb arra, hogy e nevezetes diplomatának utolsó conceptióját magáévá tegye, mint ő.

Miben jelölte ki Schwarzenberg herczeg Ausztria feladatát Keleten? Főként a saloniki kikötő megszerzésében. E kikötő szerinte Triesztet teheti tönkre,

ha Ausztriába vezető vasutakkal hozatik kapcsolatba és az átmeneti kereskedelmet egy más hatalom kezére juttathatja. Ő tehát, ha Ausztria a keleti kérdésben actióba lép, okvetlenül szükségesnek tartá, hogy necsak Boszniát és Herczegovinát, hanem Macedoniát is annectálja.

*

Nem lehet tagadni, hogy elméletben e conceptió nem kisszerü. Annyira nem, hogy érdemes bizonyos körülmények közt végczél gyanánt elfogadni. De vajjon ez esetben is, nem fontos kérdés marad-e az, hogy a kivitel mikor és miként történjék meg?

Hogy a katonai párt e két utóbbi kérdéssel nem sokat törődik, az természetes. A katonai párt elégnek tartja, ha tömérdek pénzt elkölt ágyúra, katonára; elégnek tartja, ha kitüzi a külügyminiszternek a czélt; a többiről gondoskodjék a kormány és az országgyülés. De a kormánynak és az országgyülésnek annál ovatosabbnak és körülnézőbbnek kell lennie az idők és módok birálatában. És tudnia kell azt, hogy a keleti kérdésben Ausztria-Magyarország érdeke csak egy magyarázatot túr meg, azt, hogy az orosz befolyást ellensúlyozza, s az orosz túlterjeszkedést lehetetlenné tegye. Tudnia kell, hogy Ausztria-Magyarország csak is egy nyugati coalitióval mehet bele a keleti kérdés megoldásába és sohasem veheti komolyan a szövetséget azzal, a kivel éppen e kérdésben kell élet-halál harczot küzdenie.

*

Hogy mit tartsunk arról a kiviteli módról, melylyel Andrássy a Schwarzenberg conceptió megvalósitá-

sába belekezdett, arra elég jellemző az, hogy alig került bele gróf Andrássy Gyula a három császár szövetségbe, Oroszország rögtön felajánlotta neki Bosznia és Herczegovina annexióját.

És miért nem fogadta el ezt az ajánlatot gróf Andrássy Gyula?

Azért nem fogadta el, mert ez parallel actiót involvált a török ellen, s tudta azt, hogy e politikát ily nyilt alakban Magyarország még neki sem türné el.

És nem fogadta el másrészről azért sem, mert a »monarchia« nem tarthatta méltóságával összeférhetőnek, hogy ajándékba fogadjon el tartományokat attól, a ki neki azt nem szerzi meg. S mintán mindenki tudta, hogy Boszniát és Herczegovinát utóvégre is Ausztriának önerejével kell megszereznie, tehát senki sem tekintheté azt olyan tárgynak, melyet Oroszország Ausztriának ajándékba adhat.

A dolognak ilyetén felfogása azonban mitsem változtatott a helyzeten. Mert ha az alku, ezen formájában el is esett, lényegében mégis éppen így érvényesült. Oroszországnak nem volt más czélja ez ajánlattal, mint hogy cserébe ő szabad kezet nyerjen Bulgáriában. Andrássy az ajánlatot nem fogadta el, hanem az orosznak azért mégis szabad kezet engedett Bulgáriában.

Ezt az Andrássy által annyiszor gúnyolt Schwarzenberg bizonyosan nem tette volna meg!

*

És semmi sem jellemzi jobban azt a könnyelműséget, sőt el lehet mondani hogy frivol léhaságot, melylyel Andrássy elkezdett külpolitikájában tovább haladt, mint az, a hogyan az igy meginditott actió egyes phá-

sisaiban Andrássy a maga politikáját bizalmas barátainak magyarázta.

Tegyenek tanuságot a Deákpárt coripheusai, a kik Andrássyval folyton érintkeztek, s a kiknek Andrássy minden fontos fordulatnál elmondta titkos gondolatait, — tegyenek tanuságot arról, hogy nem mindig olyan föltevésektől tette-e függővé gróf Andrássy Gyula az ő külpolitikájának kibontakozását, melyek sohasem, vagy mindig éppen ellenkezőleg teljesedtek?

Mikor Abdul Aziz meggyilkoltatott és a porta kitépte magát az orosz ármánykodások hálójából, nem abba bizakodott-e gróf Andrássy Gyula, hogy e fordulat késleltetni fogja a háború kitörését?

Mikor ennek daczára alig néhány hónap mulva kitört a szerb-török háború, és a török fegyverek diadalt arattak, Andrássy nem azzal dicsekedett-e, hogy a szerb háborút megakadályozni nagyobb csapás lett volna Törökországra, mint megengedni azt, mert abban az esetben Törökországra szegénységi bizonyitványt állitottak volna ki, holott ebben az esetben alkalma nyilt kimutatni életképességét?

És mikor a konstantinápolyi conferentia összeült, Andrássy nem mondta-e önelégülten: »mégis az én memorandumom fogja megmenteni Törökországot!«

És mikor az Andrássy memorandum daczára négy hónap mulva átlépte az orosz a Prúthot, Ausztria pedig egyetlen egy katonáját sem mozgósitotta, Andrássy nem azzal indokolta-e ezt, hogy csak haddmenjen bele a muszka a kelepczébe!

És mikor a török fegyverek felülkerekedtek, s egy álló hónapig fenyegették végveszélylyel az orosz hadakat, Andrássy nem azt a hires bon mot-t mondta-e, hogy »rosz képet kell vágni a jó játékhoz.«

És ezen idő alatt Andrássy bizalmas barátai nem »arról állitották-e ki a bizonyitványt,« hogy Andrássy mindig azt hangsulyozta, hogy az orosz egy maga nem oldhatja meg a keleti kérdést?

És mikor a hadiszerencse az oroszokhoz pártolt, s előre látható lett Törökország bukása, gróf Andrássy Gyula nem azzal biztatta-e bizalmas barátait, hogy majd a békekötésnél válik el, nem hiába verekedett-e a muszka?

És ebben az időben még azok is, a kik már ekkor határozott hivei voltak a boszniai occupatiónak, azt tartották az Andrássy politika kriterionjának, hogy az orosz meg ne maradhasson Bulgáriában.

És mikor a san-stefanói béke létrejött, és az orosz azért követelt többet, hogy annál biztosabban megkaphassa azt, a mit Reichstadtban kikötött magának, vajjon nem ura maradt-e az orosz Bulgáriának?

És vajjon Bulgáriában nem közelebb van-e az orosz Salonikihez, mint mi vagyunk Boszniából?

És vajjon az orosz nem már most lázitja-e magának Macedoniát, mikor mi még Novi Bazárt sem foglaltuk el?

És gróf Andrássy Gyula most az ő bizalmas barátainak nem azzal áll-e elő, hogy az ő politikájának legnagyobb nehézséget a »magyarok« okoznak? Nem azzal mentegeti-e magát a török conventió kudarcza miatt, hogy a török azért nem irja alá a conventiót, mert számit a magyarok »fölkelésére?«

És miért aprehendálja gróf Andrássy Gyula a magyaroktól azt, hogy maguktartásával a töröknek alkalmat nyujtanak ily badar föltevésre? Azért aprehendálja, mert ez által a magyarok lehetetlenné teszik, hogy gróf

Andrássy Gyula sikerrel folytathassa tovább is az általa eddig folytatott »orosz ellenes-politikát!«

*

Tudva, akarva, szándékosan és meggyőződésből folytat-e gróf Andrássy Gyula orosz politikát? — Vagy nem látja a hinárt, mely körülhálózza, s melyből rá nézve nincs lehetőség a kibontakozásra?

Az első föltevés sujtó itélet, mely benne nemcsak a magyar embert, hanem az osztrák államférfit is éri. — A második föltevés azonban még sujtóbb itélet a — diplomatára, a külügyminiszterre nézve.

Bármelyik föltevés legyen azonban az igazi, az eredmény ugyanaz marad.

A három császár szövetség mindkét kezünket megkötötte, — de a lábunk még szabad. Kiszaladhatunk e végzetes szövetségből, s mehetünk olyan szövetségesekhez, a kik ujra föloldják kezeinket. Ámde ha a bosnyák politikát a mai helyzetben folytatjuk tovább, akkor lábaink sem szabadok többé, mert az ingovány, melybe süppedénk, derékig ér. Akkor a nyugoti kérdés második phasisa ujra el fog intéztetni nélkülünk, s következvén ezután a keleti kérdés második phásisa, azután már csak addig maradhatunk osztrák-magyar monarchia, mig a német és az orosz akarja!

*

Azok szerint, a kik részint önzésből és unalomvágyból, részint legyőzhetetlen rokonszenvből vagy személyes hálából, részint pedig szánandó együgyüségből még most is biznak gróf Andrássy Gyula külpolitikájában, mindaz, a mi történt, szükségkép történendő volt, és másképen nem történhetett.

Miért? — mert ha máskép történhetett volna, nem történt volna így.

Ez a felfogás lőn kutforrása a magyar nihilismusnak, mely szükségszerü folyománya az Andrássy politikának. — S nem meglepő találkozása-e az eredményeknek, hogy az orosz czárizmus ellen nihilismus alakjában nyilatkozik az elégületlenség, — s Magyarországon a liberális Andrássy dráma utolsó felvonásában nihilismus alakjában nyilatkozik az elégedettség?

Nem ötlik-e föl minden mélyebb gondolkozó előtt, hogy az orosz czarizmus, és az Andrássy liberalismus közt a causalis nexust keresse?

*

És ha keresi, meg is találja!

Mert azzal a parlamentarismussal, mely Andrássy müvészete által a jelenlegi alakban tengődik még, az orosz czár is bátran kormányozhatná Russiát!

És az egykori zempléni hires sportsman, a ki életveszélyes ugrásai által nevezetessé lett, s kinek nem volt elég széles árok, nem volt elég magas kerités, hogy át ne ugorja, — mint külügyminiszter is hű maradt magához.

És megmutatta, hogy mig olyan közönséges lelkeknek, mint Bach és Schmerling voltak, a kik ha azt akarták, hogy az ő akaratuk érvényesüljön, szükséges volt eltörölni a nemzet ősi jogait és alkotmányát, hogy szabad és nyilt tér legyen előttük: Andrássy igy szól: »ez nem virtus! — hanem tessék nekem minél több akadályt állitani, tessék minél szélesebb alkotmányos árkokat ásni, — s én megmutatom, hogy én azo-

kat mind átugratom még egy olyan rozzant táltoson is, mint — Tisza Kálmán!«

*

És ha nem lehet föltenni gróf Andrássy Gyuláról, hogy szándékai rosszak, hogy mala fides vezérli elhatározásait, — annál szomorúbb, hogy föl lehet, sőt föl kell tenni róla, hogy egyéniségének magasabb ethikai és szellemei hiányai, másfelől mértéktelen hiusága, elbizakodottsága és könnyelmüsége oly érdekek és oly viszonyok uralma alá hajlitották őt, melyekben a legtisztább szándék sem mentheti a károkat és csapásokat, melyeket minden lépésével egyaránt okoz hazájának és a monarchiának.

Mert csak nagy elme, s úgy a szokások hatalmán, mint az egyéni tekinteteken túlemelkedő mély character, az érdekek világában a mathésis positivitásáig edzett számitó ész, a hiuság ingerét megvető, a földi gyönyörökről lemondó kedély, az ellenfelekkel szemben hozzáférhetlen önuralom, és ugyanekkor mindezek mellett nagy ideálokért lelkesedő szív, nemzete jólététől inspirált lélek, és mindent, a mi czéljával egy, forrón és önzetlenül szerető jellem kell ahhoz, hogy mindazon bűnök, melyeket a diplomatia kátéja szabadalmaz, hogy mindazon gyalázatos eszközök, melyekhez sokszor nyulnia kell, erényeivé lehessenek, hogy mindazon kegyetlenségek, melyekre az eseményeket kényszeriti, áldást imádkozzanak fejére.

A ki nem ilyen, azt a diplomatia vagy buta áldozattá, vagy közönséges gonosztevővé sülyeszti le!

*

És vajjon gróf Andrássy Gyuláról, az előzmények után fölteheti-e bárki, hogy ő, a kit minden tényében

személyes érdekek, s egyéni érzelmek vezettek, képes lehetett volna ellenállani mindazon csáboknak és részegitő kitüntetéseknek, melyekkel az államférfit annál inkább fölczifrázzák s elhalmozzák, minél nagyobb hajlandóságot látnak benne arra, hogy az áldozati oltárra vitesse magát? Föllehet-e tenni róla, hogy ő, kiben Pulszky szerint a magyar mágnásnak minden jó és rosz tulajdona megvan, képes lett volna a folytonos érintkezések közt soha rokonszenvet nem érezni a szeretetreméltó iránt, és soha hálát nem érezni azon kitüntetésekért, melyek a német és orosz udvarok részéről érték? Föllehet-e tenni róla, kinek vérében van a »nobless oblige«, hogy ő azzal a gondolattal ölelhette át tánczközben a czarewna derekát, hogy »a mosoly, melyet rám pazarolsz, könyeid forrása lesz, s a bók, melyet nekem adsz, átkoddá fog válni?« Föl lehet-e róla tenni, hogy mikor a czár »szent becsület szavára fogadja«, hogy nem akar hóditani Bulgáriában, hogy olyan politikát folytasson, melynek értelme az, hogy »nem hiszek a becsületszavadban!« Föllehet-e tenni róla, hogy mikor őt hódoló szivességgel veszik körül Novikoff, Gorcsakoff, Schuwaloff és Sumarakoff, hogy ő önkénytelenül is, ne lássa a dolgokat az ő szemükön keresztül? – és azt, hogy a muszka halálos ellensége a magyarnak, szinte képtelen gondolatnak ne vélje oly pillanatokban, mikor azok, a kik Oroszország politikáját és közvéleményét csinálják, hizelegnek és hajlonganak ő előtte?

*

Annál kevésbbé tehető ez föl Andrássyról, mert nem csak a magyar mágnási, de az általános emberi természetben fekszik, hogy a legképtelenebb dolgot is ké-

pes elhinni, ha folyvást hallja. És gróf Andrássy Gyula elvonatván a parlamenti élettől, hol folyvást az ellentétek küzdenek egymással, s a politikus kényszeritve van a dolgokat mindig több oldalról vizsgálni, — találkozott-e az udvari légkörben más véleménynyel, mint csak azzal, mely folyvást az orosz és osztrák érdekek közösségét emlegette? És nem szükségkép el kellett neki veszteni az egyensúlyt ott, a hol az örökös diplomatiai játék, az ármányok és udvari szokások kicsavarják az ember eszét, ha csak vas feje, vagy vas szive nincsen? Hol örökös syrén-dalok zengenek és Delilák mosolyognak? Hol a diplomatiai nagyképüség mindent más szinben lát, mint a tényekből okoskodó egyszerű józanság? — És ha Andrássy Gyula, mint magyar miniszterelnök sem tudott hű maradni a Deák politika alapeszméjéhez, s akkor is, mikor folyvást a magyarok közt élt, nem ismerte Magyarország politikai érdekeit: vajjon ezen érdekek iránt akkor birt volna tiszta érzékkel, mikor már folyton azok közt volt a kik Magyarország érdekeit el ismerni nem akarják?

*

Mi volt Magyarország, mikor gróf Andrássy Gyula mint providentiális férfiu, kezébe vette a kormány-hatalmat? — Szerencsés és boldog ország! Szűz hitellel, activ államháztartással, évről-évre fokozódó államjövedelmekkel, és minden anyagi és szellemi virágzásra alkalmas képességgel. És mi lett belőle nehány év alatt? Corrumpált és eladósodott ország, rabja a politikai divatnak és politikai érzékiségnek. Igaz és nemes törekvések sírja, s önző és kis tehetségek Orpheuma.

Mi volt a monarchia külpolitikai helyzete, mikor gróf Andrássy Gyula külügyminiszterré lett? Daczára

az 1870-ki londoni conferentia szégyenletes eredményének, még mindig kedvező. Szerbiában, Romániában oroszellenes hangulat uralkodott. Ott Ristics, itt Bratianó hatalom és befolyás nélkül álltak. Az Al-Duna egészen a Fekete tengerig török kézben, északon Galicziában báró Kuhn akkori hadügyminiszter által Oroszország felé erőditett tábor. És mi lett e helyzetből gróf Andrássy külügyérsége alatt? Az Al-Duna egészen a Fekete tengerig orosz és román kézben; Szerbia és Románia orosz vazallus, a galicziai erőditett tábor rég eloszlatva, Kuhn megbuktatva. A monarchia önmagában roskadoz, — gróf Andrássy Gyula pedig — Reichsvermehrer! És Jellasich mappájának megvalósitója!

„Verdict der Thatsachen.“

E czim alatt iratta magáról gróf Andrássy Gyula ez évben azt a német röpiratot, melyben az ő külügyminiszteri politikája minden oldalról ugy mutattatik be, mint nagyszabásu, egyedül lehetséges, mindenben hibátlan, és az események szinvonalán álló politika. És természetesen e dicsőitett politikából gróf Andrássy Gyula alakja úgy magasodik ki, mint egy félisten, a ki előtt összevont szárnyakkal kell meghajolni, mint meghajlott Jupiter előtt a Philemon libája.

E czimet irjuk mi is e könyv utolsó fejezetére, mert hisz mi sem akarunk mást, mint hogy itéljenek gróf Andrássy Gyula fölött az események. És ha gróf Andrássy Gyuláról nem is mondtunk el mindent, a mit elmondhattunk volna, azt hisszük: eleget mondtunk és eleget bizonyitottunk arra, hogy a levonandó consequentiákból föltehessük a kérdést, mely szerintünk nem úgy hangzik, hogy: jó volt-e a gróf Andrássy Gyula külpolitikája? hanem úgy, hogy: képes-e gróf Andrássy Gyula arra, hogy nemcsak jó külpolitikát, hanem hogy egyáltalában jó politikát tudjon csinálni?

*

Előttünk áll egész élete. Előttünk áll egyéniségének minden vonása. Láttuk fejlődni, láttuk emelkedni,

láttuk küzdeni, és láttuk uralkodni. — Nem hunytunk szemet egyéniségének brilliáns oldalai előtt megmutattuk, hogyan hóditották meg neki e fényes tulajdonok a nemzetet, hogyan emelték őt a hatalom legfőbb polczára. De e fényes tulajdonok mellett rámutattunk egyéniségében ama árnyoldalakra is, melyek lerontják amazoknak értékét, sőt visszaélnek azokkal, mint a hogy visszaélnek a szépséggel, a természetnek e legkegyesebb ajándokával azok, kiknek szivében erény nem lakik. Láttuk benne már ifjuságában a vakmerő sportsmant, a szellemdús divatfit, a hiu és önhitt népszerüség vadászt, és a könnyelmü és felületes itélőt, ki komoly tanulmányok nélkül kezd szerepelni, és szereplése alatt sohasem érzi a komoly tanulmányok hiányát. Láttuk mint teszi a divatos áramlat forradalmárrá, mint lesz belőle mulató emigrans, mint lesz sértett hiuság és ambitióból hazatérő, mint csatlakozik Deák Ferenczhez, és hogyan lesz magyar miniszterelnök. Látjuk, hogy itt sem veszi komolyan a politikát, s ujabb és ujabb emelkedésre vágyik. Elhanyagolja az ország dolgát, hogy külügyminiszter lehessen. Szerencséje mindenütt kényezteti, mindenütt hiven szolgálja, de éppen ez által rontja el őt. Senki nem képzelhet szerencsésebb situatiót, mint a milyenben gróf Andrássy Gyula átvette a magyar miniszterelnökséget, senki nem képzelhet szerencsésebb situátiót, mint a milyenben külügyminiszterré lett: és az eredmény mégis olyan, hogy Andrássy helyzetében Magyarországnak esküdt ellensége nem hozhatta volna létre azt különben. Nincs mit habozni többé! — Nemcsak ki lehet, hanem kötelesség kimondani, hogy gróf Andrássy nem volt méltó arra a hatalomra, melyet tizenegy év óta zavartalanul élvez. Ki kell mondani, hogy gróf Andrássy Gyula mindazon

érdemeket, melyeket egyik téren szerzett, ő maga rombolta le egy másik téren szerzett, s azokkal éppen ellentétes érdemeivel. Kötelesség kimondani, hogy gróf Andrássy Gyula uralma nemcsak Magyarországra, hanem Ausztriára nézve is, nem áldás volt, hanem átok!

*

Ugy van, Ausztriára nézve is. Mert Ausztriára nézve a dualismus épp oly életkérdés mint Magyarországra nézve. Gróf Andrássy Gyula politikája pedig azt eredményezte, hogy a dualismus megrendült, és a monarchia oszlopai innen is túl is ingadoznak. Gróf Andrássy Gyula alapjában rendité meg a dualismust már akkor, mikor Magyarországot egy politikai bünfészekké tette, s aztán könnyelmü politikával a pénzügyi romlásba taszitotta. Személyes versenygésben lejárta a valódi tehetségeket, s megakadályozott minden törekvést, a mi hiuságának »érdek körére« kellemetlen hatással lehetett. Aztán hogy Ausztriának hizelegjen, hozzájárult ahhoz, hogy kicsinyes kalmári szempontok fölkerekedjenek a méltányosság egyedül üdvös szempontjain, s Magyarország, csakhogy Tisza Kálmán miniszterelnök maradhasson, s az ő többsége vakon támogassa gróf Andrássy Gyula muszkaszövetségi külpolitikáját, jobban megcsalatott a kiegyezésnél a saját miniszterei, mint Ausztria által. Gróf Andrássy Gyulának nem volt érzéke arra, hogy erős Ausztria csak erős Magyarország mellett lehetséges. Nem volt belátása ahhoz, hogy a dualismust csak egy erős Magyarország szilárdithatja meg. — Nem tudta a történelemből, hogy mihelytt Magyarország hanyatlik, Ausztria rögtön a külhatalmak befolyása alá kerül, s a felbomlási processus stadiumába lép. És mit nyert az-

zal Ausztria, hogy gróf Andrássy Gyulában támaszt birt arra, hogy Magyarországot a kiegyezésnél megröviditette? Azt nyerte, hogy nehány hónap mulva háromszor annyit kell neki az ablakon kidobni, a boszniai occupatióra!

*

»Az európai civilisatió mai fokán valamely állam fönmaradhatására, védképességére egyéb is kivántatik, mint katonáinak vitézsége. Rendezett belviszonyok, rendezett közigazgatás és igazságszolgáltatás, rendezett pénzügyek, megbizható hadvezérek és sok egyébb tényező, mely szükséges arra, hogy egy állam sikerrel védhesse magát bel- és külellenségek ellen.«

»A hóditás és terjeszkedés potitikája, ha biztos, ha tartós eredményre akar vezetni, nem lehet egy hirtelen elhatározás müve. — A mely állam ily czélt tüz ki magának, annak jó elöre készülni kell a vállalatra. Kell, hogy erös legyen — ha ugy fejezhetem ki magamat — állami consistentiája, legyözhetetlen tulsulyban a centripetalis erö, mely az államot alkotó elemeket összetartsa: erös, egészséges organismusa, mely képessé tehesse az uj elemek felszivására, és assimilálására a nélkül, hogy az állam saját egységét, consistentiáját koczkáztassa. Kell, és kétszeresen kell, hogy rendezettek legyenek pénzügyei, hogy rendelkezhessék azon összegekkel, melyek a foglalás véghezvitelére és az elfoglalt tartomány megtarthatására és gyümölcsöztetésére megkivántató beruházásokra szükségesek.

Ha Poroszország 1815-ben kisérlette volna meg, mit egy fél századdal később oly fényes eredménynyel vitt ki, valószinüleg sajnálatos kudarczot vallott volna. De ezen

félszázad alatt — majdnem lemondva nagyhatalmi állásáról — concentrálta minden iggyekezetét mindazon tényezőknek fejlesztésére és erősbitésére, melyek együtt véve képezik valamely állam hatalmát.«

*

Nem mi állitjuk föl e tételeket, nem mi mondjuk ki ezen megczáfolhatlan igazságokat, melyeknek ily remek összegezése, ily államférfiui formulázása, s ily szerencsés megtalálása túlhaladná a mi gyönge erőnket: hanem — s ez fokozza jelentőségét, — mondta Szlávy József, a kormánypárt legünnepeltebb tagja. gróf Andrássy Gyulának régi és bizalmas barátja, s mondta e szavakat éppen gróf Andrássy Gyula külpolitikájának birálata gyanánt.

*

És vajjon gróf Andrássy Gyulának csak külpolitikája van-e sújtva és elitélve e szavakban? nincs-e azokban élitélve egész politikai szereplése? sőt egész politikai egyénisége?

Nem azt modja-e más szavakkal Szlávy, mint a mit e könyv mintegy alapjellemzésül hangoztat Andrássyról, hogy: a ki nem tudott megfelelni a miniszterelnöki missiónak, az még kevésbbé való külügyminiszternek?

És nem Andrássy volt-e az, a ki már mint magyar miniszterelnök elhanyagolt, elrontott mindent, a mi támaszul szolgálhatott volna egy sikeres külpolitikai actióra? — És mikor már külügyminiszter volt, és Magyarországon föllépett báró Senyey Pál, hogy sürgesse a »rendszer változást,« sürgesse a rendszer változást azért, hogy »erős legyen az állam consistentiája, legyőzhetetlen túlsúlyban le-

gyen a centripetális erő, mely az államot alkotó elemeket összetartsa, hogy legyen egészséges organismusa, rendezettek legyenek pénzügyei, s lemondva — mint Poroszország tette — a nagyhatalmi ábrándokról, minden erőnket benső megszilárdulásunkra concentráljuk« : nem gróf Andrássy volt-e az, a ki inkább akarta, hogy az ország tovább is a chaos martaléka legyen, hogysem a viszonyok báró Sennyey Pál szellemében jegeczedjenek biztos és életerős formákká? Nem gróf Andrássy Gyula volt-e az, a kinek elég volt félteni állását báró Sennyey Páltól, hogy mint Shylock, ki inkább akarta tulajdon leányát ravalaton látni, csakhogy fülében gyémántjait és keblén sok drága ékszereit megtalálja: ő is inkább akart siket lenni Magyarország sóhajaira, inkább akart vak lenni Magyarország sebeire, hogysem báró Sennyey Pált lássa a nemzet orvosa gyanánt? És valamint sikerült gróf Andrássy Gyulának Magyarországot a monarchiával együtt meggyengiteni, úgy sikerült neki báró Sennyey Pált is egészen leszorítani a parlament küzdteréről. De a nemezis már föllép ellene, — mert ime előáll Szlávy, s mikor el nem fojthatván igaz hazafiui aggodalmait, kénytelen sujtó itéletet mondani gróf Andrássy Gyulára, ugyanakkor kénytelen rehabilitálni báró Sennyey Pálnak sikerteleníil elhangzott politikáját. Mert a miket Szlávy most állit föl egy jó politika föltételei gyanánt, azokat báró Sennyey Pál évek előtt számtalanszor ismételte már! A mit Szlávy óhajt, az nem más, mint a gyökeres rendszer-változás, — más szóval: gróf Andrássy Gyula bukása!

*

Igenis! Andrássynak buknia kell! (»A mi engem illet, személyes ok nem indit ellene, csupán a közjó!«)

Neki buknia kell, mert az nem lehet, hogy annyi sziv hiába onta vért, és harczban annyi hű kebel szakadt meg — nem a honért! Neki buknia kell, mert csak igy engedhet föl az átoksuly, mely Magyarországot elzsibbasztja; Andrássynak buknia kell, hogy a lelánczolt Prometheus ujra tüzet lophasson az égből, s ne rághassa tovább szivét szivtelen és kegyetlen vampyrja — Tisza Kálmán. Andrássynak buknia kell, ezt kivánja nemcsak a kijátszott alkotmány, megsértett politikai erkölcs, hanem Magyarország, és vele a monarchia érdeke is. Mert a monarchiának igazán csak az lehet érdeke, a mi Magyarországnak javára szolgál. Magyarország mentette meg a monarchiát Königgrücz után: Magyarországnak kell megmentenie a monarchiát boszniai occupatió után is!

Gróf Andrássy Gyulának buknia kell, mert Magyarország csak igy nyerheti vissza erélyének és akaratának szabadságát.

El kell mulnia annak a végzetes rögeszmének, hogy Magyarországra nézve haszon az, hogy gróf Andrássy Gyula a külügyminiszter. Mert ez nem haszon Magyarországra, hanem a legnagyobb csapás.

Ez a rögeszme volt a verem, mely alattunk Boszniába szakadt; ez volt a háló, mely megköti nyelvünket, megköti kezünket.

Bárki lett volna gróf Andrássy Gyula helyén, a ki nem magyar, nem vihette volna keresztül a muszka szövetséget és a bosnyák occupatiót, mert Magyarország élt volna törvényes hatalmával, s megbuktatta volna őt úgy, mint a hogyan megbuktatta nem muszka politika miatt, hanem csakis az Andrássy szép szemeiért Beustot.

Mert Deák Ferencz bölcs és előrelátható szelleme elég jogot adott a magyar alkotmánynak, hogy törvényes úton tegyen lehetetlenné minden külpolitikát, mely Magyarország érdekeivel ellenkezik.

Deák Ferencz bölcs és előrelátó szelleme úgy alkotta a delegatió intézményét, hogy abban mindig a magyar befolyás érvényesülhessen. És ez a befolyás csak azóta semmisült meg, mióta gróf Andrássy Gyula a külügyminiszter. — És ha azt akarjuk, hogy Magyarország befolyása a külügyekre visszaálljon, akkor gróf Andrássy Gyulának buknia kell.

Mert ha végzetes volt ő Magyarországra mint miniszterelnök, sokkal végzetesebb még mint külügyminiszter.

Az az önhittség, az a könnyelmüség, mely Andrássy egyéniségétől elválaszthatatlan, épp úgy játékot űz a nemzet legszentebb jogaival, legszentebb érdekeivel, mint a hogy maga játékszerül szolgál a német és orosz diplomatiának. És Magyarország, mielőtt gróf Andrássy Gyula bátorságot vett volna magának arra, hogy a nemzet megkérdezése nélkül, nem! a nemzet egyenes elámitása után, keresztül vigyen egy olyan merényletet, mely osztrák szempontból csak a magyar befolyást gyülölő katonai párt számitásaiban nyerhet természetes, noha ott is képtelen magyarázatot: már annak előtte Magyarország félig önként mondott le azon törvényes jogáról, hogy a monarchia külügyminiszterét erélyesen ellenőrizze, s kategórikusan számon kérje. Magyarország e végzetes hibát sohasem követte volna el, ha a külügyek élén nem olyan férfiu áll, kivel szemben a nemzet nemcsak jogosultnak, hanem illőnek is tartja vala a vak bizalmat; ezt a

végzetes tévedést, melynek dúló hatása és következménye minden irányban érezhető volt, mert ennek következtében lett Tisza Kálmán uralma elpusztithatatlan, sohasem követte volna el Magyarország, ha nem tartja fontosabbnak azt, hogy a külügyminiszter magyar ember legyen, mint azt, hogy magyarellenes külpolitikát ne folytasson. — Az Andrássy korszak által inaugurált nemzeti hiuságnak, és az elvtelenség fajtalanságáig csigázott politikai érzékiségnek utolsó lázképe volt az a rögeszme, hogy Andrássy-positiója fontosabb, mint Magyarország positiója. És még most is vannak emberek, a kik mint balga gyermekek szinte sirni tudnak, hogy Magyarország nem áll mint egy ember a kedves, a szeretetreméltó gróf Andrássy Gyula mellé, mikor az osztrákok csattogtatják ellene fogukat, s lesik az alkalmat, hogy leránthassák őt külügyminiszteri magaslatáról.

Legyen vége e beteges sentimentalismusnak! Itt az ideje, hogy ne a saját eszményképünket lássuk gróf Andrássy Gyulában, hanem lássuk benne a valóságot. És ha igy látjuk Andrássyt, akkor nem neki érdem, hogy magyar, hanem nekünk szégyen! Szégyen nekünk, hogy mi, a büszke, szabad, alkotmányos nemzet, az ő kedvéért udvari tányérnyalókká sülyedénk le!

Gróf Andrássy Gyulának buknia kell, mert mig ő áll a hatalom élén, addig lehetetlenné van téve monarchiánkra, hogy természetes szövetségeseink hozzánk közelithessenek!

Lehetetlenné van téve, mert Andrássy ugy körül van hálózva orosz befolyással, hogyha álmában beszél, talán még azt is megtudja Novikoff, vagy Ignatieff!

Mit tett gróf Andrássy Gyula Magyarországért

mióta külügyminiszter lett? Tett-e egyebet, mint hogy minden alkalommal, mikor jogos követeléseink érvényesitéséről volt szó, ügyes és diplomatikus compromissumok alakjában ellenünk foglalt állást? Tett-e egyebet, mint hogy magas megvetésével gúnyolt ki bennünket, valahányszor bátrak valánk a magunk szive szerint érezni és gondolkodni? Tett-e egyebet, mint hogy szivtelen apaként bölcs tanácsokat adott azoknak, a kik Magyarország közgazdasági helyzete miatt panaszkodtak előtte? Azt mondta: dolgozzatok! — lesz pénzetek. — De kinek dolgozzunk, és mit? Ha nincs, a ki megveszi, és nincs, a ki munkát adjon!

Mit tett gróf Andrássy Gyula Magyarországért egyebet, mint hogy Magyarország minisztereit az ő saját jószágigazgatóinak tekintette, s befolyása által először meghamisitotta az elveket, aztán pedig eltompitotta az elvek iránti pietást, s ez által egész közéletünket enerválta.

A nemzet már bünhődött azért a hibájáért, hogy engedte magát megrontani, tévutra vezetni gróf Andrássy Gyulától. S mert a nemezis bölcs és igazságos, a nemzetnek az által kellett bünhődnie, a kiért a bünbe esett. Bünhődött Andrássy Gyula által.

De gróf Andrássy Gyula még nem bünhődött azért, mivel a nemzetet megrontotta s tévutra vezette. Pedig bünhődnie kell »denn alle Schuld rächt sich auf Erden!« És hogy a nemezis itt is igazságos legyen, bünhődnie kell a — nemzet által.

És gróf Andrássy Gyulának buknia kell, mert közeledünk a honfoglalás ezeréves ünnepéhez; és ha az Andrássy uralom igáját, az Andrássy-politikusok uralmát idején le nem rázzuk, könnyen meglehet, hogy nem öröm- hanem gyászünnepély lesz az!

Ne feledjük el, hogy a magyar hazát hóditott, mikor vezére Á l m o s volt, a nemzet pedig é b e r! — Ne feledjük el, hogy a magyar elvesztheti hazáját, ha a vezérek É b e r e k, a nemzet pedig — á l m o s!

*

És mégis! — Parancsolja bár az ész szava, mondja bár szükségesnek az ország, a monarchia érdeke, hogy gróf Andrássy Gyula bukjék: mégis nem-e kába, nem-e hiu beszéd és óhajtás az, hogy gróf Andrássy Gyulának buknia kell?

Bukásodról beszélünk óh! providentiális férfiu, — »f a i r d e f e k t e o f n a t u r e,« — oh! te a természetnek szép hibája! — Bukásodról beszélünk, és az égi hatalmasságok, magas pártfogóid, kaczagják veled együtt e jámbor kivánságot, s hagyományos szerencséd oldalad mellett állva, nem engedi, hogy a mi szerencsétlenségünk a te birád lehessen.

Bukásodról beszélünk, és te hatalmasabb vagy, mint valaha! — Mert már nem te függsz a parlamenttől, hanem a parlament függ tőled, — s ugy vigyázzon, hogy meg ne haragitson, mert haragodat el kell nyelnie, vagy a te haragod nyeli el őt

A harcz, mely ellened tör, olyan, mint a Babyloni-torony épitése. Minél közelebb érne hozzád, annál kevésbbé értik meg egymást azok, a kik épitik!

A parlament, melynek hivatása, hogy, mint Thiers mély bölcsességgel irja »qu' elle devait empêcher plutôt qu' agir« — inkább gátoljon mintsem cselekedjék, régen oda jutott, hogy sem nem gátol, sem nem cselekszik!

És valóban szinte képtelenség föltenni is, hogy te, kinek még eddig minden csak használt, a kinek szerencséje mintha meg lenne babonázva, talán egész halálo-

dig fog üldözni téged; — hogy te, a kinek szabad volt hibát hibára halmozni, hogy minden hiba egy-egy lépcső legyen, mely téged mindig magasabbra visz; — hogy te, kinek sohasem kellett komoly gondok közt megszerezni egy valódi államférfi kellékeit, minden mélyebb kellék nélkül mégis providentiális férfiu lehettél; te, a kit legkevésbbé sem touchiroz az, hogy egy század katonát elégnek tarts egy tartomány meghóditására, s lassankint két száz ezer katonának kelljen séta-út helyett elindulni a csatatérre; hogy te, a ki mikor az occupatió legfontosabb kérdése, a közigazgatási rendszer kidolgozása kerül szóba, végigásitod a conferentiát, s úgy hagyod ott, hogy csinháljanak a tanácsosok a mit akarnak; hogy te, a ki akkor valál népszerü lefelé, mikor ettől függött, hogy fölfelé győzni tudj, — akkor leszel népszerűtlenné lefele, mikor minden attól függ, hogy odafent mit akarnak; hogy te, ki mint a Cameleon, minden helyzetben változtál, s minden változásod dicsőségedre vált; hogy te, a kit könnyebb védeni mint vádolni, könnyebb menteni mint elitélni, mert jobban esik rólad föltenni a jót, mint elhinni a rosszat: — hogy te hatalmadban a nemzet által megbuktatható légy!

Képtelenség ez! — és nem is fog megtörténni. És valamint csak in effigie büntethettek a multban, — úgy a világ-történet is csak in effigie fogja rajtad végrehajtani itéletét.

Uralkodni fogsz, mig ránk nem unsz; vagy mig Bismarck herczeg rád nem unt!

Uralkodni fogsz és fogunk hallani tőled geniális ötleteket, szellemdús magyarázatokat, az »erő nyugalmáról« »a monarchia érdekköréről,« — s mint a jó szinész, továbbra is tapsokat fogsz aratni! Bismarck és

Gorcsakoff ki fogják erőszakolni a szegény töröktől a »conventiót,« s a szegény magyar el fogja hinni, hogy csakugyan orosz ellenes politikát követsz.

Voltál forradalmár, voltál emigrans, voltál alkotmányos miniszterelnök, most vagy alkotmányt sértő külügyminiszter. De még valami hiányzik, hogy ezen a skálán tovább haladva, azzá légy.

És ha még soká uralkodol, az is meg leszel!

Talány voltál, s hatalmad abban állt, hogy nem tudtak megfejteni. És mint a mesebeli Sphynx, megölted azt, a ki kontár magyarázód akart lenni.

De a mesebeli Sphynx, mikor végre akadt valaki, a ki megfejtette, a mélységbe zuhant s megsemmisült.

Te Sphynx voltál.

Megfejtettek az — események.

S te mégis mind magasabbra hágsz, s most is követeled az — áldozatot!

16

Sajtóhibák.

8\. lap. 10 sor felűlről: ámde épp oly mértékben, olv. ámde politikailag épp oly mértékben.
56\. lap. 8 sor alulról: Buckly olv. Buckle.
124\. lap. 13 sor felülről: erélyesebb olv. eszélyesebb.
150\. lap 3 sor felülről: tanitmánya olv. tanitványa,




UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 26 03 12 004 1